

FTT. 23/4 08.
J. R.

En arkeologisk-historisk beskrifning

För
Pemä socken

jämte
Liljendals kapell.

Guy Topelius

Företal

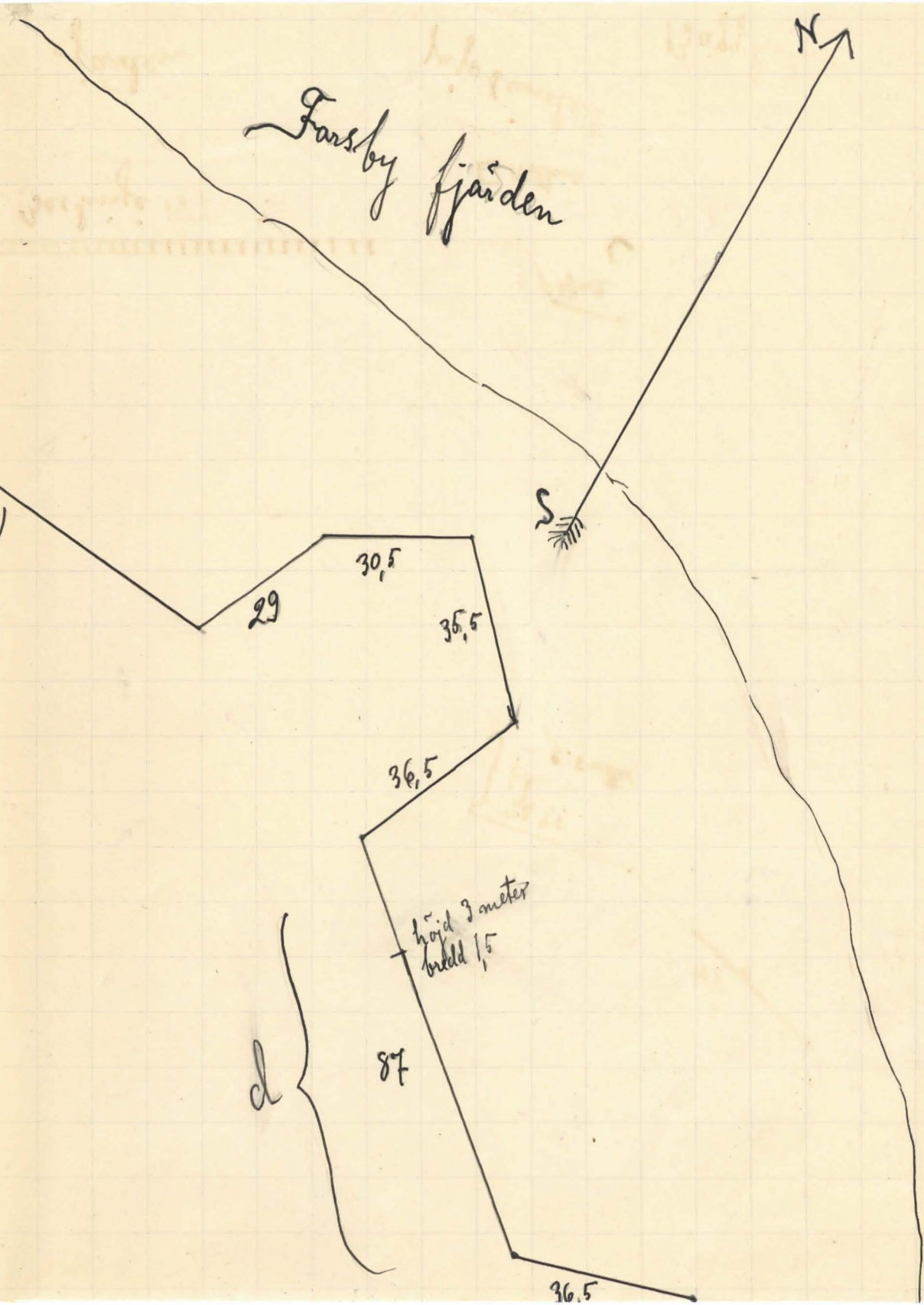
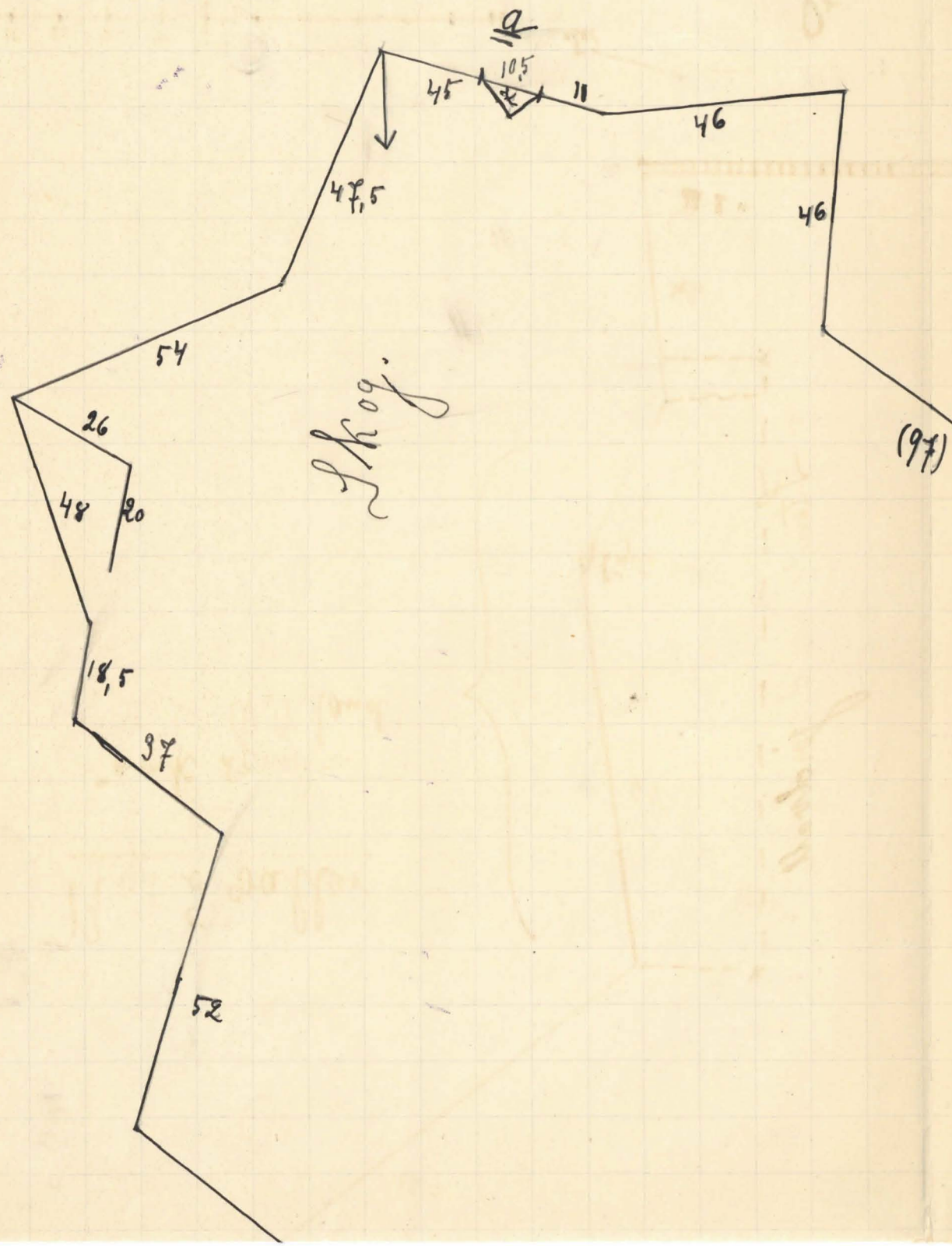
Denna arkeologisk-historiska afhandling, om
Perna socken och Liljendals kapell är skriven,
utom med ledning af i slutet af densamma
uppgifna källor, på grund af den sommaren 1907
med ett stipendium från Finska Fornminnes-
föreningen företagen studieresa i ofrnämnda
socken jämte dess kapell.

Helsingfors den 23 April 1908

Guy Fopelius.

Arkeologiske delar

Hartor

Ryso vallar

Fervik på
i Pernå (Nyland)

56

47

33

hög 4,5
bredd 1,5
bas c. 5 meter

100

16

Abbot

C

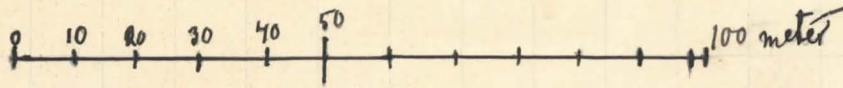
Bashinge 157 meter

☐ Nothus

Stromsö fjärden

Drugsundet

Baggholmen

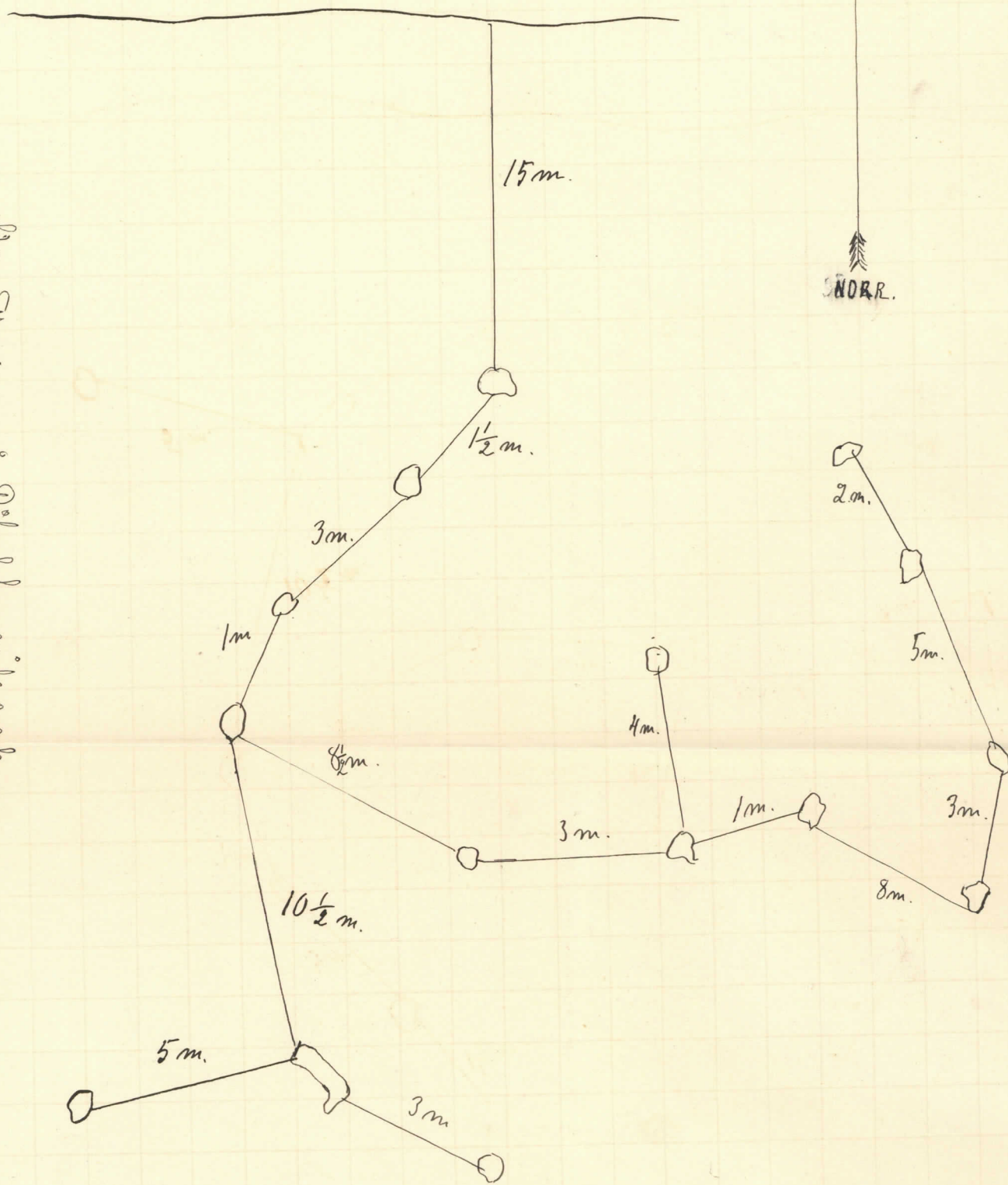
Timbermans åker

SÖDER

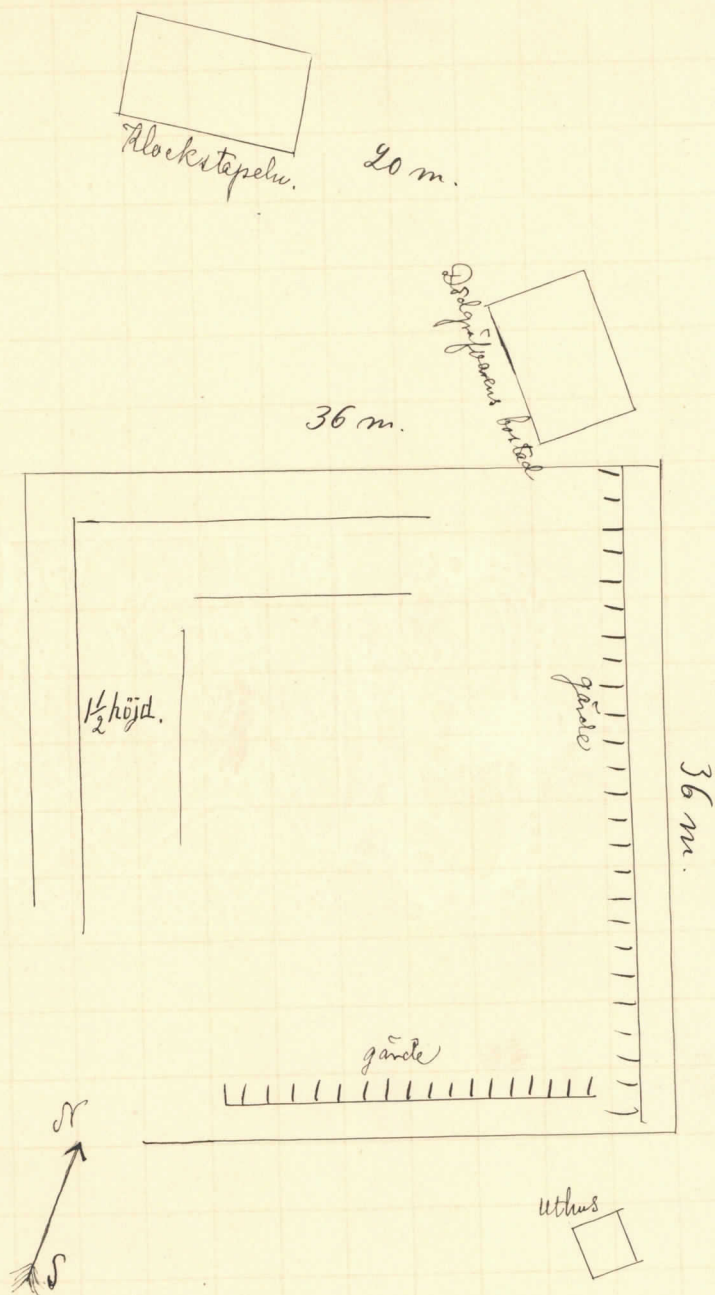
SNORR

~~*Tenaxanthus* is *Dalmanella* good name~~
(*Costa* *Bené*)

(He also asked, did I

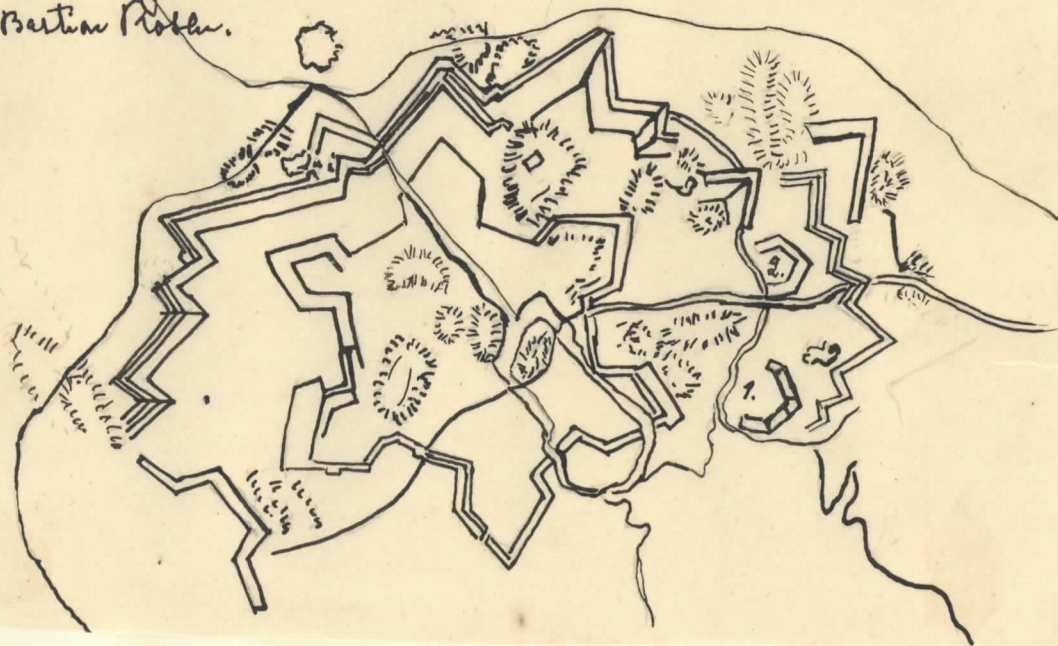

äker.

Isanka befästningar på Glockstapelsbacken
i Pernä kyskoby. (Silla afredn)
(Se afh. hist. del.)

Lovisa befästningar.
1. Bastion Ungen.
2. Bastion Rotten.

Lovisa stads befästningar enligt en karta i f. Öhrman
"Badstenen Lovisa jänte omnejd"

A hand-drawn map of the Tule River area. The map shows the Tule River flowing from the top left towards the bottom right. Several locations are marked with dots and labels: Gallaska, So. parking 30 m., So. beach 40 m., So. h. sl. c. 200 m., So. parking 12 m., and So. post. 22 m. A road is shown running from the top left, passing through the river, and continuing towards the bottom right. Other features include a bridge labeled 'St. Tolson', a road labeled 'The Highway', and a road labeled 'The Highway'. The map is drawn on a grid of dashed lines. A north arrow is located on the left side of the map. The word 'Tule' is written in large red letters across the center of the map. The word 'River' is written in large red letters at the bottom of the map. The word 'Map' is written in large red letters at the top of the map.

Förminnen

Saludning.

Fernö kommun, som ursprungligen omfattat ett ansevärt område, har under seklernas lopp småningom förminskats och afmåtats. Lohneu hvilken sedan 1791 har tillhört den norra, om densamma belägna församling, som kallad, ligger i Fernö härad, inom Nyländs län och gränsar i söder till Finska viken, i öster till Strömfors' och en del af Lappträsk - i norr till Lappträsk och Mörskom och i väster till Berga-församlingar. Judiciellt afseende hör Fernö jämte Lohneu till Berga domsaga. Sedan 1745 bildar i söder Degerby - Lohneu vid den länshänsimda viken egen stadsförsamling. Hvad natur och jordmån beträffar, förete i följande

1. Se den historiska utvecklingen. Afhandlingens
hist. del.

område samma utseende, som karakteriserar
alla södra Finlands kustsocknar och hvad
den odlade jorden angår står Pernå ganska högt
teck vare en gammal kultur² och en tidig bosätt-
ning. I Liljendal är jordmånen nästan uteslu-
tande lera. Dock finnes i östra delen af kapellet
väster om Lovisa å stora sträckor morängrus. I
Pernå består jordmånen på båda sidor om Per-
nå viken af sandjord, närmast omgiven af ett
lerjordsbälte och med ett rätt betydande morängrus-
område österut på Lovisa ås västra strand. Böj-
grundens är kring Pernå viken yngre gneistgranit,
för öfrigt i Pernå och Liljendal rapakivi-granit. (Se
Häls öfver Finland. geologiska kartan.) Till men
för jordbruket är den stora Böjviken mossen, som omfä-
tar hela socknens inre och har en areal af 929,18 ha.
Öfverhufvudtaget är terrängen kuperad och i Pernå
men i synnerhet i Liljendal är marken uppfyllt af
stora stenblock och stenar af alla dimensioner.

2. Totalareal. 417 kv. km.

Odlad jord. 10,250 ha. (enl. H. Gebhard III "Den odlade jordarealen och dess fördelning"
Subkommittén för den orensade befolkningen.

Fönnare äar, med deras biflöden, genomflyta sochnens
 område. Lörissa ä, som tager sin början från Lapp-
 träsket inom Lappträsk kommun, har sitt namn
 af staden och utfaller invid densamma i den
 likabensnämnda långsmala grunda viken. Loro-
 laks ä ungefär midt i sochnen från dess största
 insjö Loralaksträsket rinner ut i saltjön vid
 Loralaksviken och slutligen i väster finnes Forsby
 ä, som rinner upp i Lappträsket och Lopom sjö (hela
 detta området's största), båda belägna inom kapellet,
 och i sin färd ner till den djupt i landet inshju-
 tande Pernå- eller Forsby viken passerar det ä, Malm-
 gårds område belägna Huuskoski träsk. Dessa
 långsmala hafsvikar, Lörissa och Forsby, samna likt
 två armar landet mellan sig och bära i, och
 inom sin krets en synnerligen rik och vacker skär-
 gård, där de största och mest bekanta öarna äro
 Lörösalö, Räsälö och Hjessälö. Det är också i den
 cirkelperiferi, hvilken kring den stora Rönne-
 mosse, som medelpunkt, bildas af vattendragen Lopom-
 och Lappträsk i Ljendal, Forsby ä i väster, Pernå

uppmärksam
 attas nöden
 om klara-
 kyls station

vikens stränder jämte enstaka öar och holmar
i söder och Lörisa ö i öster, alla de fjärd, som
Perna socken lämna för forskning, upphittats
och med all sannolikhet ännu skola i en framtid
hittas.³ Befolkningens hufvudnäring är jordbruket
och i skärgården fisket. Sockenens äger stora och
vackra skogar, som i det hela taget, tack vare de
stora herre godsens på hvilkas mark de merändels
ligga skötas på det mest rationella sätt. Västra
Perna torde skogarna dock få stå rätt mycket
i af förby sägverk. Om verkshölet som näring
kan man endast tala till husbehof. Fötbildningen
står högt tack vare tio folkskolor, i Lörisa stad
verhånde såväl högre som lägre skolor och den
sedan för är öppnade Östra Nylands Landtman-
ne och Husmodersskolan i Laddom by. Helt mågan
är, särskildt hos de vällegande bröderna i östra
delen af socknen och bland skärgårdens jäfverande-
och fiskarebefolkning, rätt stor och till hela om-

³ Se den bifogade kartan.

5.
rådets höga kulturnivå har under alla tider,
trots talrika hemsökningar i form af krig och
fersoter, ingenting så mycket bidragit, som Persa-
sockens utmärkta läge på handelsvägen mellan
två gamla städer Bergå och Fredrikshamn
och med Lovisa stad i sin egen midt.

Förhistorisk tid.

Det är icke mycket, som åt våra dagars människor bevarat minnet af forngätider, ~~af~~ de århundraden och årtusenden, som föregått kristendomens införande och ^{den} historiska tiden. Man skulle tycka, att Pernä sochens långa vattendrag hade bort locka den förhistoriska tidens människor till fast bosättning, då fisket var en af dessa varers hufvudnäringar, men i stället kan ifrågasättas, huruvida dessa ostnyländska trakter öfverhufvudtagit under ^{den} kultur-epok alls egt någon i egentlig mening bosatt befolkning. De 28 stenåldersfynd och det enstaka järnåldersfynd, som tilläts dätto inom Pernä och Liljendal upphittats, fördela sig ~~enligt~~ så, att i östra delen af sochen invid Forsby å och dess tillflöden hittats 11 föremål och i västra delen vid Lörisa å 9 föremål, medan i kapellet har hittats 1 stenåldersfynd, alla nära de hållor

7
från hvilka Forsby ä har sin upprinnelse och
en oval eldsten från äldre järnåldern på
stranden af sjöbo den ofvannämnda ön.
I söder i skärgården ha däremot endast
två föremål från stenålderstiden tillvaratagits.
Alla dessa fynd ha gjorts skildt för sig och
under olika tider. Rikart har skörden, hvad
orten beträffar, ^{varit} Malmgård - Fecton trakten
i väster och Hårdom - Laddan trakten i öster
~~varit~~, enär inom den förra regionen hittats 8 inom
den senare 5 stenåldersföremål. Bland Malmgård
traktens fynd finnes en hammarsax af ostfinnisk
typ ⁴ och bland Hårdom traktens en sax af skan-
dinavisk typ. De nu fynden inom denna socken
jämför dess hufvudsakliga hittats ett och ett,
däribland några, af för dessa trakter / af det då-
tida ~~Finland~~ / rätt främmande slag, ligger den
förmodan nära, att fynden kvarlämnats eller
glömts af enskilda eller grupper af på jakt-

4) Af denna typ har öfverhufvudtagel inom hela
Finland tillvidare endast ungefär ett 30 tal öfverkommit.

eller fiskefärder i de ortäymländska bygderna
 stadda stenåldersmänniskor. Denna möjlighet
 förblir än så länge endast en hypotes intill den
 dag, då kanske stenåldersboplatser eller hummel,
 som utöfver de en mer eller mindre osäkra af befolk-
 ningen utpekade stenanhopningarna, med säkerhet
 gifva vid handen en icke romatiserande for-
 tida befolkning. — Skulle så här nedan följa
 de lösa fynd från stenåldern, (bronsåldern inga
 och järnåldern ett) som inom Pernå socken och
 Liljendals kapell upphittats.

Lösa fynd.

Statens Historiska Museum.

Liljendals kapell.

N° 5041:6. En rätmejel af diorit skiffer med cirka
 $\frac{1}{2}$ tum af den ena bredsidans nedre kant tvärsli-
 pad och den andra bredsidan delvis slipad, platt
 och starkt afsmalnande mot skaftändan. (Se bifo-
 gad fotografi n° 6) Längd 23 cm. bredd 9,2 cm
 och tjocklek 2,4 cm. Mejeln funnen för ungefär 20

är sedan af landbonden på Mikkola hemman
i Kuusikoski by David Lagerlöf. Tyndt gjordt
i en sandtäckt invid Räfteåsk by (hyrkobyn) i
Liljendals kapell, på högra sidan om vägen åt
Lövå till. Mejeln inlämnad af G. Topelius. 1904.

N° 5041:8. En dubbelmejel, ena ändan rätmejel
den andra hålmejel, helslipad, jämbred och
af fint tätbiktadt och hårdt skiffer. (Se bifogad
fotografi N° 8).

Längd 14,3 cm, bredd 3,9 cm och höchlek 2,5 cm.
Rektangulär genomskäring med afrundade kort-
sidor.

Mejeln funnen vid gräfvning nedanför Njunga-
stuga i Garpon by inom Liljendals kapell våren
1904 af inhysningen Johan Mårtensson. (Ungefär
midtpå i kanten mellan öfre bredsida och ena
smalsida en cirka 3,5 cm. lång 1,5 cm. bred skå-
ra tillfogad vid upplagandet.)

Dubbelmejeln inlämnad af G. Topelius. 1904.

Uppsala historiska Museum.

(Minnorna enligt "Fortsättning öfver Uppsala Museiförenings samlingar upptäckt 1905.")

N:o 3 En rätmeisel från Liljendals kapell.

Salämnad af hemmansägaren Karl Johansson i Jorsses, Drombom by. Meiseln är af gråaktig sten; 5 cm lång, 2,8 cm bred och 1,5 cm tjock.

N:o 10 Del af stenåldersredskap. Funnet i Ollas i Eskola (aut. Eskilum by.) inom Liljendals kapell. Af gråaktig sten; 11,5 cm. lång, 7,5 cm. bred och 2,7 cm. tjock.

N:o 57 Stenypa från Liljendals kapell.

Utan af gråaktig sten; 9 cm lång, 5,5 cm bred och cirka 2 cm. tjock.

Uppsala Historiska Museum.

Perna socken.

Västra Perna

N:o 2143:1 En bälmeisel af porfyr; 11,7 cm. lång, 4 cm. bred och 2,7 cm tjock; spjälkt i betändan.

11.

(se bif. fotografi N° 11.). Funnen af dagsharlen Grön-
hvist 1882 i Erlandsböle by.

N° 2346:29 En rätmejsel af kvartsitshiffer; vid
bå- och skaptändan ansenligt smalare; till
färgen delvis grå; med förbiseende af några
spjälkningar är redskapet öfverhufvudtaget
väl bibehållet. (se bif. fotografi N° 14.)

9,5 cm lång, 5,8 cm bred och 1,8 cm tjock, genomskärningen
oval. Mejseln är funnen 1889 i Malmgårds egen dom
i Nyåkeru på högra sidan om vägen till Mörsborn.

N° 2346:30 En rätmejsel af kvartsitshiffer; till färgen
grönaktigt grå; brettets slipning lång. Öfverhuf-
vudtaget är afren detta redskap ochertgjordt
och väl bibehållet. (se bifog. fotografi N° 15.)

6,5 cm lång, 3,5 cm bred och 1,9 cm tjock.
Mejseln funnen i Malmgård 1889. (Möjligen på samma
plats som föregående.)

N° 2989:1 En rätmejsel, som endast i brettet är nå-
got sliten. (se bifog. fotografi N° 17.) 12,1 cm lång,

5,4 cm bred, och 1,8 cm tjock.

Upphittad för ungefär femtio år sedan i Gammelby å Fells rusthålls mark och ämne funnen i en boda bland annat skräp och inlämnad 1894 till S. H. M.

N° 5041:4 En byrsten (sannoligen från stenåldern) af mjuk sandsten; 9,7 cm lång, 4,3 cm bred och 2,7 cm tjock. (se bifog. fotografi N° 4.)

Funnen i hemätern af torparen Frans Lundvall, å Thowars torp, underlydande Forby gård. Thern, liksom torpet, belägen vid landsvägen mellan Forby och Melmgård. Tyndet är gjordt ungefär hundra meter från landsvägen västerut [i återn nio tegar; byrstenen upphittad i den 34de tegeu från mellangården västerut.] Inlämnad af G. Topelius 1907.

N° 5041:5 En afbruten bälformig hammarska af rostfärgad typ med skafthål och förfärdigad af porallit porfyrit. (se den bifog. fotografien N° 5.)

12 cm. lång, 7 cm bred och 5 cm tjock.

Upphöllades vid potatisgräfnig af skogsakten
i Malmgård H. F. Westerholm hösten 1905 i ett
potatisland, beläget i vinkeln mellan vägarne till
Liljendals kapell och Moiskousöcken inom Humsihorhi
by. (Malmgård.) Inlämnad af G. Topelius 1907.

N° 5041: 7. En rätmejel med rund genomskär-
ning af stålstenshiffer med fina, svarta järn-
kristaller här och hvar. (se bifog. fotografi N° 7.);
helt slipad. 9 cm lång, 3,3 cm bred och 2,6 cm tjock.
Mjelen funnen 1900 i Broas tores potatisland
strax invid stugan af gossen Nylund (Humsihorhi
by.) Inlämnad af G. Topelius 1907.

N° 5041: 9. Högdelen af en rättyxa, flat, till
färgen lergrå. (se bifog. fotografi N° 9.)
6,8 cm lång, 6,4 cm bred och 2,2 cm tjock. Uppfun-
nen 1906 af Edvard Ekblom i Thräddars hemmans
mark i Humsihorhi by. Inlämnad af G. Topelius 1907.

N° 5041:10. En starkt förvitrad halmjisel af gråaktig
stenart. 8,2 cm. läng, 4,4 cm. bred och 2 cm.
tjock. (se bifogad. fotograf. N° 10.) Mjisen upphittades
1904 af August Ekblom i Teetom by i Åheru inland
Svens. Kallman af G. Topelius. 1904.

I Borgå Historiska Museum.

N° 2. En rätmjisel af skiffer rysk-karelsk typ, fun-
nen i Malmgårds egendom. Helt och väl bibehål-
len, 7 cm läng, 3,6 cm bred och 2 cm tjock. Mjisen belagd
af gråaktig sten

Isätra Pernä (skärgården)

Tempereen puomel. tyttökouluun kokoelmät.

Funnet vid Forsby ett eggfragment af en stenaxa, vänt-
reklängdär genomskärning med rundade kanter;
4,4 cm läng, 4 cm bred och cirka 1,7 cm tjock.

N° 2546:1 En väl gjord halmjisel med låg urhåll-

ning, 12 cm lång, 46 cm bred och 2,9 cm tjock; genomskär-
ning nästan elliptisk. (se bifog. fotografi N° 16.) Funnen
1884 vid dikning å Jögårds mark i Höhle ängen af
stattharden Peter Wilhelm Pettersson. Endast ett nära
en stenhög.

N^o En påtyxa af grönsktig sten. (Måttet efter en
ritning i P. H. M.; cirka 23 cm lång, 6,3 cm bred och
4,1 cm tjock.)

Uran är för ungefär tio år sedan funnen af typaren
Henriksson på Larsses hemman underlydande Tjuster-
by egendom. Förvaras på Tjusterby i familjen hutells
ego. (Enligt lokal uppgift torde äfven andra stenåld-
ers föremål upphittats å samma hemmans mark,
men förkommit. Se beskrifning för mig b. a. sommaren
1906, en stenpilspele.)

I Helsingfors Historiska Museum.

Östra Sernå

N° 2346:28 En påtyxa af kvadratskiffer, fyrkantig

genomskärning, till färgen svart; betets slipning ojämnt
slutande, redskapet för öfrigt öfverant gånadt
och väl bibehållet. 6,2 cm lång, 4,1 cm bred och 1,4 cm
tjock (se bifog. fotografi N° 13.) Mensten upphittad
i Fävarby 1889 och samma år till S.H.M. inlämnad.

N° 2346: 2^a Stenredskap, synbarligen en stensax;
i ena ändan försedd med bet, i den
andra ändan finnes spår efter en spasthål, hvarst
utan brutit till. Och så är den kvarvarande delen
spröda och sprucken, till färgen skiftande i silver-
grått. 11,4 cm lång, ställvis 4,4 cm bred och 3,3 cm tjock.
(se bifog. fotografi N° 12.) Funnen 1889 af
stenarbetaren Olander, hemma från Hummansby, i
Räfsvalsby egor i en skogsbacke vid gräfvning af
en ulfäll mellan Låduskärret och Ståpuskärret.

N° 2789: 1 Ett afbrutet stenredskap, som sknarbet;
7,5 cm långt 3,8 cm. bredt och 2,6 cm. tjockt.
(se bifog. fotografi N° 18.) Funnet i en åker i
Gulom by (sandjord, invid Lovisa-Merijärvi beaus

17
järnvägsbank antagligen vid byggri af banan).
Obehänt när det upphittades och när det inläm-
nades till S. H. M.

N° 3803:1 En med skapthål försedd hammaryxa
af ortfinck typ; hammarskufvudet långt
och afsmalnande; å den konvexa sidan en obetyd-
lig å, å betändans inre sida finnes i midten en å,
hvilken ändpunkter böja sig upp mot redskapet
öfre ända; betymningen sonderbruten; 17/4 cm
lång, 6,5 cm bred och 4,1 cm tjock. (se bifog fotografi
N° 19.) Hammaryxan funnen af inhysingen
Magnus Gustafsson, från Hårdom by, under järnvägs-
arbete (Lövsa-Weisjörri banan), å en stenig och ofrön
skogsmark underlydande Hårdom by. (Iden obehänt.)

N° 5041:1 En tjockvackad rättyxa af finhornig
olivin diabas med fyrkantig genomskär-
ning; undre delen af bredvidorna slipade skandi-
navisk typ; 3,4 cm lång, 5,3 cm bred och 3,5 cm tjock.
(se bifog fotografi N° 1.) Ytan upphittades af

hemmansegaren F. M. Hülberg 1905 på hösten under
dikesgräpning å en äng, Ingislandet, underlydande
de honom tillhöriga Skrifboars hemman i Hårdom
by. Funnen ungefär en fot under jorden i spälbo
diket; jordmänen lermylla.

Intämnad af G. Topelius 1904

N° 5041:2. En rätmejsel af strålstensskiffer
med fina svarta järnkristallerhår
och hvar, den ena bredsidan tvärslipad; äfven
slipad på den andra bredsidan och smalsidorna,
ganska platt till sin form. 24 cm lång, 6,5 cm bred
och 2 cm tjock (se bifog. fotografi N° 2.)

Mejseln funnen 1903 på hösten af hemmansegaren
Karl Henriksson å Kennas folk. Hårdom by,
Kennas mark, Bärgrängen består af fyra hundra
famnars tegor i 2^{dra} diket räknadt från ladan
mot Bärgrängeskogen). Intämnad af G. Topelius 1904

N° 5041:3 Bit af en rätmejsel slipad på såväl
bred- som smalsidorna och af strål-
stensskiffer; 7,8 cm lång, 4,4 cm bred och 2,2 cm

glock. (se bifogad. fotografi N° 3)

Myseten funnen af fogden, å Lurens gård nära
Hårdom by, Adolf Gustafsson 1884 i en skogsbacke,
numera äker, Nyåhern kallad, invid en stor sten
140 meter från Lurens ladugård, rakt västerut.

Öfverlämnad af J. Topelius 1904.

Lovise Museum.

En med skafthål försedd hammarmyxa. Ungefär
8 cm. lång och 5 cm. bred.

Funnen i Hårdom by sommaren 1906 af bokhand-
laren i Lovise Pettersen vid gräpning i trädgårds-
jord par meter från en hans moder tillhörig stuga
i nämnda by. Samma är af honom till Lovise
museum öfverlämnad.

Fynd från äldre järnåldern.
Statens Historiska Museum.

N° 5041:11 En oval eldsten af kvartsit med fåra

löpande längsmed hela hölliden, 8,6 cm lång,
 3,5 cm bred och 3,4 cm tjock. (se bifog. fotografi N° 20.)
 Funnen vid dikning hösten 1906 i hemmanet Gerts
 egor; Höpängen inviad Forby, a. i andra diket norrut
 från ängens lada. Gerts hemman egare Eva
 Weckman / underlydande Michelspilten by i Ljunga
 dals kapell. Öfverlämnad af folkskolläraren
 i byn Otto Mårtensson. Inlämnad af G. Fogelius 1907.

Fynd från obestämd tid.

N° 1041:12. ^{Närvarande} Ett nolsänke, jämnarundt och jämn-
 tjockt. 3,8 cm långt och bredt, 1,8 cm.
 tjockt. (se bifog. fotografi N° 21.) Nolsänket uppf-
 hittadt vid dikning på Simons hemmans mark
 i Rudersby af inhyrningen Viktor Samuelsson; tid-
 punkten obekant. - Inlämnad af G. Fogelius 1907.

Första fogndämningar

Här och hvar inom Pernå socken förekomma

stenhögar, de i folktradition och språk omnämnda s. k. jättesten. De flesta af dem befinnas sig i skärgården, och hvad dem beträffar är den förmodan icke utesluten, att de i tiden kunna utgöra humlingar eller hånemärken för hafsfarare. På denna jättesten förekomma på Stockholmen i Perus socken utanför Gislaböle, på ett berg invid Forsby, invid Salohs (Rönns) och på Hattö. De bestå af några hundratal större och mindre stenar uppstapade på hvarandra och hummelomhretsen är mellan 2 och 14 meter. Deras ursprungliga höjd torde numera vara omöjlig att bestämma, då de äro löngröddan dels rasat, dels af människohand förminskats. På norra sidan af Blarskörs holme i Perus viken förefinnes äfven en ringformig stensättning, att verk af människohand, men att detta hummel möjligen i tiden gifvit namn åt hela holmen och som sådant användts i något religiöst syfte är en möjlighet.

5/ Folktraditionen anser dem vara lämningar af lappar-
nes bostäder. Och namnet Lappmorsparkgården tycks gifva stöd
för en lappsk befolkning.

bet som icke är så aflägsen. På Högholmens norra
 strand finnes invid vattenbrynet ett ungefär en
 meter högt bristvärn af gråsten utan anbruk, tre
 meter bredt. Det har varit torfbetäckt, men torfven har
 antagligen af regn bortspolats. ^{Det 5} 1888 bered af dottern
 H. Hjelmgren. Jorden obestämd. Dock finnes af denna
 stenröse högre upp i landet bara trännar, i östra Lönne-
 det ena i Thinnarby by skog och, det andra i Fälsby
 by gårds egor. Hvad det förnämnda beträffar, så
 ligger det i Fälsbybärg på Jofs hemmans mark.
 Berg i fråga består af smulsten / ögrsten / utgör en
 snutaka bra nog rund höjd i vinkeln mellan lands-
 vägen Lönne - Liljendal (norrut) och Lönne - Thinnar-
 by - Hummansby och är beväxt med blandaad skog.
 På den nordvästra sidan sluttar berg i rät linje
 ned emot landsvägen Lönne - Liljendal, bakom hvil-
 ken i nästan senk mark växer ung blandad skog, och
 Hårdom bys vida åkerfält och ängsmarker taga
 vid.

På alla andra sidor är bergshöjden långsluttande.
 Kringels yta, i hvilken på flera stensätningar är be-

lågen, är någorlunda jämn. Hvad gylfva kartan
 beträffar, består det samma af ganska jämna
 re och rundade stenar (af tre till fyra knytnävars omfång
 i med. tal), mäter ungefär 38 meter både på längd
 och bredd / är sålunda nästan fyrkantigt / och
 mäter i genomskärning från NO - SW 42 meter och
 från SW - NO 48 meter. Ungefär sex fördjupningar
 äro skönbara, tydande på sex högar, som dels
 störst samman, dels af ~~af~~ stöfvolkningen af ohyn-
 ne och upphienhet söndergräfts. Denna stensättning
 ligger vidpass 120 meter från den sydvästra branten
 och är på några meters afstånd i söder och väster
 likasom omgifven af en stensättning (kanske i tiden en
 stenvall?) - (se fotografien) - Hvad den andra formläm-
 ningen beträffar, ligger den som redan ovan framhåll-
 lits på Råbälby gårds mark. Timbermussbecken mel-
 lan träme öfverfärd i riktningen N-S och Ö-W. Den
 består af vidpass 15 stenomhopningar liggande i en
 jämn halfcirkel. Några af dessa hummel, som höje

1/ Ett af hummel i kirlform. l. 3 meter. br 1 1/2 meter. Se för öfrigt
 bif. ritning och karta.

sig ungefär en meter öfver markens nivå; hafva en
 ganska tydlig kiltform. Stenarna af medelstorlek.
 Backen bevädd med tät snär- och småskog. Den
 närmaste stensättningen ligger cirka 4 meter och de
 yttersta cirka 60 meter från "Timbermuseus" äker, som
 enligt namnet för icke så lång tid sedan varit
 mårse och hvilken efter äldre tids i trakten påstås
 ende ännu så sent, som på 1830 talet varit ett
 litet träsk. Whem på norra sidan kallas "Ödis-
 gårdan." En framtida förnyad forskning skall
 kanske komma till några bestämda och san-
 nolika påståenden om dessa båda fornlämningar,
 hvilkas historia nu är höjd i dunkel.

Historisk tid.

Fornlämningar

Lösa fynd.

I Statens Historiska Museum.

N:o 5041:13. En liten benhopp med ett rundt hål
 i ena sidan; jämnrund, men skjuter något
 ut på det ställe, där hålet är beläget, längd (och hålet)

Tillæg.

Fynd fra historisk tid

Ett spæne af bræs, fundet ved
rydgraftandet af ett potaflsland ~~isåna~~
Pena hittebanusken $\frac{1}{2}$ kilometer
fra Pena kyrka. Fyndet gjordt ^{10mmars} 1908
af urnakarchistern Peltone.
(Se ^{lit} aff. n:) Spænet tillhör
Loris artsmuseum. (Ant. från slutet
af 14-eb början af 15~~te~~talet)

4,2 cm; längd och bredd 4 cm och tjocklek 1,4 cm. Ben-
kroppen funnen i Hopom by inom Lifendals hären
och ^{en} väder tillhörig Gustafva Fors. Inlämnad af
G. Topelius. (Se Bih. f. S. N: 22)

Järnkulor. En hel (genomskärning 11 cm.) En half
med samma genomskärning och en
half ihålig kula; genomskärningen 8 cm. och järnmas-
sans största tjocklek cirka 1/2 cm. Funna i Färsby.
(södra Pernå). Sålignat allmogens antagligen från
store ofredens tid. Inlämnad till Statens Historiska
Museum af G. Topelius 1904.

Första föreläsningen

Pernå sockens och Lifendal. härens synbarligen äldsta
föreläsning från historisk tid torde tvefvelsutan va-
ra den stenbyggda i Fälsby by, som enligt historia
och tradition skulle varit denna tracts första guds-
hus!

1 Se hörom. ofhandlingens historiska del sid. 8 anm. 12
. R. Hausens, Antikvarisk forskningsskrift 1876 i östra

J. Hedengren säger om denna grundval, det enda som nu finnes kvar, att det är tändeligen trifelsaktigt huruvida den utgör en lämning af den äldsta kyrkobyggnadens mur allmogens utprekar den antydda kullen ett stenkast från landsvägen såsom platsen för den forne kyrkan. Nära Flotts hemman befinner sig dock på andra sidan landsvägen en fornlämning, som J. Hedengren (sid. 4 om. 2) berättar på följande sätt, "I detta sammanhang må nämnas en nybarligen flere sehel gammal stenbyggnad, snarlik en ladugårdsbyggnad och uppförd på värlan cyklopirkteris af gråsten kild med mindre sten, som numera öde, ofullständigt och oanvändbar ännu visas i närheten af nämnda hemman." Om den icke med säkerhet kan påstås vara en lämning af socknens äldsta kyrka, så är den kanske en byggnad, som haft något att skaffa med detta kristna tempel till ex. utgjort

1/ fort. Nyland "i vet. soc. skrifter 44 häftet och J. Hedengrens
"Malungård egendom i Pernå socken" sid. 4.

bortad för prästen eller hans folk eller utgjord
någon slags befästning.

På vänstra sidan om vägen till Fästerby corps
de logis, midt emot en manbyggnad, synas tyd-
liga spår af stensättningar utgörande forna
grundvalar till åtskilliga, längesedan förstörda
boringar. Bland andra omtalar H. J. Flipping Be-
skrifning öfver Pernå socken i Estland att Fäs-
terby, enligt en hos allmogeen gängse tradition,
under katolska tiden skulle varit ett kloster.

Detta förmodande är kanske icke omöjligt, då
Pernå socken i tiden varit gifven under Radisklo-
ster i Estland och man kan möjligen tänka sig
att de fromma bröderna vid Fästerby haft en fi-
lial subordinerande under moderklostret.² Lik-
väl förefaller ett bestämt antagande i denna rikt-
ning byggd[†] på en sådan folktradition, alltför osä-
ker[†] och vågad[†]. Hvad däremot de byggnadsrester,
^{beträffar} som några meter på sidan om ofruknämnda man.

2/2 Afhandlingens hint (det. sid. 63
talar traditionen.

— H. J. Flippingen.

byggad midt emot dessa grundvalar för för-
 stärda bortläder, i dag som är äro tåmligen sköf-
 bara, så utgöra de troligen de äldsta kända läm-
 ningarna efter böningshus i Peru och äro man-
 djupt under jorden belägna grästenskällare. Öfver
 dessa höllare reiser sig en ett vanligt lida. Längs
 ofämna trappsteg och en sluttande gång verkom-
 mer man först i ett mindre vidpass 20 fot långt
 och 18 fot bredt rum. Mellan trappan och den söd-
 ra väggen finnes här en väggfäst grästensbänk,
 4,4 fot öfver golffytan. Från detta första rum
 kommer man genom en dörröppning med stick-
 bägig betäckning på höger hand, hvilken mäter 4
 fot i bredd och 7 fot i höjd in i ett andra rum, vars
 länga och breddimensioner äro vidpass 27 och 18
 fot. Detta rum är likasom, det yttre, försedt med
 ett af grästen muradt tunnvalf, som på södra
 sidan förstärkes af en antagligen vidare senare
 tillkommen tegelbäge. I den andra väggen finnes
 ett par 2,4 fot breda, 4,8 fot djupa och 2,3 fot höga
 tillslutna nischer och öfver hvardera af dem en

2,2 fot bred och 4 fot hög lysöppning med spetig
 belächning. Då dessa källarrum på den förra
 egarens af Fjesterby friherre R. De la Chapelles
 tid närmare undersöktes hittades i det inre rum.
 med en väja. På vänsterhand om trapprummet
 borde äfvenledes förefinnas källare, och den vä-
 gade man ej, i anseende till de här starkt af
 tidens tand medtagna hvalfen, undersöka, men
 påtagligen hafva ännu flera med dessa sam-
 manhängande källare existerat, hvilka redan
 längesedan eller under de senaste fyrtio åren
 instörtat. — Emellertid kunna dessa källarruiner
 måhända vara lämningar af Fjesterby corps
 de logis från en tid, då det gamla herresäte-
 der de mäktiga Wilde-männernas egid upplefde
 sina mest lysande dagar och gästades af kung-
 liga personer såsom Finlands hertig Johan och
 dennes store brorson Gustaf II Adolf.

Vid Pärhila gård omkring tre kilometer från
 Toruä kyrka, i en skogsklädd rade midt emell
 Torubyn eller kyrkubyn förmärkas talrika spår

efter husgrundvalar. På fjortio- och femtontusenda-
 talen, ja hvarske ännu senare befolkades denna
 strand af fiskarehögjor och dessas innervägnare räknades
 tillhörande kyrkobyn. Bland dessa grund-
 valar utpekas med bestämdhet en, som enligt tra-
 ditionen skall hafva varit den enkla höj, i hvil-
 ken Finlands egentliga reformator och det finska
 skrifspråkets fader Mikael Agricola af fiskareföränd-
 rar år 1508 föddes. (Jag bifogar en i stället tagen fo-
 tografi af platsen.) — På Pärkilaks gård kvarstod
 ända till 17de århundradets slut en byggnad i
 hvilken kyrkoherden Perlachius under tiden 1722-
 1724 höllit sessioner med de medlemmar af Wiborgs
 domkapitel, som icke flytt undan stora ofredens fe-
 sor. Rummet i hvilket de sammanträdde be-
 nämades äfven "biskopskammaren". Såsom jag
 i denna afhandlings historiska del nämmer (sid. 25)

3/ Men har antagit att reformatoren Peder Pärkilaks skulle varit
 hemma från Pärkilaksi Toru; detta är icke fallit. Men Biskop Erik
 Hårdhåpäs är hemma från Hårdhåpäs by i Toru.

finnas i södra Fenuä i form af befästningar min-
nen från vår svåraste krigsperiod, Stora ofredens tid.⁴⁾
Dessa gamla vallar resa sig vidpass en kilometer
från Terrih gård på den s. k. Rypön. Redan mannet
angiver att dessa befästningar uppförts af den ryp-
ke inkräktaren och, då man närmare skärskä-
dar platsen för dem, kan man icke neka till, att
den är väl utvald för sitt ändamål, nämligen att
förhindra en svensk flotta att styra upp emot
Torby förbi de många holmar, som här fylla den
tränga passagen mellan Rypön och Nyrhobynstranden,
eller Fenuä vikens norra strand. Numera ligger
den del af vallarne, som sträcker utåt viken på alla
punkter stöthilliga meter från ~~vattenbrynet~~ och hela
ön har under tidernas lopp sammanvuxit med
fastlandet åt Terrihsidan till, men oöfverläg-
tigt uppfördes befästningarna en gång tät invid
vattenet, hvilket öfren framgår däraf att mot

strand-
linjen

4/ Se sid. 25 den hist. del. och b. 7. Hipping, Beskrifning
öfver Fenuä socken.

Förby fjärden finnes i vallen en tydlig vattenport
 eller trekantig kamupassin. (se den bif. kartan, vattenströ-
 m. a.) Det är klart, att dessa af sandblandad jord
 uppbyggda vallar, som endast äro ströcken b. (se den
 bifog. kartan) på sina ställen bestå af väldiga sten-
 block och stenblandad jord, under tidernas lopp
 betydligt sät sig och med tiden alldeles shola
 jämnas med jorden. Redan nu förefinnas ställen
 i vallen, där ingen skillnad mellan marken och den
 som en gång varit vall förmärkes (se den bifog. kar-
 tan sträc vid baslinjen punkten c.) En sådan sträcke,
 där heller ingen tydlig vall är skönbar, är hela den
 del af 157 meter utsträckt mot Strömby fjärden, som
 jag vid kartteckningen varit till baslinje. Denna del är
 till största delen uppfyllt af hringkastade stenar
 af olika dimensioner och har möjligen ej all va-
 rit befäst, när dessa stenar förfenats att icke vara
 diförda af människohand.

Dessa befästningar hafva nu sin högsta höjd cirka
 6 meter, på ströcken b. (se den bifog. kartan.) Då vallen
 här utgöres så godt som uteslutande af stenar, hvilka

jag redan ofvan påpekade, kan man med skäl an-
 taga att denna del af befästningarna bättre mot-
 stått tidens förstörande inverkan än jordvallar-
 na och till gamla ringa (del spunkit. skvillet och så
 vid beröf i plåten tycks framgå.) Om vi då utgå
 härifrån och räkne antaga, att Ryssöwallar un-
 gefär haft denna höjd, så hafva dessa vallars an-
 höjda ställen sedan stora ofredens tid stått sig med
 vidpass 3 meter (se den bifog. kartan sträcka d.) och
 de lägre ställena med vidpass 1 meter (jag fränner
 då de ställen där vallen ej alls mera höjes öfver
 jordytan.)

Fått fästa föreläsningar från historisk tid höra
 äfven Warholms fästning och Lovisa stads befäst-
 ningar, men jag har föredragit att i en särskild
 kapitel beröra dem i samband med Lovisa stads
 och Pernå sockens historia.

Kyrkor.

Under denna rubrik berör jag Pernå kyrka, Lel-
jendals kapellkyrka och den redan 1862 nedruffna
Torsby brukskyrka. Hvad den följnämnda beträffar,
är den både utförligt och ofta beskrifven, hvarför nå-
got hufvudsakligen nytt ej står att tillägga; jag ber
att få ang. Pernå kyrka hänvisa till J. H. Hippius' "Be-
skrifning öfver Pernå socken i Finland." E. Hansen.
"Anteckningar från en antihistorisk forskningsresa 1876."
"P. Barstens" "Öfver Pernå sockens historia." m. f. i
Svenske Folkrikolans Vännes Kalender 1891.

Kyrkor

Pernå kyrka

I det, i den historiska delen af denna afhand-
ling omtalade äldsta dokumentet från dessa näder,
uppgifves att en Teel skulle hafva uppbyggt Pernå
kyrka redan 1250, och ortstraditionen hänger äfven
så snövt fast vid detta örtal såsom den ansvar-
de kyrkans grundläggningsår. Att talar dock emot
ett sådant antagande, och den historiska forsk-

ningen har förlagt kyrkans uppkomst till tiden mellan åren 1460-1489, till en tidpunkt, då på Høv biskopsstol såu den för kyrkobyggandet synnerligen ut-
 alikande Housad Bely. Kerna kyrka är bred grund-
 form och material beträffas bra nog lik de flesta
 af vårt lands kristna tempel från senare hälften
 af 14-hundratalet. Den är uppbyggd af gråsten med
 hufvudingången från W, bopenhuset på sydsidan och
 sakristian utbyggd från norra väggen. Taket, som är ett
 spånbehladt kroppstak uppbäres af 10 pelare i två
 rader. De mellersta hvalfven äro stjärnhvalf af
 hvilka de två, öfversta genom korabågar erhållie
 en rikare form. Hvalfven i södoskeppen äro kors-hvalf.
 Klarna sakna sochel och kapitel, de sex öftra äro 1 a
 ätt - de öfriga fyrkantiga. Guset infaller i kyrkan
 genom sju fönster 3 i S. 1 i V. och 2 i N. försedda med höga
 brostningar. Korfönstret som ännu eger sin ursprung.

1/ 45 x 98 fol. — Allmogem i trakten påstår att kyrkan
 är byggd mellan 12- och 13 hundratalet på grund af att ofoan
 kyrkans hufvudingång i gaffelfäktet ses i skildrar. (Se bif. fotografi.)

liga form, har tre luftar afbildade genom trästaplar, hvilka med hvarandra och posterna bitda tre rullspetriga bågar. På dessa bågar hvilade två cirkelfönster, staplar och poster af sten. Alla fönster äro, så-
 när som på hursfönstret och det i 4, under tidernas lopp utvidgade. Öfvanför hursfönstret ses en liten cirkelrund lysöppning till vinden. Golvbet i kyrkan är af trä, likaså vapenhusets mellanrum (däremot är dess golv af sten.) Utvändig är kyrkan hvitstruken, det yttre nordvästra hörnet förstärkes af en grofstrepelare. Kyrkans och sakristians gälfvätt äro försedda med fördjupningar i form af en likarmadåhög, omgifvet på kyrkogälfveln af enkla och dubbla nischer, tandsnitt och 13 cirklar, på sakristians af cirklar, tandsnitt och aflånga rektanglar. Bugående Pernå kyrkas byggmästare är numera intet kändt. Mlmogen på trakt berättar, att han en dag föll ned från ställningarna och bröt wacken af sig, och på grafgården söder om kyrkan uppgifres en gammalt stenhus, till hjälp.

2/ Hursfönstret skall enligt traditionen i rochnen vara det äldsta i Finland.

ten nedspinket i jorden och gräsöfvertäckt, utmärke
 platsen, där han funnit sitt sista hvilorum. Invä-
 ndigt är kyrkan nu limmad i en gulvit ton, efter
 en ^{reparation} remon, som på kyrkoherden Bengt Hacks tid 1767
 utfördes och hvarvid äfven (pärås all. h.a.) det ställe,
 där ertalei för kyrkans uppbyggande var angifvet, ^{såges} ^{hafva} ^{blifvit} ~~blef~~
 öfvermåladt. En annan remon underkastades kyrkan
 1900, hvarvid nya läktare och nya bänkar uppfördes,
 en del af golvet asfaltbelades, och kyrkan nymålad.
 Dessförinnan undergick den 1899 en af arkeologiska
 kommissionen föranstaltad ingående beaktning, hvarvid
 målningar i de 1767 hvitlimmade hvalfven kommo i
 dagen³. Häre det genast sagt, att dessa målningar
 skenade artistiskt värde och att fördens skull deras
 restaurering icke ifrågakommit. Men otvifvelaktigt
 egde de ett kulturhistoriskt intresse och de lämna
 med hänsyn till det rent dekorativa, en tillökning
 till det material, som finnes hos oss af en så att säga

3/ Möjligen gömdes målningarna redan vid en första
 restaurering 1780-84 under hvitlimningens dok.

inhemsk, älskinstone sedan 100 år tillbaka, i Finland
 hemman kyrklig konst. Hvad som i hög grad målte
 prappa en vid iakttagande af dessa kyrkomålningar,
 är den ^{närstan} fullständiga frånvaron af religiösa motiv. Det
 är värtslingar, som uppfylla tomrummen mellan kvaf-
 kapporna, målade i grönt, rött och brun, eller rättare
 sagt rödbrun i olika nyanser med något i gröngrönt
 och svart stötande kulor. Med dessa primitiva rankor
 har dock till och med införts ett nytt motiv i värtor-
 namentala måleri i det här, kan man säga, stiliserade
 skollon kommit till användning, ett motiv, som genom-
 går hela decorationen. Bland dessa värtslingar före-
 komma här och kvar många världsliga och symboliska
 figurer, men hos dessa märktes som sagt icke ett spår
 af den katolska kyrkans traditionella eller legendära
 uppfattning. Med olyckligt utpräglad hand finnes
 på hedersplatsen bland värtslingorna afmålade, än
 en karl med häret illa tilltogsatt och blåsenderi
 ett i flera buktar krökt bleckinstrument, än en man
 i dräkt från början af 1700 talet med pickor på
 fötterna och som afvenderes tutar i en lur, än en kvinna

^{symmetriska}
 (fulländad) vederstygglig, som ståtar med en orna-
 mentskvist i sin hand, än en sirén med tudelad
 stjärt och håret stående på ända. Hå finnes i
 samlingen ytterligare en stor örn och flera småfåglar,
 hvilka helt behändigt hvila ut på ornamentskvis-
 tarna. Med stort allvar har dessutom, den ohände
 mästaren till denna i senning barbariska konst,
 på kvaelfbågen till ett fönster, afmålats en helt liten
 gråt svin med brunröda ben och och lång lika-
 ledes brunröd svans. Till dessa målningar kunna än-
 än läggas en liten bild föreställande en tvekamp
 mellan två bågshyttor och en målning, hvares like
 troligen icke står att finna i hela den kristna världens
 tempel och som ursprungligen är af rent arkeolo-
 giskt innehåll; det är en fullkomligt verklighets-
 trogen framställning af en forntida stensättning,
 som under namn af "Jungfrudans," "Jerusalem
 stad" m. m. flerstädes förekommer på flåta bergshäl-
 lar i k. a. Heriges och Finlands kulltrakter i form
 af labyrintiska af kullerstenar utmärkta och
 bildade gånger. 3/följ. blad.

Hu en sådan målning, som i en tanke framman.
 var den grekiska sagan om Theseus triadue och Minos.
 tauros i labyrinten på Kreta; funnit väg till en kris.
 ten kyrka är i hög grad underbart. Och att en sådan
 möjligen fått en symbolisk betydelse är öfren märk-
 ligt. Kanke han denna stensättning om vi beakta
 namnen, "Jerusalem stad", "Ingången till Jerusa-
 lems stad" m. f. under gångna tider haft en re-
 ligiös betydelse; kanke ^{man med} labyrinten velat uttrycka
 en erinran, om huru svårt det är för människan att
 på egen hand famla sig fram till den sälla evighe-
 tens stad. 5/

5/ Kanke och så att i tiden religiösa ceremonier förbundits
 med dessa i hafsbundet upbyggda stensättningar.

4/ I Hobbo kyrka har utom vårtornament och en i. k. Nylt-
 stjärna (nyltbotten med rundade uddar) öfren uppdragats en
 "Jungfrudans", som innerst i stensättningen ännu till in-
 nestuter en liten flicka eller ungdom. Hu Hobbo och Femå kyr-
 kor målats på samma tid, framgår med önskvärd tydlig-
 het af målningarnas öfverensstämmelse såväl i motiv som form och
 färger. (De i Hobbo kanke något finare målade.)

Nu högas Pernå kyrkas målningar åter af sitt hvita
 dock, men som historiska kulturbilder skole de
 hellt säkert ädraga sig intresse och bevaras i min-
 net. (Dessa målningar ent. uppgift af en artikel i tid-
 ningen Hufvudstadsbladet 1899. af E. Norander. Se Per-
 nå hapseln i Statens Hist. Museum.) Inne i ett sådant
 äldrigt Tempel, som Pernå kyrka påträffas rätt mycket,
 som talar om förgångna tider. Från katolska tiden
 äro minnena ganska få; tiden, den store Gustaf Wasa
 och människohänder hafva icke varit skonsamt fram-
 med dem. I en förteckning, som en viss Nils Grubbe 1595
 öfver de af kung Gösta tagna föremålen uppgjorde,
 berättar han, att han från Pernå kyrka skickat:

Ett sancte Lurens beläte.

Ett sancte Michils beläte.

Ett sancte Ericks beläte

och ett sundrogit kors. 9

9 Också under senare tider har det sköflats. J. H. Hip-
 ping omtalar: Några arla jungfru Marie och sportabilder
 fanns ännu för en tid sedan, men äro nu helt och hållet förtör-
 da. — Under den katolska tiden dyrkades ärkeängeln
 (förä)

42.

På en af läktarna finnes en gammal oljefärgad föreställande St Hieronymus, antagligen från katolisismens i vårt land sista tid. Öfverom sakristiedörren hänger på ett väldigt trähörn den korsfästade frälsaren i naturlig storlek. Han skall tidigare hafva smyckat en ganska simpel triumfför, som numera borttagen, stått på korskrankens plats. I kyrkan förvaras dessutom en Marie och en Johannesbild, hvilka tidigare stått på portstolporna till den oförräknade porten. Dessa tre bilder, af hvilka särskildt den sistnämnda icke är så illa utförd, främst i afseende på klädernas drapering, härröra antagligen från den katolska tiden. Det dyrbaraste minnet från denna tid är dock

7/ De angående dessa bilder. R. Hansen, "Bulikovs-
rich forskningsresa" 1846.

8/ för. Mikael som Pernå kyrkas skyddshelgon, och länge bibehöll sig seden att Mikaelsdagen (den 28 sept.) samlas vid kyrkan till Mikael's messa, som efter reformationen naturligtvis endast bestod i köpsläende och marknad.

det rödta flamländska altarskåpet, hvilket nu tjänstgör i stället för altartafla och som är ett slä-
ter af värklig konst. Skåpet som i rikligt förgyllt och
färglagt bildhuggeri framställer Kristi lidandes
historia och hans korsdöd är 1,63 meter högt, 2 meter
bredt och cirka 15 cm. djupt. Trots den starka
sammanskyllningen af gestalterna, hvilken försvä-
rar ännu uppfattning, äro dessa bilder lifvande
och med smak behandlade. ^{9/} År 1653 renoverades
det af Ernst Forbes enligt, ä det samma anbragtan-
derskrift, "Hoc epitaphium utul iam divinum reno-
vatum 1653." Skåpenhuset står nu en dopfunt af
sten, hvilken tidigare haft sin plats inne i kyrkan
på ett muradt underlag nära altaret. Den är 1,6 m.
hög och bred. Bunn i medlet af 1700-talet lågo i skåpet

9/ Angående detta skåp se. R. Hauser, "Antikvarisk forsk-
ningsresa" 1876. — Traditionen berättar, att skåpet
kommit till Perua under 30-åriga kriget. Huru talas dock
för att någon hemvändande diplomat eller krigare skulle för-
lat en så skrymmande pjäs så lång väg. Närmot äro sådana skåp
icke sällsynta i Finland från katolska tiden (R. Hauser)

tre runda stenar de s. k. "trefaldighetstenarne,"
 hvilka antagligen under enertid upphetades och
 sedan genom sin värme bidrogo att krumma och
 aet i funten.

Följde så reformationstiden med dess puritanska lik-
 gillighet för kyrkoprakt och dess oupplysta sköflings-
 lusta. Och med storhelstiden utvecklades dock under
 yttre inflytande både prästen och lyxen i det allmän-
 na lifet och på det eklesiastiska området, såsom
 sällan tillföre och den såväl talrika som äfven
 fräjdade och förmögna Fernö-adeln underlät ej
 att begåfva och pryda sin kyrka med många dy-
 barheter. I kyrkoinventariet från 1600-talet uppräknas:

fyra förgyllda silverkannor med paten

En silveraltarkanna (85 lod.)

En silverflaska med sked.

Fyra stora klockor i stapeln och två mindre i kyrkan.⁹⁾

9) Stapelklockorna gingo under stora ofreden förlorade och
 den ena af de små klockorna hamnade fört till böckhuset
 i Liljendal och tjänstgör nu som malklocka på Liljendals
 kronoboställe.

De mässingsfluskronor. (En af Perid Tønnesen Wildeman)
 De messingar m. m.

En rätt rikt kyrkobilbliotek. Några postillor, en svensk bibel, en latinsk bibel, psalm och svensk psalmbok. Liber Cantus (sångbok) och en skrifven Missale.

Redan 1684 hafva en del af dessa dyrbarheter förkommit och under stora ofreden gick ännu ytterligare åttihylligt förloradt.

För närvarande säger Pernå kyrka följande alttarhärl och prydnader:

1.) En söndrig förgylld patén på hoars öfre bottenyta är ingraveradt ett lam med en korsprydd fana öfver hvilket står skrift: Agnus Dei och undertill: Anno 1682. På undre sidan af paténeus kant ses följande inskrift: Detta gul och sølffär första probil af bärget i försbyn uti Pernå socken uth tagit kyrkian til Guds ähra gifit samt med kalcken, som här til lyder. — 10/

102/ En större kalk med inskrift, Thomas Perman, Margareta Perman Anno 1684, jämte silfverpatén/singo

12/ Kalken blef under tidrymden 1672-1684 bortstulen. I densamma voro ingraverade namnen Per Tønnesen och Anna Hansdatter (Wildeman.)

förgyllda 1900) 4/

- 3.) En större silveroblatask (äro förgyllda 1900.)
- 4.) En mindre silverhalk med förgylld fot och silverpatén.
- 5.) En mindre silveroblatask.
- 6.) En liten silver socknebudshalk med patén
- 7.) En vinkanna af silver med årstallet 1889.
- 8.) Ett par stora silverjustakar med Greutzka vapnet och inskriften: Christina Roije, anno 1684.
- 9.) En dopskål af silver med Teetska vapnet och ofv. för boksläpverna. 17^{de}

11.) Thomas Perman, född i Pernä, blef handlande och rådman i Stockholm och om honom säges: såsom en rättbetänkt, kristen sin socknekyrka ihogkomma vetat i thet han skänkt till dis egendom följande, år 1684 till ankomne persedlar, nemligen: En stor Winkanna, en Winkalk, en ask och tallrik, sli af silver, en stor Messings ljushona af tre omgångar med förgyllda knoppar, en röd sammetsmårshake och altärduk, 2de hofpungar och 30 Daler att utdelas ibland de fattige.

12.) Dopskålen säges i en gammal inventarielänga år 1652 vara gifven till kyrkan af välborne Johan Teel (1648, adlad med namnet Terncreutz.)

10. På altarbordet en sammetsduk med förberke och
Grentzke vapnen samt årtal 1638 graveradt på
en silfverplåt.

11. Måningsfarkrona, skänkt 1762 af borgmästaren
i Lovisa Jacob Forsell (nob. af Forselles.)

12. 2de glashrouor.

13. Ett par Gustakar.¹³

Rediksstolen är skänkt af amiralen m. m. Lorenz
Grentz d. ä. och hans make Elsa Duwall 1652. Den
är mångkuntig och rikligt prydd med kolonner
och bildhuggerier af trälsaren, aporllar^{m. de} och försedd
med en stor mängd kerubhufvuden. Tid peteren bekom

13. Reditionen förmåter, om dem: Två fiskare från Näre
(i skärgården) sågo ofta, då de rodde ut, en natten, en drak
sta öfver en ensam holme. En natt rodde de dit ut, för att gräpa
upp den skatten som de trodde vara förborgad där. Men de träffade
den också på en väldig gryta full med guld och silfver och trädde sina
järnstöpar i grytans öron, för att lyfta upp den. Men i samma ögon-
blick, de ville göra det, talade den ena af dem och då försvann grytan
med sin dän i jorden. Endast öronen beforhvar hängande vid järnstöparne
och man gjorde sedan af dem två Gustakar, som föräddes till kyrkan.

densamma äro tvänne änglar bläsande i gyllene basuner afbildade¹⁴ och i taket finnas, allehanda ornament samt gifvarnes vapensköldar.

De iure i Fernu hyrda befunnliga talrika adliga sköldmärkena hafva till största delen dithängts för att för eftervärlden utgöra ett minne öfver gånnga tiders stormän. En del af dem äro försedda med långa stänger och hafva antagligen vid högtidliga tillfällen, såsom bröllop, begrafningar m. m. burits framför egarne. Alla hade tiden varit fram med dem; 1788 och 1852 väcktes fråga om deras restaurering, men först 1896 kom man sig därtill, och efter densamma hänga de på norra långväggen mellan sakristförelsen och läktaren.¹⁵

14 De parits vara förfärdigade af en Gustaf Hertachius son till prosten (se hist. del sid. 17) äfven finnes en bildhuggerare räkning från 18de århundradet bland kyrkans papper. Däri omnämnes i följande hemiska ordalag att artisten förfärdigat en "ay sol", "gjort" nya ringar åt änglarna samt "nya hufvuden" åt några krostlar som behöfde."

15 Tidigare hade deras plats varit i förstugan. Alla dessa adliga vapens egare hafva dock flyttat i Fernu; många ätters vapen hänga här endast på grund af skyldighet med till ev. Prentarne.

Dessa vapenköldar äro: Greutz 4. Forbes 3. Kurep till
 Doer. Fredaw. Dongal af Macherstoun. Duker. Fille
 till Haapaniemi. Golowitz. Gyllenhorn. Heusou Wildroff
 Lode. Nibeth. Herse. Roos af Grosroop. Oberlach af
 Lanamets. Wildeman till Hjarterby. Berg af Raggot och
 Roje af Innäs.

Ett särskildt och stort intresse ädraga sig de graf-
 stenar, epitafier och gamla likkistor, som dels befinna
 sig i kyrkan dels i vapenhuset. Under forna tider, då
 seden var allmän att bisätta förnämligare och ri-
 kare personer under kyrkogolpet, då våra kyrkor emot-
 togo många prydnader och skänker med det öppna eller
 typta förbehållet, att gifvaren skulle få sig en privilegierad
 plats efter döden och då kyrkorna gjorde sig en inkomst
 af detta grafkick, blef följden den, att endast personer

1/2 Se närmare angående dessa vapen. Hansen, holländsk
 forskningsresa 1846. "Euligt redogörelse af prästenkapet 1749 för
 gästligare i Lems kyrka följande ätters vapen: Ståbom, Davast.
 Stubbe. Jägerhorn. Elias Brenner 1800 telet af Lechna b.c. ätten Krumme-
 dicks vapen, som således också måste hafva hängt ända från
 medeltiden i Lems kyrka.

af adel och möjligen kyrkans män erhöles sin hvilortad under kyrkans golf. Åren 1727 såldes sådana grafplatser i mån af behof, men 1750 synes spår af en reaktion emot detta sätt att begrafa, i anseende till det synnerligen ohygieniska i delsamman, och sockenstämman uttalade sig däremot. Likväl såldes åren 1760 tolv sådane grafplatser under kyrkogolfvet och dessa äro verkligen de sista. År 1790 ville en af socknens stormän bygga sig ett grafkor vid kyrkväggen med ingång från kyrkan, men detta väckte upprepade gånger motstånd. (santagligen hos sockenstämman?) och 1812 beslöts vid en af dåvarande kyrkoherden väckt fråga om kyrkogolfvets reparation, att till förekommande af den vidskräpliga och skadliga, ord att begrafa

År 1783 heter det i ett protokoll: "I anseende till usigom ifrånde i kyrkan befintliga grafvarna och de uti dem begrafna liksom sommartiden uppritigande dunster, bör ett fönster af hvardera sidoväggen föras med nödiga gångjärn och hakar, på det de till den osunda luftens afförande om sommartiden, i söm- och högtidsdagarna måge kunna öppne hållas."

de dödligas gravlevor i kyrkan, de där befinnliga
gravarne borde, för så vidt, de icke af gräfägarna
inom tre månader förvarligen reparerades, raseras
och igenfyllas, samt nytt golf i hela kyrkan insättes.
Detta skedde äfven samma år.¹³

En del af liken flyttades nu ut till familjegravarna
kyrhogården, men ännu 1875, då golfvet af någon
anledning (kyrkans uppvärmning) öppnades, fann
man dels i murade kamrar, dels obetäckta kistor
och dessa på många ställen så hopade på hvaran-
dra, att de delvis blott halfförmutnade lågsträ
under golfvet. Huru af dessa stormannagravar
täcktes i tiden af konstrikt, arbetade stengrafhållar,
utfärdade i golfvets plan. De äro numera, så när
som på den sannolikt äldsta, placerade i vapen-
huset. Denna gamla grafsten befinner sig ^{ihyllan} närlä
innanför södra ingångsdörren, men är nu af
människofötter så sliten, att knappast något af

¹³ Bltmanl hela landet omfattande förbud mot
grafsättning under kyrhogolfvet utfärdades 1822.

ornament och skrift är synligt.¹³ Bland grafhöl-
 larne i vapenhuset märkas Torne Olofsson Wildemans
 och hans hustru Brita Henrikzdotters Rissbils gemen-
 samma sten. mått. $6,8 \times 4,6 \times 0,4$ fot. Den största är
 bäst bibehållen. I upphöjdt arbete framställer den br-
 erid Torneron Wildemans, och hans hustru Anna Hans-
 dotters Björnrams bilder, han i full krigisk munde-
 ring och hon i kvinnodräkt från 1600-talets början.
 Bägge hålla händerna korslagda öfver bröstet. Ne-
 derst Wildemanska och Björnramska vapensköldar-
 ne och under dem följande inskrift: Denna steen hö-
 rer den edle och välbor: Do. M. Knud Torneron til
 Fvsterby till. I. - för sigh sin häre hustru Anna Hans-
 dotters och begges theres häre barn. Anno Domini M.D.C.LX¹⁴
 mått $8,3 \times 6 \times 0,5$ fot. Den tredje stenen är så sti-
 ten att ingenting mer ä densamma kan

¹³ Fornforskaren Elias Brenner afbildade stenen 1691 och
 fann, under en vapensköld med en stående påfågel, längs
 konturen följande latinska skrift: Anno Domini M.LX die
 conceptionis virginis marie obiit discretus aranger eriens petri
 de terfwiohi cuius anima requiescat in pace amen.

läsas.²⁰

En stycke öfver om vapenhuset med ingång från kyrkan, befunn sig det s. k. Småska grafhoret (ursprungligen) uppbyggd af friherre Erentz Grentz till Karolskrs, den öfvergick till greve Robert Kieroth gift med Hedvig Ulrika Grentz och såldes 1728 till Småsälgaren friherre Carl Gustaf Krampfelt, den hände karolinen, som jämte sin hustru Lovisa Krainoff är i densamma begrafven.²¹ En slipad stenskipra öfver den numera igenmurade dörröppningen förtäljer i guldbokstäfver följande:

Här hvilar förgängeliga delen af friherre Carl Gustaf Krampfelt, commenderande general öfver Finska och Götaländska armeerna. Chef för Nylands Infanteri uti Kong.

²⁰ Ingående dessa stenar se R. Hansen, Antikvarisk Föreläsning 1876 m. f.

²¹ År 1842 stod Småska-grafhoret ännu kvar. Fru Falckenheim som då ägde Småska sålades att öppna en annan dörr, och till slut dörren till kyrkan. Hon och horet raserades.

graf den s. h. Wredeska. En inskrift på kistan förtäl-
jer: „Kongl. May. Troo Man och Öfverste af ett Reg-
mente Infanteri den Edle och Wälb. Herren Ernst Torbes.
Herre till Morshuäs, Pärhäf och Gidelar är född ANNO
1624 den 4 oktober och i Herranom Fälligen afsmunad
den 19 oktober 1677.“

På den andra kistans hufvudände läses följande:
— Kongl. May. t. Till Herige Tro man och Öfverste Lieu-
tenant Edle och Wälb:e Petter Gälavitz Till Degerby
Kuggorn och Jernbökle. Hn födder på sin fädernes Gård
Lansnäs i Pärna Pochu år 1606 och afsmunade i
Herranom på sin Gård Degerby den 20 September Hn
1673 - 22/

Besökande dessa kistor se R. Hansen, "Antikvarisk forsknings-
resa 1876."

Om jag lämnar kyrkan bör jag tillägga att orgeln är
1866 byggd af bröder Buchert i Kälhjärvi

22/ Denna kista påfunns 1745 i den s. h. Degerby
grafven. Redvid den stodo två andra dyrbara kistor,
den ena innehållande ett väl balsameradt lik, den
andra en ung kvinna med ett barn på armen.

På kyrkogården, som intill senaste tid utgjordt Per-
näs sockens begrafningsplats, stå vid östra kyrko-
gårdsmuren trängde i ädel stil hvitrappade graf-
kapen, delena uppbyggde 1834 för Parolaks-egarne,
del andra för Perrik-egarne.²³⁾ Två mindre grafhus
tillhöra adliga ätten Jägerhorn och den förmög-
na bondestämman Grenman. — I ena i Parolaks-
grafen finnes en från kyrkogolvet upptagen graf-
sten, troligen utförd samtidigt med, den Wildemanska
i vapenhuset (se sid. 52). Mått 7 fot h. 6,75 fot b. Den fram-
ställer i upphöjdt arbete stälthållaren Ernst Larsson
Grentz och hans hustru Katharina Hess von Wichdorff.

Under mannens bild läses:

— Här ligger begravnen den edle wellborge och
manhaftighe Ernst Grentz til Perfflar öfverste
Hvilken afsmunade i Gudhi, den — — anno — —
Hvilken siäl Gudh gledie —

och under hustruns följande:

²³⁾ De äldre Parolaks-egarnes hustru flyttades från kyrkan
först till det numera raserade Wredens grafhoret och
därefter hit, sedan förbud mot grafläggning under kyrkans gaff
träd i gällande kraft.

- Här ligger begravnen den edla och wälbördighe
 Catarina Hess von Wichdorf. Hffronpnat i Gudhi, den
 - - anno - - Gudhi förläne een glädesfull uppstän-
 delse." -

Den gamla klockstapeln af korledda uppnästräf-
 vande bälthar, upbyggd 1661, stod på en bärsklack
 sydvänt från kyrkan. 1854-1855 ersattes den med ett
 smalklot tegel klocktorn, beläget på en sandås strax
 öster om kyrkan och de två klockor, som då hängde
 i den gamla trästapeln flyttades till den nya.²⁴⁾

Den större är gjuten 1735. På densamma finnes en
 kyrka med fyrkantigt torn och brutet tak, afbildad
 (kanske den gamla finska träkyrkan?) och däröfver
 läses: "Pernä Moder kyrchia." Under denna inskrift
 finnes par människo- och djurfigurer anbragta och
 lägst nere läses: "Men ther hafver öron til, att höra han
 höre Luc. 8:8."

²⁴⁾ Före stora ofreden egde Pernä kyrka 6 klockor, 4 stora
 i stapeln, 2 mindre i kyrkan, men de gingo under krigs-
 tiden förlorade. (J. H. Flipping Pernä sockens historia)

Öfver andra sidan läses: Med Pernö församling i Nyland
och dess egen bekostnad förfärdiga lät i Stockholm
af 8de Kämman. Åhr efter Christi föd anno 1735."

Den mindre klockan är äldre och skändt är hvarifrån
den förskrifver sig eller när den inköptes. Kring öfre
kanten finnes följande latinska inskription:

— „Gloria in excelsis. Deo. et. in. terra. pax." —

och kring nedre kanten:

Laudate. Dominum. in. cymbalis. in. cymbalis bene sonan-
tibus. Holmiae (Stockholm.) me. fondebat. Johan Meyer
anno 1675" — ³⁵

Midt emot kufvudingången stod i tiden, på andra
sidan allmänna landsvägen en 1689 uppförd fin
tråkyrka, som nedrefs i midten af 1800 talet.

Fyll till några ord om ordningen vid gudstjänsterna
sålignt några anteckningar, som ännu bland Borgå

35) (Hvad en af de ann. i sid 57 omnämnda mindre klockor.
na (beträffar, så) fördes (den ena) till Liljendal för att vid
gudstjänsten användas. 1754 lät dock innehafvaren af Lil-
jendals öfverste boställe general H. G. Bruinoff i Stockholm ge-
ta 2 andra för dåvarande böckhuset i kapellet.

Domkapitel's papper finnas i behåll.

1740 klagades öfver krögen vid kyrkan, som vållade, att en del af menigheten stannade utanför kyrkan, andra åter skyddade ut, så snart gudstjänsten var öfver. Rådstyrelsen utverkade härmed en resolution af landshöfdingen, hvilken allerhögst förordning stadgade 60 dalers böter för den, som utan laga orsak lämnade kyrkan för en högtidlighet var slut. 1756, 1767, 1784 mätte förbud utfärdes mot att allmogen under gudstjänsterna gick omkring i kyrkan — i affärer. Ej heller var det tillåtet, att då göra sig ärende till kyrkobetjäningen — — Från 1700 talet finnas ännu i behåll flera s. k. bänkfördelningsinstrument "vilka gifva en intressant inblick i den tidens ofta välsläppta rangförhållanden".²⁶ Manfolk och kvinnfolk sitta naturligtvis på hvar sin sida om midteltgängen, främst de högadliga till Norrlaks, Torvike, Malmgård, Fusterby o. s. v. och som deras jämvalde inne-

²⁶ De buteckningar ar vol. A. 1060 i Borgå Domkapitel's arkiv. Bänkfördelningsinstrument från 1793.

kaplären af Liljendals öfversteboställe. Sedan gick
 det ned genom graderna, förbi kyrhovärden, Karv-
 laks inspektören m. f. "till" betjente, handvärkare, drängar,
 allmoges-söner och mögar, pigor och soldatustrur.
 Ett en dylik bänkinndelning betraktades som en
 högriktig sak, framgår b. a. af ett sockenstämmo-
 protokoll från 1763. Därvarande egaren af Torvik
 friherre Otto Wilhelm de Geer hade begagnat sig
 af sin landshöfdingeställning i Nylands- och Tavestehus
 län, för att inläga första platsen i kyrkan.
 Häröfver anförde nu Karv-laksinspektören i sin her-
 res namn klagomål inför stämman och att Karv-
 laks nedflyttats från främsta platsen, ehuru, dess
 egare b. a. genom flera donationer till kyrkan gjort
 sig klagomål med ^{syndeligen förtjänsta därt. Därför skeddle detta} påflyttad påföljd, ty 1793 inlåg
 Karv-laks-herru åter första platsen i denna gamla
 gräslenskyrka. —

Liljendals kapellkyrka

Liljendal blef genom kongl. resolution 22 dec. 1791 kapell med egen kapellånn stationerad i Säfträsk by. 1886 uppfördes dess nuvarande enkla med torn försedda korskyrka ^{10m} på samma plats efterträdde en träkyrka, byggd 1740, en aflång, fyrkantig och förfallen träbyggnad med vapenhus på södra sidan och sakristia på den norra. 1) Invändigt är den nuvarande kapellkyrkan ganska enkel. Dess kanske bästa prydnad äro takbeningens synliga i hvitt målade, och

icke på samma plats ca 200 m därifrån på andra sidan är

1) Södan 1740 hade ett bönhus i Säfträsk uppförts. Carlens "Mr Pernä sockens historia" nämmer årtalet 1791 för bönhusets uppbyggande.

2) En i ett kontor i det gamla bönhuset funnen altartafel föreställande Kristus på korset och antagligen härrörande af någon konstnär, utgången ur den kända Ehrenstrahlins skolan, har af församlingen gifvits åt Finska Konstföreningen bland hvars samlingar den nu finnes. Den är den utom antagligen af iihemske ursprung.

(R. Hansen follikvarisk forskningsresa 1876.)

och förgyllda spänbochar. (Se bifog fotografi.) Håra
 höga fönster gifva mycket luf, och ^{ljus} till det glada
 intryck kyrkan gör bidrage äfven väggarnas ljusgråa
 färg. Bänkar och golf äro hållna i brunt, predikstolen
 och altaret i hvitt. Altartaflan är en gifva af
 dotternarna till kapellet's första kapellan Ingman³⁾
 Den bör vara målad i Italien af en fröken Silfverberg
 i klara, lysande färger, samt föreställer Kristi nedlag-
 ning från korset. Kronorna äro tyngt, arbet; den
 värdefullaste bland dem, är kanske en antik glas-
 krona, gifven till kyrkan af sjöman från Lilendal,
 Orgeln, som för icke fullt tre, är sedan uppsatt af

är kanske
antik

3) Kapelloner i Lilendals kapell.

Regementspastorer	1791 - 1793.
Johan Ingman	1793 - 1805.
Anders Nilander	1806 - 1809.
Lars Fallgren	1810 - 1840.
August Wilkman	1840 - 1863
Edvard Mennander	1865 - 1894.
t.f. Karl Ahlström	1894 - 1898
t.f. Karl Romoell.	1898 - 1899.
nuv. Henrik Typphä	1899 -

Skuli, är stor, vällydande och prydd. Sakristian är
ett rymligt vackert rum, men innehåller föga af värde.
Kyrkoarkivet är äfven ganska fullt, b. a. fin-
nes: Domkapitlets cirkulär 1798

Kyrkoräknor 1788

Kökenstämmaprotokoll 1791.

Bok öfver födda, döda och vigda från 1794.

Mortalitetstabeller från 1794.

Kommunionsbok från 1748, 1762, och 1782.

Biskopsvisitationsprotokoll från 1796. m. m.

Den mycket fula af en kläpare/landtmätare. R. Hansen
(ut. forskn. r. 1876.) målade gamla altartafeln från
det förra böckhuset, föreställande Kristus på korset
finnes äfven inne i sakristian.

Öfver kyrkosilfvet beträffar finnes en äldre inmantill
förgylld kalk jämte peten. Kring skålens kant löper
följande latinska inskrift: *Panquis + Domini + Nostri
+ Jesu + Christi + Emundat + Nos + Ab + Omni + Peccato + i
+ Johannes + 1(d. 7.) 1621* och en silfver oblatask skänkt
af en lieutenant von Törne. De två klochora i tornet
bära samma inskrift:

— Gulen af Gerk. Meyer
i Stockholm kuno 1754.

De äro en skänk till Liljendals böckerhus af dåvarande
innehafvaren af Liljendals öfversteboställe general-lieute-
nanten friherre Henrik Johan Aminoff.

Forsby brukskyrka.

År 1680 öfvergick Forsby egendom genom köp till
friherre Lorenz Grentz d. y, hvilken blef den egentliga
grundläggaren af Forsby bruk och som på en hög
backe nära en invid allmänna landsvägen lät
uppbbygga en kyrka jämte kloster, färdig 1688. År
1691 erhölet den nybildade bruksförsamlingen öfver-
hettig sanktion.¹⁾

Sedan 1826 har ingen präst varit vid denna församling

1) Högående Forsby bruks församling se afhandlingens histo-
risk del sid. 13 anm. 19.

anställd, och 1862 nedrefs kyrkan och klockstapel²
 på, dåvarande generalguvernören greve Bergstills-
 skundan, emedan egaren af Förlby ville ihäda sig
 renoveringskostnader för kyrkan. Vid beskrifning af den-
 samma är jag tvungen att hämta min skildring från
 C. Carlens, Mr Dema sockens historia "en uppsats inlä-
 gen i Kempe folkskolas vänners kalender för 1891.
 Stödande sig på autentiska uppgifter säger han om
 densamma (sid. 173) följande:

"Dema kyrka var af stock, rektangelformig, men
 med afreddade hörn i östra ändan, där altaret ha-
 de sin plats. Utvändigt var kyrkan röd målad
 och hade en enda ingång genom en liten förluga
 vid södra långvidan. Mitt emot ingångsdörren ledde
 i norra långväggen en dörr infyllt den lilla sakristian,
 precis lika stor som förlugan. — — — Kyrktaket var
 högre och brutet samt belagd med takpån. Tornet
 fanns på västra ändan, uppspringande från taket —

2/ På grund af ringa utrymme i kyrkans torn, upbyggdes
 senare nordvärt om kyrkan på ett bärge klocksta-
 pel för tvänne klockor.

och Tåhē med en spånbehlädd smäcker tornspira
 med kors. Pärsel förtugan, som schristian hade
 svängdē spåntak, slutande med en knopp midt
 öfver. Det hela mycket proportionerligt och tilltalan-
 de. — Invändigt var kyrkan hvitmålad och läm-
 ligen ljus, samt dess fyra fönster med i blyinfat-
 tade små rutor voro låga och oansenliga. Iure takei
 — — — måladē i mycket ljus gråblå färgton imitera-
 de himlakloster, samt var prydt med en stormängd
 ängla hufvuden med tillhörande vingpar, framstickan-
 de här och där, mellan lätta, gråhvita molnappar,
 allt korrekt och artistiskt utfördt. Heltare synes
 ligen smakfullt, skulle varit en verklig prydnad
 för hvilket fursligt börskapell som helst. Det var
 fullkomligt fristående och bakåt begränsadt af
 den lindrigt bågformiga altartäflan omgifven
 af åtta korintiska pelare, på hvilka hvilade en rik
 sirad genombruten kupol. Täflan föreställde ett
 hvilat barn liggande på en bärgstopp med sina fram-
 benēt hållande en stång med blå vimpel. Rörum-
 hing faunsi (anglosaknisk stil inskriften: "Gij Guds

Lamb, som berättar världens synder." På förttyckena till de två främre pelarena lättes på ena sidan "E-reutz Greutz" och på den andra "Hedvig Eleonora Stew-bock" jämte hvarderas titlar. Predikstolen hade rektantig kalkform, var smälad, men beklädd med nedhängande svart kläde. Bänkraderna voro smälade liksom och de två sexarmade svarfode ljuskronorna af trä. — — Kyrkans båda klockor, som 1850 af dåvarande Försby-egaren Sticksens såldes till Nymmene kyrka buro på ena sidan det friherliga Greutzka vapnet med öferskrift Carl Joh. Greutz den äldre och under sköldemärket buro 1736 och på andra sidan en afbildning af kyrkan med tornet och därunder:

Försby bruks kyrka
 Laborem Praestitit
 Er. Näsman Lohm.

och på ömse sidor härom en minnebild af räddningen, en kvinna med ett svärd och en väghål i hvardera handen. Under vapenskölden allra nederst lättes på den ena klockan:

O människa när du hör mitt
 Gud se kom väl ihåg den yttersta
 Rättens skal då du måle Räkenskap
 Göra för alla dina tankar, ord och
 Gärningar.

och på den andra:
 Jag ropar öfver skog mark sjö berg
 och dalar o människa kom och hör
 hvad Herren sin Gud talar.

Historiska delar

Historia

Penna socken och Lijindals kapell

I historiskt afseende är Penna rikt på minnen och märkeligt i många stycken! Otrifvelaktigt är socknen en gammal, ja en af de äldsta kulturtrakter i vårt land, och mycket tidigt ^{det} skandinavisk kolonisation rum. Spår af människors vistelse i dessa bygder på Finiska vikens ~~norra~~ strand kan enligt fornskrifvningen bestämmas till omkring ^{2000?} år före Kristus, och denna gläsa urbefolkning stod då på den kulturnivå som hos namnet barsålden — har delvis uppblandad med stenålden." Om en sådan fornnordisk befolkning tala äfven för gamla sägner, väsentligen öfverensstämmande, nämligen "Gutasagan" på den svenska ön Gotland, och en folksaga från Penna, som biskop Mikael Agrikola i företalet till sitt finska Nya Testamente anför ^{2/1}. Gutasagan berättar i korthet följande:

1. Nj. Appelgren "Svenskarnes inflyttning till Finland" sid 20. Föf. ifrågasätter hurvida en skandinavisk befolkning bott i Finland under stenålden. Antager äfven, att en svensk-skand. stam icke funnits här under den yngre järnåldern och att den nuvarande svenska befolkningen icke är en direkt fortsättning af vikingatidens svenskar.
2. Penna-målet tade bara ett af de äldsta i landet.

2/ Befolkningen på Gotland ökades under en följd af år så starkt, att en slutligen icke förmådde gifva dem alla uppehälle. Då uttogs genom lottdragning hvar tredje innevånare, och de sēmda utvalde sändes bort. De reglade österut och landstego på en ö i vidt bstland. Vid en jämförelse mellan de svenska allmogedialekterna i Nyland och den, som än i dag vid den estniska kusten talas, synes den möjligheten kunna föreligga att en del af de till de estländska stamarna inflyttade gotländingarne ytterligare fortsatte färdan och slutligen neddrogo sina bozzälar på Nylands kust. Också i Agricolas Pema-sägen omtalas, att de på Finska vikens sydkust bosatta svenskane hemmahörde från Gotland³. Dessutom går i Pema en gammal sägen, att innevånarne på Hjälsalö, ute i skogsgården, skastamade från Wormsö, belägen vid Estlands kust. Också den i Rönne stora mosse, hvilken ligger cirka 30 alnar öfver den nuvarande hafsytan, funne skeppsskolen, kan kanske tyda på, att

3/ Se den testamanti 1548. "Neito mōs nyt kyle amatan ia merkiten, ette se Wolhemmaan Randecanssa Berghan ia Rasbhurin Läänis, ette mōs caieki Lootolaiset, Calandis ia Pohjalaiset, iotea wile tenzene Ruotzinkiehille puhumat ouat ollut Ruotzista eli Gotlandista ensin ulostulleet."

3/
det var ett jäfvarande folk, som bodde i dessa näder,
Äfven på Sollaks (nuv. Rönäs) visar den plats, där skepps
och mindre farkoster i förra tider byggdes. — 4^a andra sidan
vill folktaditiören utpeka de s. k. "fätkasten" såsom länningar
efter bostäder tillhöriga en lappsk urbefolkning, och J. A. Hipping säger
i sin historia öfver Pernå socken sid 4 — "Hvad med säkerhet kan
sägas är, att orten i förra tider varit beboad af finnar och
kanske fört af lappar —. hvarvid han stöder sin åsikt på
Finlands äldsta historia — och på flera namnhärlningar och
äldersomräkningar, som förekomma inom socknen — Äfven om den
nyss citerade författarens antagande om en finsk urbefolkning var
riktig och att denna finska befolkning varit jäfvarande, så förefinnes
dock omständigheter, som tyda på, att densamma icke stod i den intima
förbindelse och det djukt samförstånd med inlandets stamfränder,
som man kunde vänta sig, om de båda varit af samma ras."

4^a Se J. A. Hipping, "Beskrifning öfver Pernå socken i Finland"

5^a H. Appelgren "Lvenskarnes inflyttning i Finland" säger (sid 20) att finnarne före den
svenska eröfringen tagit hela landet i besittning och på alla områden utträngt
den äldre järnålderns germaner eller inflyttat i kusttrakterna och i sig uppta-
git dess tidigare folkelement.

5^a ~~Se Le Ministres Cosmographie från 1544 se Allardt "Bog" länns sociala och
ekonomiska förhållanden" säger~~

4/ Perna sockens bygder ligger samlade kniigt djupt i landet i-
skjutande vatten, Perna viken, och denna för landstrafikan ogy-
samma anordning, merendels egen för alla våra nyländska kustbyar,
tyder utan tvifvel på, att vattnet var traktens stora allfarsväg och
Kanske äfven på en öfver hafvet kommen tidig kolonisatio. — För
en skandinavisk förhistorisk befolkning, talå tydligast de många
ortnamnen af ovedersägligen fornadisk härstamning. Bynamnen
sluta så godt som alla på den gamla dativändelsen — an så: Mik-
kelspiltan, Iskilan, Hopan, Granban, Lompan, Gazon i Liljendals
Kapell och Hårdan, Haddan, Tetan m.f. i Perna och det gamla
svenska bögle förkamenar flerstades i sammansammansättningar så:
Gagbögler, Hagabögler, Gislarbögler, Islandsbögler m.f. — I be-
aktande haf af förkallat den mängd finska namn, som man
socknen förkamenar, så mycket märkvärdigare, som i Snidfas i
sin undersökning om den svenska befolkningen i Nyland (Län, toman
jäkso, osa 6) säger, att de finska ortnamnen rentaf måste eftersökas,
vilket faktum han framhåller för den svenska befolkningens ålder
i detta landskap. Där äro Savolaks (Savolahti), Läcklaks (Läskilahti)
Kanske också Lallaks^{6/}. bynamnen Skäkpää och Pitkäpää, fler
där, som ända på såd exempelvis. Pihlsalo, Larsalo, Päsalo^{7/} och

^{6/} Enl. J. A. Hipping i tiden skattelagdt för idfiken, enligt andra härledt från
"Läskilahti"

^{7/} Ändelen har öfver förklarats för rent svensk sal-ö och kanske analog med

5) sitt och slutligen namnet Fervik (Fervajoki). Måskligt är, att alla dessa namn påträffas nere i skärgården, medan de rent svenska benämningarna förekomma högre upp på fastlandet. Kanske den förmodan icke synes utesluten, att esterare af skandinavene på sin egen kust (se Gutaragen) lärt sig sjöfart och så småningom, då den den svensk-nordiska befolkningen tagit landet högre upp i besittning, här och hvar närhet sig i skärgården, gifvit dessa namn och till en del där blifvit befarade.⁸⁾ Den andra möjligheten är återigen den att en skandinavisk befolkning i tiden undantängt en finsk eller lappsk ~~sälan~~ ^{sälan}, men måskligt nog veta hvarken de svenska eller finska folksägerna i Ny-
land något om finarnes undantagande. Det bevisar intet, men det vittnar på sitt sätt om att den svenska invandringen skett under en så aflygsen tid, då den finska befolkningen ännu var så tunnslidd, att några svårare strider och omvärfningar, eller rättvisar folkelementen emellan ej behöfde förekomma" (Allardt)

den i bynamnet Fasarby, som förmodas vara en sammanslagning af Fader-hal till Fasar.

8) Allardt "Borgå länns sociala och ekonomiska förhållanden" säger åter på tal här om — "Hvad den i skärgården här och där förekommande befolkningen af estnisk härkomst befräffar, hafva vi icke af äldre tiders handlingar funnit anledning tro, att den varit här bosatt för iordantimer."

6. Ännu i dag, som & den estniska befolkningen ej utan betydelse. Att så äfven i förra tider varit fallet bekräftar b.a. af en gammal estnisk psalmbok, som förvaras i prostgården och af en pastor Sjögrens anteckningar från början af 1800 talet (i Segerby gårds arkiv), där han ofta omnämner, att han begaf sig ner i skogsgården för att "predika för finskane".⁹ Hvad slutligen ^{hufvuddelen af} den nuvarande svenske befolkningens i dessa trakter förälder beträffar, så synes mig, att följande af b.a. doktorerna Ruuth och A. Hakman förtäroddes riktigt i detta sammanhang bör nämnas.* Högt sannolikt utgjorde landskapet Nyland i förhistorisk tid en utmark (erämark) för inrevarnane i södra Fästland, där de i större eller mindre lag vistades på jakt- och fiske färdar, likasom Humo-området var en sådan utmark för inrevarnane i Latakunta och norra Fästland. En starkare svensk invandring till Nylands kusttrakter kan mycket väl hafva blifvit väktad mellan Erik den heliges och Birger Järs Kosta således under tiden 1150-1250. Att det just vid denna tidpunkt och möjligen äfven efter det andra Kosta lät i

* Se J. W. Ruuth "Björneborgs stads historia" . . . A. Hakman "Die Grenzzeit Finnlands"

9) I slutet af 1700 talet voro de finska talandes antal inom Pernå knäppt sextio (enl. en gammal anteckning. K. K. Meinander)

Följande visar deras tillväxt:

1908.

1745	—	65 finskatalande	—	4286 svenskatalande	1022 finskatalande.
1845	—	200 f. t.	—	5088 sv. t.	
1890	—	285 f. t.	—	5922 sv. t.	6378 svenskatalande.
1900	—	587 f. t.	—	6243 sv. t.	

7 svenskans politiska intresse att befolka kusttrakterna och
taga en bra nog hanelst allmänningssmak i besittning, så en för-
modan, som kanske låter tänka sig. Denna urbefolkningens na-
tionalitetsfråga är af en ej ringa betydelse, då det för forskningen
gäller, att spåra dess öfverförd, som ligger för Kristendomens
införande i Finland. Om verk storka skal förfinas att antaga,
att denna invandring i Pema och Liljendal ^{ett litet utrymme} varit af skandi-
navisk stam, så finnes likväl här för intet bindande bevis
och så länge det saknas förklarande pågående.

Kristendomens införande i landet betecknar födelsestunden för Pema-
sockens historia. Det äldsta kända dokument, som antalar något
angående denna socken är af följande lydelse¹⁰:

„En Adelsman ifrån Skottland benämnd Feeth af Pema
tiente Börje Jarl i krig, den tid han intog Sawarthus och
Nyland under Sveriges Herrs År 1250. Härefteran blef han
en arthod man i Finland och lät bygga Pema kyrka i Nyland

¹⁰ Det förvaras bland kyrkohandlingarna (enl. J. Hedenzons Malungäds historia)
J. A. Flipping säger åter att originalet finnes på Malungädd och så den som har
ett, men det i kyrkans ego befinthiga dokumentet ^{på Malungädd} 1756 afskrift af nådars-
predikanten Bengt Lager. Likväl finnes dokumentet icke men på Malungädd
utan har antagligen förkommit (enl. J. Hedenzen Malungäds historia)

8/ och nemde socknen och kyrkan efter sitt fäderliga säte
Pema i Skottland - Han födde södt sanct Anders Kross uti
hvidt fjäl och $\frac{1}{3}$ af fjället ofwan på et hiortehufvud med
en Stjerna emellan hornen. Hans Son heet Torle Teett,
som var Hakans fader till Teetom - "

Från år 1351 omnämas Pema i händena och en uppgift finnes, att de
kyrkliga förhållandena vor högtämda adnade och att Pema socker
utgjorde Kapell under Borgå.¹³

11/ Språket i detta dokument gör en mistrogen ~~med~~ afseende på dess uppgifna ålder,
men på andra sidan fastställas uppgifternas riktighet, då verkliga en adlig ätt
Tait of Pin nära staden Tmesleish i Skottland förekommit och därstädes
1677 utgått. Att Tait of Pin är samma namn, som Teet af Pema kan
knappast betvivlas. Då Pema socker 1351 första gången i historien omnämnas,
torde innehållet i förnämnda dokument hafva passerat mellan 1250 - 1350.
- Den skottiska ättens sköldemärke öfverensstämmer dessutom i väsentliga delar
med det i dokumentet beskrifna och med den Teetiska och den från Pema
att utgånga adliga Stjernerentiska familjens vapen.

12/ Enligt J. A. Ripping skall Pema moderkyrka fast hafva upbyggts på en malin
invid nuv. Malmgård (nämnl. den af Teet uppförda) och i trakten voras ännu en stor
sättning, som påstås hafva varit kyrkans gammdal. Sedan den flyttades den till
Lavalaks och hamnade slutligen på sin nuvarande plats i Torby - Byrkoby.
— Ryssarne härjade redan 1311 i Pema trakten. Se G. Z. Ujto - Hoshinen
Finlands historia.

9 Men utan tvifvel hade här liksom annorstädes i vårt land den kristna
kärans seger föregåtts af en kamp på lif och död med den svagare hedendomen,
och antagligen för utrymning sig denna kraftmätning mellan den nya och
gamla religiösa uppfattningen under århundradet 1250-1350 m. a. o.
På tiden för Birger Järs krig till Pernå sockens fästa omnämnande
i historien. Ett minne från hednatiden utgår kanske "Rätallskälden",
belägen ett stenkast från landsvägen till Hårdam by och hvilken af
trakterns allmoges kallas "offerkälle". Ortnamnfolkeningen vet berätta
om tvänne studenter, hvilka trots allmogens varning gått och sett ned
i källan och till följd därpå man äro förlopp hemstörts af södra olycka.
En annan hågkomst utgår jättegaytan i Jumala bäg, ett bäg beläget
vid Pernå vikens vidpass $\frac{1}{4}$ mil från Farsby bruk och ^{mätande} ungefär 70
80 fot i tvärlinje. Själva gaytan ligger på bägsbranten och är cirka
4 meter djup och $2\frac{1}{2}$ meter i diameter, samt ungefär fem famnar öfveran
vatterytan. Namnet utvisar tydligen, att platsen varit helgad åt någon
gudomlighet ur den finska mytologin och möjligt är ju att jätte-
gaytan beagnats som offerkälle.¹³ Äfven spöka ännu i folkfanta-
sin och folksagan jättar och troll, både utan och i samband med kyrko-
byggandet. Folket i Hårdam by visar ännu å sin mark "Ramundis-
gäddan" - En jättekrinna vid namn Ramunder bodde på den
nufvarande byns område och han räskade i gädd med en jätte. De

¹³ Se J. A. Pipping "Pernå socken" och den saga, som han om Jumala bäg uttalar.

90. Beslöt att afgå sin tvist genom stenkastningssträckamp. Ramunder, som var starkare skingade så mycket stenar till det ställe, där jätten stod, att en stor hög uppstod, som än i dag kallas "jättekastet" eller "hjalta-kastet".¹⁴ Då blef jätten vred och tog ett långt steg mot Ramunder, men han ref honom i skägget så kraftigt, att kottet följde med. Till följd af jätteskinnans tyngd, rök marken vid tvekampen under honom så att "Ramunderisgeopen" uppstod. Enligt en annan sagan, skola jättarne regelbundet hvare sitt hafva förtärt dagens arbete på församlingens kyrka vid Långflaks (se sid 8. anm. 12) och sålunda frammanget kyrkans förflyttande till sin nuvarande plats 8 kilometer västerut.

Omkring år 1350 ordnades samtidigt med de kyrkliga förhållandena även den kyrkliga uppbyggen i Pema socken. 1357 gaf nämligen Sveriges Konung Magnus Barksen Borgia jänkte dess båda kapell Pema och Sibbol i förklaring åt Padis cistercienserklöster i Östland. Plöster bröderna

¹⁴ I de flesta nyländska bygder är Ramunder namnet på en sagojätte, som enligt sägnerna i storlek och styrka kunde mäta sig med jättarne och som än lefdes i vänskap, än i fiendskap med dessa, hvilka i honom oftast funno sin öfverman. Professor J. A. Aspelin förmodar, att sägnerna om Ramunder uppstått till förklaring af jättekast och gäfhögar från hednatiden. Namnet "hjalta-kastet" tyder på att Pema-sågen ej klart kunnat precisera om denne sagofigur varit karl eller kvinna. (Se Suomalainen Museo, Finiskt Museum sid 90)

11. Klosterbröderna friga hägrarna i dessa trakter icke blott Konungens patronatsrätt, utan äfven all styrelse och skatterätt, som enligt lag tillhörde svenska kronan.¹⁵ Under den närmast föregående tiden hade Borgå jämte dess kapell troligen varit ett konsistorielt pastorat, ty från 1340 omtalas, att en viss Johan från Istenböle i Borgå socken vilken åtagit sig att åt (biskop), Flemming biskop i Åbo 1338-1366, betala 20 markor eller ett motsvarande penningvärde in natura (biskop, små, fisk m.m.) och detta, som afkastning af uppboden i Borgå jämte dess kapell. Förändringen till regalt pastorat försejick helt sakat ej utan tvister mellan regeringen i Stockholm och domkapitlet i Åbo, och för att erhålla biskops Flemmings bifall till förändringen lofsade Konungen undantaga tvänne omfåden Fessia i nuv. Pyttis socken och Pema till s. k. prebendelägenheter för domkapitlet i genen eller dess enskilda ledamöter.¹⁶ Striden mellan den världsliga och andliga makten angående Borgå och dess kapell varade dock ej länge. I början af 1360 talet drogos åter i konung

¹⁵ Padis var ett befästadt kloster nära Reval, stiftadt 1281 och uppbyggt 1317. Blef 1561 eröfradt af ryssarne och förstört, så att ruinen endast minner återstå.

¹⁶ Se Svenska Folkskalans vänners Kalender för 1891. ^{Rising} Carstens "Till Pema sockens historia" Han förmodar att detta Pema icke syftar på socknen, utan på en lägenhet med samma namn i Pyttis, sedan 1660 öfverförd till den då bildade Pyttis socken.

12. Abbrechts rådgjörar (^{kan} regerade i Sverige 1363-1389) prebendelösheten (Fessis och Pena) under konungens patronat. Men biskop Fleming, förbitande sig på den världsliga maktens svaghet, svarade strax med att låta fördrifva den af Padisklosteret insatte kapellaren och till själsofviare i Boga förordna en Olaus Jakobsson och i Pena en herr Andreas hemman från Pena. Men efter Andreas död förlorade Pena kapell åter sin prästerliga självständighet och en Johan Ansbjörnsson Gaam omfattas som präst både i Boga och kapellförsamlingarna. Denna sin syssla skötte han i 12 år till. Otvifvelaktigt sökte Padisklosteret att under alla dessa år återtaga sin förloren förläning, hvilken i afseende å sin afkastning säker icke var af så ringa betydelse för de värda bröderna¹⁷. Upprepade gånger framfördes hos konungarne klagomål, privilegie- och gåfobref förvisades och regenterna å sin sida fastställde äro upprepade gånger Padisklosters rätt till Boga med dess båda kapell, medan de samtidigt på allt sätt sökte förbjuda Åbo-biskoparne att gifva efter. Slutligen bekvämade sig dessa att förflytta den ofrämmande Johan Ansbjörnsson Gaam till Stettula. Men år 1412 då Magnus Olai Favaert (biskop i Åbo 1412-1450) intog biskopsstolen, genomgick han en sådan minskning i Padis-brödernas privilegie att desse

¹⁷ År 1364 var uppådden från Boga, Libbo och Pena cirka 50 markor.

13. därefter endast från pastoratet friga uppboad smörstiondet och slutligen inlöste biskopen 1428 hela församlingen för en summa af 100 engelska nobler. Detta samma år torde Lema hafva blifvit en hjälfständig församling, sedan Pyttis afskildes från densamma antagligen redan 1422.¹⁸⁾ Efter det Lema blifvit eget pastorat, fortfor det dock att ända till reformationstiden utgå annex under Åbo domkyrka, med skyldighet, att lämna en del af sin prästaföring till bekostande af mässor, som dagligen i gyllingstimman inom domkyrkans förättades. Först 1693 förklarades socknen för eget pastorat. År 1810 blef Lema åter annex under biskopstolen i Borgå och först 1865 vadt socknen igen fullt hjälfständig. Redan ganska tidigt hade Lema tre ordinarie präster, kyrkoherden och två andra kapellaner och till dessa kom ännu i slutet af 1600 talet prästen vid Forsby buks församling.¹⁹⁾ - Svad hjälpprästerna, kapellanerna be-

¹⁸⁾ Pyttis socken omfattade då: nuv. Pyttis, Strömfors, Blinå, Anjala och Haglands sockna. Men efter Pyttis afskiljande bestod Lema likväl ännu, utom af nuv. Liljendals kapell, af Lappträsk, som ända till 1575 var gemensamt kapell under Lema och Pyttis och Mårskom, som 1636 blef eget pastorat.

¹⁹⁾ Landshöfdingen Fiehne Lorentz Creutz d.y. erhöll 1682 privilegium på anläggandet af ett järnbruk i Forsby och sedan bruket kommit till stånd, lät han uppfygga en träkyrka färdig 1688, hvilken 1862 reparerades på däv. generalguvernärens greffe Bays förordnande, emedan Forsby-egaren ej ville renovera densamma. Efter 1691 födes för buks församlingen skild mantalslängd och kyrkbok, men redan 1826

14. Beträffar, så tillsattes den ene redan i medlet af 1700talet, medan den andres befattning från början af 1600talet varit besatt. För att befolkningen vid böllöpp, bandöp o. s. v. skulle hafva närmare till prästen, placerades den ene kapellanen på ett hemman Lugo i Flummansby vid Lövsaån, på ett afstånd af $2\frac{1}{2}$ mil från kyrkan. Det visade sig snart för bevärdigt för denne präst att kamma och sköta sitt äliggande vid gudstjänster m.m., så att han snart nog insatte en länkarde på sitt hemman och hysade in sig i kyrkobyggnaden, hvortill afven hans ansettsboder var tvungen, medan kyrkoherden bodde på det nuv. pastorsbostället invid kyrkan.²⁰ Då generelen C. G. Amfelt för andra gången 1721, såsom öfverste blef innehafvare af Liljendals officersboställe, lät han sin regimentspastor hemma hos sig hilla gudstjänst för trakten befolkning. Tillöppet af människor blef småningom större än utrymmet medgaf, hvarför Amfelt tillika med närboende lägenhetsinnehafvare 1731 uppfyggde ett bårhus på den plats, där Liljendals, sedan 1885 nya kapellkyrka nu är belägen. I detta bårhus predikade Lenna-prästen en hvar tredje söndag, men redan 1738 anhöll trakten innehavare, att få bygga sig en egen kyrka och för densamma aflura den ene kapellanen.

²⁰ Förlämnat Flummansby-kapellanen bodde i kyrkobyggnaden, var Lugo hemman ända till 1888 arslaget till kapellansbol, hvilket är kommunen inköpte Nollas hemman i Torsby (kyrkobyggnaden) till kapellansboställe och sålde Lugo i Flummansby. (Forts. å anm. 19) - har ingen predikant ä bruket tjänstgjort.

15. Denna anhållan föranledde till ingen åtgärd. Först 1791 biföll regeringen en förnyad begäran i samma syfte. Siljundal blef en kapell under Pemi och socknens en kapellan förflyttades till Läpstråk by, hvarest kapellkyrkan ligger. — Sedan Pyttis socken efter lilla ryska kriget genom freden i Åbo 1743 utdelats i två häl och dess kyrka kommit att ligga på den ryska sidan om riksgänsen, anhöll den svenska delen af församlingen, att fortfarande få besöka sin gamla kyrka. Denna så naturliga begäran fann Konsistorium i Borgå värdig och bestämde, att det svenska Pyttis skulle besöka Pemi kyrka, där det predikades både på svenska och finska. Denna beväpnade förstäring af Pemi socken blef lyckligtvis ej afl. Som en följd af lilla ofredens kunna vi anteckna Lorisa stadsförsamlingens uppkomst år 1747 (staden bibehöll namnet Degerby till 1852). För densamma afskildes från moderförsamlingen Degerby rusthåll om $2\frac{1}{2}$ mantal och därtill lades ordinariet ranton för 7 hästar i Antby. Till skydd för Lorisa, det svenska rikets gränstad intill 1809, uppfördes Lvortholms fästning på sin hafsnärlutna och erhöll 1778 en egen slottsprebikant, hvilken prästsyssla redan 1829 för alltid indrogs. Kort för kriget 1808 väcktes äfven frågan om att förena kring fästningen liggande byar till en s.k. slotts-församling,^{2/1} som frågan förföll antagligen just till följd af kriget. För Pemi-bona var denne fästningsprebikant af ringa nytta. Som bevis för

^{2/1} Den i Finlands nya religiösa kyrkorörelser omnämda Henrik Bergqvist + 1867 var under nio år församlingsprebikant på Lvortholm.

16) svårigheten att på grund af stona, snötjocka ^{ishinder} m.m. komma öfver till fästningen, må tjäna, att man ej ännu i midlet af februari 1808 kunnat besöka Lovöholm utaf hufvud. Endast finskane eller esterne i skogorden kommo till slottspredikanten, i anseende till de få finska gudstjänsterna i Lema. Hvad ~~gjort~~ den fatala finsk-estonska befolkningen i socknen beträffar, så har den i visst afseende intagit en undantagsställning, så tillvida ^{som} att för dess räddning en liten träkyrka 1689 uppfördes. Den låg strax på andra sidan landsvägen, midt emot den västra sidan af kyrkogårdsmuren invid nuvar. sockneregistret. I början af 1850 talet rekruterades denna. Antalet finska gudstjänster har i allmänhet varit fyra i året. ²² - Till sist några ord om Lema sockens själskötare, hvilka otvifvelaktigt spelat en ej ringa roll i församlingens historiska utveckling och kulturella lif. Utan de oförädlade "herr Anders", hemma från Lema och Johan Ambjörnsson från äro från katolska tiden kända Laurentius "Photta" (trol. namnet Phytte) 1442 och Cyprianus Andreae 1497, samt vid icke uppgifven tidpunkt "Herr Helvig in Lemae", hvilken hade innehaft det ena af bevarade vid St. Görans altare i Åbo domkyrka. Från början af 1500 talet kunna vi följa kyrkoherdane och kapellanane i Lema ^{så godt som} i en oafbruten rad. ²²

Bertil 1570 - 1537. Han åtföljde 1513 den legation till Ryssland, ~~han~~

²² Från 1810 - 1865 började titeln vice-pastor.

17. som i Sveriges vägnar skulle ratificera den 1510 slutna freden.
Hans son Biskil Bertilsson 1537-1550

Andreas Laurentius Feyth 1550-1579

Fripelsutan likasom efterträdaren är medlem af den med Penå sockens
äldsta historiska öden så nära förknippade Feetiska ätt.

Johan Conutus Feet 1586-1590

Mikael Andreae Brynthe 1592-1619

Denne kyrkoherde deltog i Uppsala kyrkomöte 1593 och satte sitt namn
under dess ryktbara beslut.

Johannes Martinus Feet 1619-1632 (föreståndaren i församlingen)

Åxel Simonsson Bogstadius 1633-1640 (troligen hemske från Boga)

Zacharias Johannis Stachæus 1642-1681

Han skref sig "herr Zacharias Stachæus af Håskypå". Antagligen var han
liksom icke född i Håskypå by i Penå, utan endast egare därtill.

Petrus Lerbachius 1681-1738.

Om denne sällsynt nitiske prästman kan det här vara på sin plats
att meddela några data i syfthet som han under den långa tid
han var församlingens själasörjare på ett värdigt och oförgäthligt sätt
inrifit sitt namn i Penå sockens historia. — Petrus Lerbachius
föddes 1655 på Stråmsberg i Boga socken och tog sig senare familje-
namn af Larklaks gård i Penå, den andra af de egendommar, som
hans fader innehade. — Svåra tider, tunga år af hungersnöd, farsot,

18. och öfver brot med stora nordiska kriget 1700-1721 in öfver
vårt finska fädernesland, "Stora ofreden" som förintade och sam-
hållsöförlösade och det finska folket, ja Sveriges rike präofoades
så hårdt, som aldrig för och aldrig senare. Medan alla, som någon-
sin var i tillfälle därtill öfver Bottenhafvet flydde undan öde-
läggelsen och färdarna, däribland äfven Lerachius biskopskamrater,
höll han ständaktigt och uppoffrande ut på sin post och skötte
icke flott helt ensamt sin stora församling, utan fick äfven ofta
lof att hjälpa gransöckarna med prästefliga gäromål, emedan de-
ras präster lämnat de den anförtröddade församlingarna i sticket. Under
många år mellan 1710-1718 fanns i stiftet ingen kyrkostyrelse,
emellan, i och med Wiborgs fall 1710, domkapitlet skingrats, men
1718 förordnade den ryska styrelsen Lerachius till ordförande i en
"Konsistorialråd" med säte i Borgå. Och denna interimsistiska
"kyrkostyrelse" föga var berättigad att viga och ordinaera präster,
så utöfvarde Petrus Lerachius likväl som nog en biskops alla ärlig-
gärden i de ryländska och tafarsthandiska delarna af Wiborgs
stift. Sedan konsistorium efter Nystads-freden 1721 rekonstituerat,
var Lerachius adjunderad ledamot i detsamma. Åren 1722-1724
sammankallade domkapitlet på Läcklaks gård, hvarjå också den bygg-
nad i hvilken sessionerna försegings bar namn af ²³ "biskops kammar"

²³ Se afhandl. Fornminnen. Hist. tid. Fösta funtämningar sid. 30.

19. Under kriget lyckades Lelachius af de stygande ryska myndig-
heterna utverka, att Pema socken blef beskattad för ganska få man-
tal. Som bevis på Lelachii människovänlighet må anföras, att han
Peksmässodagen, sin egen sammelag, ärligen brukade kalla till sig
socknens fattiga och nödtälda och efter förmåga och tillgångar underlätta
och hjälpa dem. Han efterträdde i ämbetet af

Johan Flaberman 1740-1756 — Flaberman föddes i Pema 1686,
"sågade under Stora ofreden" i rysk fångenskap och tjänste i Librien
dels som dräng hos en rysk militär, dels som skolmästare utöfna af
de yngre spanske officerarne anrättad skola. Vid fredsslutet åter-
fick han friheten, vandrade tillbaka hem och nedsattes sig i Pema. Han
reiste sedan till Åbo, tog där studentexamen 37 år gammal och prästvigdes
i Borgå 1724. Sedan blef han kapellan i Libbo, regementepastor vid Ny-
lands infanteri och slutligen 1740 kyrkoherde i sin fädernes socken. Under
"Lilla ofreden" flydde han med familj öfver till Sverige.

Bengt Kevok 1758-1770

Peter Beyh 1773-1785 föddes 1722 i Uleåborg. Flyktade
under "Lilla ofreden" öfver till Stockholm. 1744 begynte han som student
biträda kyrkoherden vid finska församlingen då stades tills han 1746
prästvigdes i Uppsala. Han återflyttade 1747 till Finland och blef

(forts på amn. 23 sid 18) 1732 hölls i Pema biskopsvisitation af Johan Gezelius
d.y. och 1737 af Borgå-biskopen Juslenius.

20/ Jälarssjare i Mäntylhävi. 1749 kallades han till stads-
predikant i Lohisa. Sedan han 1773 kallats till pastor i Perna, erhö-
ll han följande af prostitekn. Peter Bezgh skall hafva varit en
fram, energisk man, utrustad med stora predikogäfver.²⁴

Jakob Skogman 1785-1807.

Abraham Mollens 1812-1823.

Karl Fredrik Relander 1823-1838.

Gustaf Roselius 1839-1867.

Otto Hofdahl 1867-1870.

Gustaf Roselius 1870-1893

och församlingens nuvarande högt aktade kyrkoherde
Pastor Albin Mikander 1894-

Kapellaner i Perna hafva varit:

Petrus Johannis 1566. -

Johannes Laurentii 1593 -

Johannes Martinus Teet omkr. 1615.

Theoronymus Johannis 1617-1623.

och sedan tvänne kapellaner antogs:

Mattias 1619-1646. och Henrik 1634-1641.

Johan Nicolai Collinus 1642-1678 och Nicolai Olai Sylvius 1652-1678.

Matts Skogman 1680

24/ Utdrag ur personalia författade af efterträdaren Jakob Skogman. Se för öfrigt J.A. Flipping.

21. Henrik Matins (Lkagg?) 1679-1693 och Erik Hoffman 168- - 1696.
 { Samuel Alvarius 1694-1712.
 { Iustus Totilius 1696-1726 om honom nedan några ad x
Anders Flipping 1727-1754 och Henrik Weckman 1712-1741.
Peter Flipping 1755-1782 och Johan Forskahl 1742-1775.
Henrik Flipping 1783-1788 och Erik Sänroth 1776-1791.
David Flipping 1789-1819 och Gustaf Ruuth 1820-1827.
Gustaf Ruuth 1820-1827.
Johan Björkström 1828-1851.
Fredrik Lindberg 1854-1857.
Gustaf Roselius 1858-1870. (rederman kyrkohärad)
O. G. Gerdberg 1870-1885-1902. t.f. A. V. Hyrö 1902-1903
t.f. A. V. Utter 1903-1904 och nuv. kapellän J. B. Tuomela 1904-
x Jag vill med några ord dröja vid kapellänen Iustus Totilius 1696-1726,
hvilken var en fullkomlig motsats till sin kyrkohärad Leclachius. Han
föredrog att under "stora ofreden" genom flykt undandra sig faran och
medföra därmed en del af Lenna-kyrkas silfversaker. Vid sin återkomst
blef han tvungen att återkänna allt, så väl som på en silfverask för
oblat vägande omkring 20 lod, hvilken man förgäflres försökte att af
honom återfå eller åtminstone få ersatt. Under processen häran dog
Totilius och hans sterblus ädandes att återbetala dosan, men
denna sak blef aldrig fullföljd. Samma år 1726, suspenderades han
"för svadom och oghet". Allmoget klagade äfven öfver, att han vid

22. vidhäftandet af deras pilagor in natura alltid använde mitt, som
var stark än dead. Hans synes sålunda hafva varit rätt illa sedd
af såväl öfver- som underordnade. — Med afseende å kyrkoherde- och
kapellansambetet är det intressant att se huru flera medlemmar af
samma släkt ^{hafva} förvaltat tjänsterna. Såvidt komma två Lema släkter
i betraktande, den Teetika ätten, som skänkt socknen träme
kyrkoherdar och släkten Whipping, hvilken under nästan ett helt
århundrade från 1727 till 1820 som efter för innehåft kapellans-
befattningen. ²⁵ Denna följd kan i det hela taget anses naturlig, men
ett och annat har vid berättandet af dessa prästambeten förklarats, som
öppnar en ganska underbar insigt i förra tidens för oss nutidsmänniskor
munst sagt egendomliga betraktelsesätt af hithörande förhållanden. Så-
lunda gifte sig kyrkoherden Peter Bergh med sin företrädare,
Throoks änka och då han fick församlingen, ehuru han ej var upps-
ställd på något förslagsrum, så kan han mycket väl hafva leddes
af samma motiv, som en af sina medtäflare, pastor Carlqvist, hvilken
bepredade högvärdiga domkapitlet, att genom giftermål försörja professo-
ren Throoks änka, ifall han blefve befördrad till kyrkoherde i Lema.
— Men änkan, som fått nys om saken, lät å sin sida hafva hål-
sat domkapitlet att han "icke fann hos sig något tycke och böjelse
till äktenskap med honom" — och därmed fick saken förfalla.

²⁵ Jag lämna en tabell öfver Lema prästsläkter 1642-1838 bifogad afhandlingen.

23. Redan 1561 hade Pema och Boga jämte Libbo och Helsing, hvad den kyrkliga administrationen Boga tillsammans.²⁶ Hvad den världsliga förvaltningen beträffar, så lydde hela östra Nyland sedan äldsta tider under hofvingen på Wiborgs Slott och närmast under denne subadinerade fogden i Boga län (han omnämnes första gången 1760).²⁷ Frohgen blef östra Nyland först omkring 1570 öfveröfverande af slottshofvingen i Wiborg och erhöll Boga län då en högsta styfvesman, hvilken hade att ä öfverhetens Bogas uppbo-
ren skatt^{och} och närvara vid tingen. I och för skatteuppbörden va Pema socken indelad i fyra fjärdingar: Lästricks fjärding, omfattande största delen af nuv. Silyndals kappel. Ferviks fjärding, Idleks fjärding och Strand fjärding. A. Allardt omnämner i sin "Boga län sociala och ekonomiska förhållanden" att socknarna nog hade länsmän, men att dessa (än i början af 1600 talet) icke räknades till de egentliga ämbetsmännen utan valdes bland de förmögna bönderna och hade sitt hufvudsakliga af sitt jordbruk. I länsmäns gårderna hölls äfven de fyra örliga tingen. I efter stora ofreden kom Pema socken först att ha till det då bildade Pyrmönegårds län och sedermera efter 1808-1809 äs finska krig till Nylands och Tavastehus län,

²⁶ Allardt "Boga län sociala och ekonomiska förhållanden"

²⁷ Boga län omnämnes första gången 1760, men först 1639 antales att detsamma be-
stod af följande fem socknar: Helsing, Libbo, Boga, Pema och Syllis (Se Allardt)

24. hvilket 1831 delades i två delar med Tavastehus och Helsingfors
som residensstäder. Sedan detta ^{nys nändas} har Pernå socken och Lillgindals
kapell utgjort en del af Nylands län.

Om jag går vidare till skildringen af det kulturelle lifvet
i Pernå socken, sådant det samma gestaltade sig med de stora adels-
godsen som medelpunkt, vill jag beröra handelset, som djupt tryckt sin
stämpel på folk som land, handelset, som i traditioner följde hos
folket. De skriftliga källorna äro tyvärr få och sparsamma och
om de finnas tala de oftast om krig och orlog. Den stora stranden
genom längs Finlands sydkust går för genom Pernå och många
gångar drogo fiendtligen ~~härskade~~ längs denna havgata, långt
innan stora och lilla ofreden förflyttade Sveriges gränser, så att
Pernå från 1743 till 1809 kom att ligga endast en mil från Sveriges
~~egna~~ land. Redan 1311 hemsoekte kyrkan Pernå, 1571 trängde de rycka
haderna öfver socknen från ända till Borgå stad och uppbände den
samma. Likaså drogo fienderna från öster långt västerut och be-
sökte då trifvelsatat äfven dessa trakter.²⁸ I en gammal tingshand-
ling från 1593, hvilken finnes i Geoböle ägndan berättas en
Liljefridh Lemänsper, att han förkapat godsets ätkonsthandlingar,
medan fienden från öst förut förstöt allt för honom. Seltanhyrdna
talet var stormaktstid, och en tid af blomstring, lugn och fred
för Finland, men i och med det adertonde ¹⁷hundradet, delades den

²⁸ Se Ahlander och Yrjö-Koskinen.

25. Tid då ryssen kan yri". Genom "Stora Öfveden" drabbades också Perna socken svårt. År 1712 hade den svensk-finska här sitt ståndkvarter i Gislum by, troligen på västra sidan om den här förbi flytande Lörise ån. Det var äfven här den adriglige Lybeckers efterträdare som General en Chef Öfver Carl Nirosch samma år afled. De ryska galerna hotade emellertid från sjösidan denna områdes flank och tvang den att retirera till Helsingfors. Då ryssarne med sin flotta snart äfven, eller följande år 1713 hade sig utanför vår nuvarande hufvudstad, beslöt, efter hållet krigsråd, att långt retirera och tillbakamarschera gick man via Borgå till Mäntsälä. Ryssarne följde efter den svenska här, nedbrände på vägen Forsby, bruk, så att endast rykande ruiner återstod, gjorde halt i Borgå och skickade 12000 man till Perna. Denna här, eller kanske endast en större del af densamma, uppslog sitt läger på en holme i Pernaviken nära Jernik hemesäte, hvilken holme ännu i dag bär namnet "Ryssön"²⁹. Lünebyggarna i Gislumhöle medt emot ön hade alla flytt till skogs och fienden flyttade nu deras hus ut till "Ryssön". Holmen befästades med en vall, hvarest ännu tydliga spår skänjes och en mängd bakugnar anlades invid och på ett bärg. Troligen hade ryssarne ön till sitt hufvudläger och här äfven pickvakterade dels på egendomen, dels i byarna nära intill, emedan

²⁹ Namnet af "Ryssön" sammanvuxen med fasta landet. Men om densamma se ned.

26. dylika bekymra af en upptäckts på andra ställen i angifningen.
 Redan medan krigets åttio århundrade i Österrijens provinserna
 och tolfte Karl vid Pultava gick sitt och Ingarikes öde till mötes,
 besade man ryssarnes infall i Finland. 1709 blef för Pami kyrkas
 silfver och redd penningar inpackade i kyrkklockan och förda i
 förda till Mahugård, som ligger sex kilometer norrut på sidan an
 stora landsvägen till Baga, men då ryssen sedan kom, fann han
 också vägen dit och tillagade sig alltsammans.³⁰ 1710 blef, enligt
 en order af landshöfdingen kyrkklockorna nedtagne ur stapeln och
 förda till Helsingfors. Därifrån skickats vidare till
 Stockholm eller blifvit tagne af fienden oöbekant, men det
 troligaste är att det redan skett, emedan församlingen ejes efter krigets
 slut skulle hafva återbekommit dem.³¹ I synnerhet om det befolk-
 ningen ordt om den af friherre Lorentz Crantz d.ä. ^{till sin mades begravning 1661} skänkta stora
 klockan och stället där den hängde utvisades ännu för ban- och bana-
 ban så länge den gamla klockstapeln stod. (uppförd 1661. Ersattes den
 1855 med en ny.) — Berömt är allmän tradition nedgräfdes denna
 klocka på Nygårds ängen nära kyrkan och ännu utspelas en större

³⁰ Se J. A. Flipping. — Den del af kyrkans silfver, som ej skickats till Mahugård, hade
 kapellane Jotinius tagit med sig på flykten (se sid 21)

³¹ Se J. A. Flipping. — Före stora fredens egde Pami församling icke mindre än sex klockor
 fyra stora i stapeln och två mindre i kyrkan.

27. Vattensjuk dalfördjupning, såsom nedgräfningsstället. En man
skall en gång hafva sett klockan sticka fram ur jorden och anta-
lade det. Folk kom då tillstädes för att höra upp klockan, men
när den redan var öfver vattenbygget. Kom en kung vande mot
stranden och när han fick syn på klockan skrek han på sitt Lema
mål: "Hajj, siter får dans upp Lema storbamban". Då brusto
stafrarne och klockan sjönk åter ner i djupet för allan tid. (Nyländ
II p. 273)³² Fyra af kyrkans stora kinstånd blefvo afven 1712 ned-
gräfvda i jorden, men platsen har förblifvit en hemlighet. Vi veta det endast
på den grund^{at}, att i kyrkans räkenskaper från denna tid finnes en
post upptagande lön för den, som utfört gräfningsarbetet och hvilka för-
modligen under kriget gått hädan, emt kronans icke vidare hvar sig
antalats eller återfunnits³³. Hvad som kanske allra mest måste beklä-
gas är förlusten af så mycket historiskt material, så många riktiga
handlingar och dokument från svunnen tid, som af ryssarne bortto-
gos, förstördes och — brukades till pappers; däribland en del af
kyrkans papper, äldre dokument från Forsby bruk, samt allt an-
gående Liljendal. Jag har redan nämnt, hurså mycket kyrkoherden
Lerachius under hela denna ytterst svåra tid kvarstannade inom
församlingen, gjorde allt sitt till och afven lyckades utverka en nå-
gorunda mild behandling af sina socknebor från fienders sida.

³² Enligt en annan version skall klockan blifvit nedgräfd i Rönjös mosse.

³³ Se Lema kyrkoarkiv.

28. Då med slutligen 1721 i Nystad sigicks, återkanno småningom de hussilla från sina församlingar i skolorna, de som flyktadits öfver hafvet och de i djupaste Ryskland försmäktande fångarna till sina skolor och brända bostäder och började sin tystra kamp för fäderneslandets återuppodlande; plogen gick långt fram öfver iengrodde åkerstycken.

Den första stora betydande utgift Pernå församling fick efter krigsåren vidkännes var för nya klockor. Vid riksdagen 1723 var det mening att hos styrelsen anhålla om att få en eller annan af de Duderhofs klockor, som här i socknen blifvit salverade. — Likväl tode församlingen själf hafva skaffat sig sina klockor. En stor subskription igångsattes, hvort och en gaf efter råd och laghet och redan 1735 hängde en ny stor klocka i stäpeln (se ang. Pernå kyrka sid)

Leke eller "Lilla ofreden" gick spårlost förbi. Då de svensk-finska trupperna i juli 1742 drogo sig tillbaka öfver Kymmenen älf, utbredde sig en allmän vilddrabb och förskräckelse i de kringliggande socknarna. Den ryske fälthemets hade väl af Peterburg-hofvet erhållit order, att redan ha drifvit svenskane från Kymmenen lägga sig i vinterkvarters i och omkring Fredrikshamn och afsluta fälttåget för året, men efter hallets krigsråd beslut han dock att utnyttja sina redan vunna fördelar och följa efter den tillbakavikande svensk-finska hären. Vid Pernå kyrkas upphämn han der-samma, där den intagit en fördelaktig ställning på och nedanför den

29. backe, där klockstapelns stöi och så att de vära behållade
den nedanför backen löpande stora landsvägen till Boga, fläs
lägrade sig ryssarne midt emot, men riskerade ej skrida till
anfall ³⁴ Efter några dagars hvil anträdde svenskane återsteg
get till Boga, medan de fruktade, att de ryska krigskeppen
skulle tränga upp i Demå-viken och taga dem i flank och ryg-
gen. Vid Boga stannade återigen de främlinga arméerna midt
emot hvarandra på hvar sin sida om Boga. Ännu ses å Tom-
backen vid Demå kyrka tydliga spår af de förskansningar, som
svenskane dö till sitt skydd uppkastat. ³⁵ Det påstås, att ängar-
ne nedanom Hegbölle egendom under detta krig tjänstgjort som lö-
gerplat för den ryska härn. Spår af förskansningar ses vid Gam-
melby-backen och de stora karraskulor, som ännu i dag sanas
kränt poststolpsarna till Hegbölle gård, hafva hittats på dessa
ängar. Från 1788-1790 års krig hafva dessa trakter
blifvit förskanade, emedan kriget till stor del utspelades på den
ryska sidan om Ekenarene älf. Minnet af detta äro fortfarande
hos befolkningen endast på grund af utpekade begrafningsplatser i
den eller den skogsbacken. Åtskilliga från Sverige hemkommande
regementen voro nämligen inkvarterade i bygarna i östra Demå

³⁴ Möjligt är att svenskane intogs ställning, äfven på skogshöjderna söder om landsvägen, när
dödgräfvaren Illman meddelat mig, att han på ett tiotal å tillbaka på en af dessa höj-
der funnit ett grav med vidfäst bågrett fallt af så fint material, att man på museet

30. Och dessutom ~~ett~~ ^{mer} af fälttycker än af fienders kuler. Så
omtalas "Dalamalmen" på kilometer från Ludent's gård, belägen nära
Hårdan by. Dalkarlar äro där begravne. Om denna missvisade
kyrkogård går följande lilla sägen inom en bondfamilj i Hårdan.
Färdens för hade varit till kvinnor i Jiskla by för att
mala. På hemvägen gick han vid midnattstid öfver "Dalamalmen".
Han mindes i det samma de å stället gasflögde soldaterna och
läste då halfhögt för sig själf bibelversen: "Gälla äro de som
sofva väl och Guds dom förbida. De skola snart med kropp och
själ rypp till himla stiga." Men då svarades ur jorden tre gånger
"huru" och vid den tredje gången damade hela malmen. Då
färdens för kom hem var han "vit i ögonen" och dog ännu sam-
ma natt af skrämsel — (Bergrövarhistorien Hårdan. sammanf. 1907)

Enligt allmogens ^{utgör} ~~är~~ äfven i en sandbacke å Mikkos hemman i Eski-
la by inom Lijendals kapell Västman länningar som dött i fält-
tycker, begravne. Hufvudskallar och ben ha äro åtskilliga gånger
vid gräfnings kommit i dagen. Och å Lofe hemmans mark i Skir-
narby bys skog finnes ett gräffält. Där hafva Västman länningar
funnit sitt sista vilorum. I två sandtäckter varseblef jag
benknötar (tvänne låben och tvänne hufvudskallar). Enellän denna

(forts på anm. 34 sid 29) - förmodat ^{det} talhört någon officer. (Homonien 1907)
35 (Se sid 29) Jag (meddelar) bifogar en liten teckning af befestningarna.

31. Sandströket från hvilka det nuvara, i anseende till platsen, är
 strangeligen förbjudet att släpa sand och den skogsväg, som öfver
 åsen leder mellan Skinnarby och Flådan, synes tydeligt insänk-
 ningar i marken flera i rad; det är grefvar, hvilka sett sig och
 sjunkit. — Jag bör ännu i sammanhang med detta krig nämna,
 att Konung Gustaf III kort efter fiendtligheternas öppnande kom till Sena,
 den 9 juli 1788, repte genom Loris och därvid besåg Svatholms fästning.
 Sedan Konungen, efter det misslyckade anfallet mot Fredrikshamn, åter-
 vandt till Sveige, förledes arméns högkvarter den 31 augusti samma år till
 Loris och följde där till början af oktober. Åren det följande året 1789
 vistades Gustaf III ett par månader i Loris, i frigt sysselsatt med att öfver-
 vaka flottans utrustande och under vintern 1789-1790 hade en del af
 den svensk-finska härn sitt kvarter i staden. Det var öfver i Loris, som
 Konungen, genom öfverstelöjtnant Leijonhufvud, emottog general Arnfeldts
 bref, hvilket innehöll Anjala-förbundets förhållanden och önskan om samt
 återlämnade detsamma öfverbudet med den förklaring, att han ej äm-
 nade underhandla med rebeller.³⁶ Hvad för öfrigt sammanhängningar i
 Anjala beträffar, så påstår det, att de missnöjde hade för afsigt att, efter
 tredje Gustafs tillkännade ansterting, föra honom till Liljendals öfverste-
 ställe, beläget nära Loftrask by i Liljendals kyrkell.³⁷

36) Se G. Öman. Berättelse Loris jämta anordning^{sid 26} och C. Castens "Ur Sena sockens historia"
 37) I det gamla Karaktärshuset, beläget till vänster på gårdsplanen och liksom de ännu kon-
 stände uthusbyggnaderna från 1766-69 var rum för marken i ordningställda.

32. Från "Finlands sista strid" 1808-1809 och de krigiska minnena många.³⁸ Den 21 februari 1808 ryckte ryssarne utan krigsförklaring öfver gränsen, jagande framför sig den lilla svenska fästestaden vid Åbohus. På vägen mot Lovisa ryystog truppen den stora styrkan, som vid fientlighetens öppnande befann sig i Lössjö nära Strängnäs socken. I Lovisa stod lifbataljonen af Nylands regemente och då densamma räddes af undsättelsen an öfverdagarna rykskars an-
 malkande, utrymdes staden och bataljonen samt de båda fästestyrkorna och retirerade förbi Pernå kyrka till Forsby, där en större svensk styrka under befäl af öfverstame H. H. Gripenberg och G. H. von Döbeln stod. Följda af kosacker rida till Kyrkoby, uppnådde svenskane sin hufvudstyrka samma dag på aftonen. Därför nämnde sig ryssarne Forsby lags kustvägen, medan en annan fientlig afdelning tog vägen genom Sjöndals Kyrkoby till Huuskoski by och Mahlgård, hvarst öfver en svensk-finsk styrka befann sig. Den ryska anfällsplanen vid Huuskoski kringstod att fördrifva svenskane från deras intagna ställningar i och omkring byn och sedan från vidan och ryggen anfälla hufvudstyrkan vid Forsby, medan den långa stora landsvägen framtågande ryska hufvudafdelningen samtidigt dels skulle angripa den i franten, dels genom utsända kåer, hvilka öfver Pernå-vikens is skulle söka ryssarna.

38 Den kände författaren af finska krigets historia 1808-09 Gustaf Björnin är född på Ölandsbåle i Pernå. Se för öfrigt i krigsskildringen. Danielson och Björnins 1808-1809 års finska krig.

33. Grehöle och blandshöle och genom en kringgående välsökare
ernam den svenska ställningen. Mot Huuskoski positionen sam-
nyckte ryssarne under starkt snödder den 23 februari, dels längs vinter-
vägen förbi Garpon by, dels längs Liljendalsvägen genom Dranban.³⁹
De dessa krigets första träffningar både utförda och våge af åtskilliga
personer behandlade J. R. Danielson Finiska kriget 1808-1809 och Finlands krigare.
J. Björkin Finiska kriget 1808-1809, Y. B. Meisander. Deni sökars minnen från 1808-
1809 äro krig b. a. I följande jag stridernas förlopp. Ganska snar måste
den svenska styrkan vid Huuskoski efter manlig och blodig kamp
vika för den mycket öfverlägsna fienden och längs olika vägar, dels
öfver Moiskam, dels öfver Forsby, retirera västerut.⁴⁰ Ungefär samtidigt
skedde ryssarne till angrepp emot Forsby-ställningen. Det var både
Nylands fotregementet och Nylands dragoner. Plunderkvoteret stod å
Borings-mästare vid västra åstranden.⁴¹ Nyländarna varjade sig ^{menhäftigt} den

39) Det var vid Huuskoski, som den främsta öfverstehöjtnant R. J. Stjernvall, se-
danne efter fredslutet den fasta finske styresmannen öfver Wibergs län, af ryssarne
tillfångatogs (se. ex. J. R. Danielson Finiska kriget 1808-1809 och Finlands krigare)

40) Förlusten å svenskarnes sida utgjorde här 5 döda, 30 sårade och 3 tillfångat-
tagne, och på rysk sida 8 stupade och 30 sårade.

41) Boringshuset var en stor envåningsbyggnad och bestod af sal, tre kam-
rar, kök och föstuga. Det nedbrann på 1840-talet.

34. 24 februari, en bitter vintermorgon, och fiendans anfall tillbakavisades.
✓ Då ankom undersättelse, att ryska trupper visat sig å Demå-vikens
is på Marsch mot Gaegeböle och den svenske befälhafvaren öfverste
H. H. Gärjenberg, som fruktade denna krigsgående rörelse, anslåg sig en
bort gifva nderkan återtag. Efter en gles skottväxling med fienden,
drogo sig nu de svensk-finska trupperna tillbaka till Barga och sedan
via Mantala till Tavastehus, hvarest den finska arméns spridda
födelningar skulle samlas, för att jagas upp mot höga naden.⁴²
Både till striderna vid Hmuskoski och Forsby och till återtagets ge-
nom västra delen af socknen anknyta sig talrika minnen och sagnen, som
hos trakterns befolkning intill våra dagar omundtvägen uppbewarats.
Rätt många Demå-gossar funnos äfven i de rysländske dragonernes
led och det är en bygdens egna söner, som traditionen helt öfvertryckligt
vet mest att förmäla. Den märkligaste af sagnerna är trippelsutan den,
som berättas om Gammelby och Handelsby, tvänne dragner, den förra
hemmahörande i Gammelby, förbi hvilken by återtagets gick och den
senare hemma från Mörskan socken. Den är nämligen en trogen
uppberoring på prosa af F. L. Runebergs dikt "De två dragarna" och
förlägger händelsen till Drumbo mellan Gammelby och Gaegeböle. — Under
den svensk-finska härens återtag mot Barga, hämmade sig de två

⁴² Äfven Svantholms neshj och fega kapitulation den 18 Mars 1808 fringo Pansä-
barna bevitnas (Mera om Svantholm under rubiken Lörvis stad och Svantholm sid 39)

35. Männan efter i Gamnelby, för att taga afsked af Gamnelius moder och hans syster, som utspisades hafva varit följande med Hand-
lin. Kosackene, troligen tillhöande den trupp, som öfvergått Penä-
vikens is, visade sig emellertid på vägen. Skyndsamt hastade nu
de två dragarne Gamnelius trupp, för att ej tagas till fånga, men just
som de från bibesjen till Gamnelby svängde in på landsvägen nära
Brånbo, startade fem riksmän emot dem. De fälldes tre, de två
öfriga flydde och sedan de som segerlyste bemäktigat sig den största
Kosackens sabel och dessutom medtagit en af hästarna, som fånga,
anlände de utan vidare äfventyr till Borgå, förenade sig med sin trupp
och aflämnade den medtagne Kosacken utanför stadens rådhus.⁴³
Bland dem, som vid detta tillfälle deltog i återtagandet var äfven en dragan
med namnet Isberg från landsbåle. När truppen red förbi hans
hem steg han af hästen och gick in, för att taga afsked af sin hustru.
Då han varnade Kosackene, hoppade han så häftigt i sadeln, att
hestens rygg knäcktes. Sedan han sedan fått en annan häst sadlad,
hade emellertid fiender redan kommit så nära, att det då för honom
var omöjligt att undkomma. Runnen till "Dödisbacken" upphamm
han af förföljare, öfvermannades och dödades. Då hustrun från för-
stret sig sin man åter, skyndade hon till stället, efter det att
Kosackene dragit vidare, och födde på en kätke hem hans döda kropp.⁴⁴

⁴³ Berättelsen noga utförligt i "Nyland" II pag 307. Se äfven V. Meinander. Penä sockens krigs-
⁴⁴ Se V. Meinander. Penä sockens krigsminnen 1808-1809. minnen 1808-1809.

36. Möjligen kunna vi också till detta krig förlägga det som i bygden berättas om en ung adonars officer. Han red med viktiga depecher. Plötsligt upptäckte han, att fienden var honom hock i häl. Då förföljande med konje minnt vunno på honom, red han slutligen ut på jämna bår mellan Gisleböle och Forsby. Men helbre är att han gifva sig, ryssade han sin häst, stötade sig ut på banten och orkan. — Bland krigstildragelser i Penä, hvilka minnet be-
vart för efterlevande släkten, äro de ofvan nämnda de mest kända och intressantaste. Krigshändelserna utspelades härefter långt utom socknens landamärken, men under den tid kriget pågick fick befolkningen allt som oftast bevittna fiendtlige trupperas frammarsch, emellan dessa anlände den stora kuströgen genom socknen. Om de två sages jag erhållit i öfver Penä (Hårdan) äro att hänföra till ryssarnes första anfall⁴⁵ eller till den tiden efter Kuuskoski och Forsby striderna äro så att afgöra, men kanske äro deras förläggande till den senare tidpunkten det viktigaste.⁴⁵ — För när skulles 1808 varit störmadiga och satt sig med ett brännvinsankar när äro invid Hårdan by, då ryssen kom, menade att de skulle bjuda honom på brännvin och drängen blidka honom. Men, då en kosacktrupp med

⁴⁵ De gamla tala om (Hårdan) att "då ryssen kom yri" 1808 "flydde folket och gånge sig i 'Ihvernansan' belägen i den byn tillhöriga skog, som en genantkäres af Røjjö bibara till Loris - Merijärvi banden. — Ryssarne förde af krigshändelserna att därav i ke an-
vände vägen Loris - Hårdan - Liljendal vid sitt första anfall.

37. Långa piken blef synlig på landsvägen, som leder genom byn (väster-
ut till Sjöträsk kyrkoby i Långedalen). Så sjönk deras svad i ett nu
och hals öfver hufvud flydde de och gömde sig bakom malmen, (även)
lånande brännvinsankaret i sticket. — — —. Då allt folket hade
gått sig, togade ryssen in i byn (Hårdan by), men var mycket mis-
stänksam, emedan han trodde att bönderna besöprade dragit sig till
Lurens mark.⁴⁶ En soldat skickades då ut att kundska och traka
de vid Lurens på en lång bisi, lång Lurens kallad. Denne tog sin
yx och ville slå ryssen, men soldaten tecknade med händerna, som
många gånger solen gått upp och ned, därmed antydande, att han ej
fått något på så och så många dagar, hvopå lång Lurens "varkup-
made sig öfver honom och gaf honom att äta". Då blefvo de helt
goda vänner. — Dessa sagor visa, att folket ihågkommande
stora och lilla ofredens fasa allmänt lånade hus och hem vid
den hatade och fruktade arffjendens ankomst.

Loch med fredslutet i Fredrikshamn den 17 september 1809
vandades fredliga tider för vårt finska fosterland. Sena vederfars
glädjen att välkomna landets nye storfurst, "der blide Alexander",
då han 1819 gjorde sin riksgata genom landet. Det undersätliga
fjasket underlät ej att hos likasom annastades hålla sig framme.

⁴⁶ En egendom en kilometer från Hårdan by, nu tillhörande den Lindforska
släkten. Lurens = Laurens.

38. På en sockerstämman den 22 Augusti 1819 afhandlades bästa sättet att emottaga Finlands monark och man fann David öfren att en ny väg förbi Öfversteöjtnant Blomsoothers via både upptogs, för att undvika den sociala "Svettbackan" ⁴⁷

Under den tid Finland varit med Ryssland förenadt, har fred rått i vårt land, så väl som på tiden för det s. k. Orientaliska kriget, Englands, Frankrikes, Turkiet och Sardiniens kamp mot Ryssland 1854-1855. Öfren Lena socken hade kännig af detta, icke endast genom de stora transporterna af trupper, lifsmedel och krigsmaterial, hvilka framförades längs stora kustvägar, utan öfren genom att dess befolkning fick dragas med en mycket långvarig inkvarteringsstunga, så att enskilda hushåll till och med följde hela kompanier. Öfren antände den engelsk-franska flottan den 7 juli 1855 byggaraderna i Svatholm och sprängde en del af de genom ryssarna redan tidigare stygnade fästningsväcken i luften.

⁴⁷ Ur sockerstämman protokollet af den 22 augusti 1819. — Men som Herr Öf.-Lieut. icke var närvarande kunde därvid intet beslutas; då öfverenskans att Herr Öfver-Lieut. skulle höras och som han bodde nära kyrkan gick kronolänsmannen Selbachius på Leckneboernas anmodan till Herr Öf.-Lieut., hvorefter han återkom med det svar att Herr Öf.-Lieut. i anseende till sin sjuklighet icke kunde vara närvarande vid Sockerstämman, icke heller beröfva Leckneboernas begäran. —

38. Lovisas handel led en k  nbar f  r  st genom att fienden k  psade och upps  n  nde flera af stadens k  fferdifartyg.^{48.}

Lovisa stad och Lov  tholms f  stning

Freden mellan Sverige och Ryssland i Åbo 1743 framflyttade det senare rikets gr  ns till Pyh  menen   lf; st  derna och gr  nsf  stningarna Fredrikshamn, Willmanstrand och Ny  lott beh  ll den   stra gr  nsen. D   under dessa tider allmogens handel i fr  msta rummet koncentrerades i st  derna och till st  rsta delen f  rmedlades af dem, var detta fredsl  t i h  gsta grad olycksdigtigt f  r Finland. Det vida Lov  lunds f  rl  nde all ber  ring med hafvet och d   regeringen str  ngeligen f  rbj  d landsk  ppets innev  nare att handla p   de tr  nne st  der, som i  ch med Åbo-freden blifvit rysk legend, t  rnga inl  ndets handel att s  ka sig andra b  n  r. Regeringens af  s  t var att grundl  gga en ny gr  nsstad i st  llet f  r det f  rl  nde Fredrikshamn och h  ntverkan underst  ddes densamma i f  r  st af en st  r del, under det senaste kriget till svenska Finland, flyktade borgare fr  m Willmanstrand och Fredrikshamn.

⁴⁸ En st  r del af Lovisa lades n  ttan mot den 5 juli 1855 i   ska. Man antog att h  ja med, att den engelsk-franska flottan in  kastat brandsakerier i st  den, men detta visade sig, dess b  ttre, icke hafva varit fallet.

40. En ansökan framlämnad af f.d. handelsmannen i Fredrikshamn Jakob Fossell, sedermera borgmästaren i Lörvis Jakob af Fosselles, anhöllo flyktingarne att få nedsätta sig vid Lill-Åbborfors och betrakta platsen som stapelstad. En resolution af den 9 juni 1744 biföll styrelsen denna anhöllan, men med förbehåll — att om någon annan gränsestad ansågs lämpligare, flytta sig och sin handel dit¹⁾. Samma kort ansågs dock, att Lill-Åbborfors icke var någon lämplig st. för en gränsestad i anseende till hamnens oduglighet och borgerskapets fruktan att bosätta sig alldeles invid riksgränsen. På förslag af samme Fossell och sedan öfverheten tillspats i saken, utgick Regeringen den 25 maj 1745 Degerby hemman i Pernå socken till plats för en ny stapelstad och i dess privilegiebok utkommen den 14 augusti samma år betones särskildt att Degerby för Lovöls ås best till hands — För staden afskildes, som redan ofvan framhållits, Degerby gård om 2 1/2 mantal och ett kamohemman i Lappan, två i Björnsrik och ett i Antby, samt ordinarie räntan från sju andra hemman belägna i ~~Samnäs~~ ^{Samnäs} by. Den nya stadens plan fastställdes i mars 1746. Regeringen sparade ej på privilegier för att höja Degerby till medelpunkten för den ostfinska handeln och medgifvas måste, att målet till stor del vanns, då staden verkligen blef en af de dåtida Finlands

1) Se Lörvis stads rådhustokall.

41. största städer med en rätt blomstrande handel. Stadens an-
hållan om ett anslag af 2000 daler silfver ur statskassan i och
för uppförande af publika byggnader, afslögs af regeringen i det
densamma hänseendet till riket genom det rikets rykta kriget,
inräkade penningförslagenhet men bestående styrelsen tillika, att
att Degerby skulle gifvas ^{riksmästare} tvanne kollektorer öfver hela riket.²

I kyrkligt afseende så att märka att i 1748 den under
Sverige kvarblifna delen af Tyttis socken (d.v.s. nno. Strömfors
församling), samt Blinå och Sjåle kapell blefvo annekterade
under kyrkoherden i Degerby.

År 1747 gjorde riksrådet Sjöman och fältmarskalken Ehrensvärd
en resa längs Finlands kust för att rekognoscera trakten och
söka ut den lämpligaste platsen för anläggandet af en sjö- och
gränsfästning mot Ryssland. Efter sin återkomst till Sverige ut-
kastade Ehrensvärd en plan för gränsens försvar. Enligt hans
förslag borde en fästning anläggas på Svartholmen, belägen i
Lövisa vikens mynnings och en ^{amman} vid namn Lövisa på Degerby
rusthålls mark, med uppgift att försvara stora kustvägar västerut.

² 1748 erhöi Lövisa en provisorisk träkyrka, men först 1862 påbörjades byggandet af
stadens nno. stenkyrka uppförd i gotisk stil med 4 spetsbågsvalf af arkitekten
Chierowitz och fullbordades 1865. I kyrkans ego befinna sig Carl XII^s och Mikael
Agricolas biblar i väl bibehållna exemplar. — Kammandants huset, ett i par

42. Befästningarna på Svatholm blefvo fullbordade och de vid Degerby påbörjades, men brist på energi och nödiga medel hindrade deras slutförande, så att de aldrig blefvo det bekvämsvärde med den ämftadt, en stark gränsvakt mot grannar i öster. — Utanför stadens östra tull, på hvar sin sida som landsvägen, kvantvå an i dag tvänne väldiga bastioner kallade van Rosen och Ugen, bombfyllt halfslä och till en del tegel-revetirerade. 1749 indrodes ett artilleri kompani som garnison i Degerby. Efter Gustaf III's krig mot Ryssland 1788-1790, eller nogare angivet 1792, utdömdes Lovisa helt och hållet som fästning af Fortifikationsgeneralen X. Mannersskantz.³ Sommaren 1747 blef Degerby lunds höfdinge-

(Forts på anm. 2 sid 41) -- värmiga hvitt reppadt stenhus, bas ofvanom dören inskriptionen: "Nylands druzner och Upslands regemente hafva murat detta stenhus år 1755." —

³ I en rapport af den 30 juni 1792 säger M. b. a. "Som lokalen för Lovisa så i afseende otjenlig, så till gränne, som annan art af fästning så har höftralig Hans Kongl. Maj:t i råder för godt funnit att härstädes med fästningsbyggandet upphöra". — Efter att hafva förslagit att tegelrevetiren afven öfriga halffärdiga bastioner enligt samma system som tidigare skett med bastionerna v. Rosen och Ugen fortätter han: "och om främdeles dessa bastioner sammanfogades med en linie och blefvo slutna i ryggen, kunde strandvägen med tillhjälp af inundation härifrån länge disuteras fienden med ett ringa antal manskap!" (Se G. Ohman "Bakom Lovisa jänte ansejld" sid 12!)

43. residens för Hymaneröförs län bestående af den kvarblifna delen af det gamla länets med detta namn med tillägg af en mindre del af Nylands och Tavastehus län.⁴⁾ Från det närmast följande åren kan man se, att då konung Adolf Fredrik, efter sin tronbestigning, 1753 företog sin långa resa genom Finland och under denna resa besökte Degerby, hans som en hedersbetygelse åt sin gemål Lovisa Ulrika förändrade sin gränsstads namn till Lovisa. Vid riksdagen 1755-56, då ~~stadens~~ ^{stadens} hattpartiet stod på höjden af makt och inflytande stad-fästes ~~dess~~ ^{stadens} stadssigill.⁵⁾ Åren 1762 och 1763 förminskades stadens garnison betydligt, så att endast en bataljon af Björneborgs regemente kvarstannade. Detta var likaså en förberedande åtgärd till den förändring, som vid riksdagen 1765 i ständerpolitiken följde rum. Hattarna, ~~hans~~ ^{hans} regering, så mycket vändt sig om Lovisa, ståtades nu och Måssona tog statskejsarens roder i sina händer.

⁴⁾ Som bostad för länets höfding användes Degerby rusthills corps de logis, som än i dag kvarstår och efter skiftande ägar nu återstår för stadens kulturhistoriska museum. På granntunnen finnes ett obetydligt minnesmärke från stadens äldsta tider. Den står på en näppa alnar lång pjänster, som uppbå en väderflöjel med årtalet 1769.

⁵⁾ Lovisa stads sigill: Ett ankare i guld fält och däröfver två i kors liggande kanoner i blått fält med greflig krona öfver, samt i kanten inskriften: Lovisa stads sigill.

44. Vänner af freden och särskildt angelägna om bevarandet af god gräns-
sänja med Ryssland, lät de fästningsvärken vid Lörisa förfalla
eller blifva halffärdiga och då stadens karaktär af gränsfästning där-
genom väsentligen förminskades, var också det förminskade medlet
för dess tillväxt och försköfan borta.⁶⁾ Lörisa gick skadligt tillba-
ka medan dess inneväsende minskades. — Kom så revolutionärsda-
gen den 21 augusti 1772, då frihetstiden nedsteg i dess nivalunda för tidigt
grädda graf.⁷⁾ Gustaf III^a tranbestigning betecknar för Lörisa en bättre
tid, tyvärr rätt kort, då staden redan vid 1778 insvickad inför öfver-
mått kananssiella klagonål.⁸⁾ År 1781 flyttades landshöfdingsresiden-
set från Lörisa till Heinola. Någon dokument eller data af vilket finnes
icke få de närmast följande äro, om jag undantager ett rätt intressant
aktstycke, som blifvit funnet i stadsarkivet ingifvet till Konungen 1784
af en ingenjersofficer i Lörisa b.O. Alderborg, i hvilket han klart
och träffande framhåller de strategiska skälen för ortens föregående
befästande. Chunn det ej förändrade (till någon ätgärd, dels förändrad

⁶⁾ Redan 1765 uppkom en plan att flytta Lörisa till en annan plats. År 1789
var det fråga härn, chunn Gustaf III^a redan 1775 besökt staden och bestämt att
den ej skulle flyttas.

⁷⁾ Den ende officer i Finland, som försökte sätta sig till motstånd mot den nya reg-
neren var Lörisas komendant G. Riddererantz.

⁸⁾ Se stadsarkivet i Lörisa (G. Schuman ^{hädanförr} Lörisa spånte omnejd)

45. Gustaf IIIe vänskap för Rysslands Katharina då stod i Zenith, dels på grund af att statens finanser endast förslogs för alldeles vundgängligt nödvändiga företag, vill jag likväl ha återgifva detsamma.

1) Skulle den (Lörisa fästning) cuper strandvägen och obliiga fränder att gå en betydlig omväg.

2) betäcka staden, bibehålla den vid makts och dy medels draga Savolaks och Karels handel dit, som i annat fall till stor del hade gått åt Ryssland.

3) tjäna till försvar för här förslagna 1 bat. infanteri och 1 komp. artilleri.

4) bli en depot för den del af armén, som skulle äga mot gränsen och konservera ammunitionsmagasin, förräds- och tyghus.

5) asydera Svatholms fästning och öfver af den vid förkanande at- tagare bli en soutierad.

Närande lokalförhållanden:

1. hade naturen bidragit, i det saltsjön flyter intill ena och inordningen till andra flygel.

2) har Konsten nedlagt betydligt arbete uti de af fransiska gäfve öfverordnade anlagda detacherade bastioner.

3) är grunden tämligen säker och god.

4) är här tillfälle till vatten gräfvor af friskt och till större delen con- lant vatten.

5) har den communication med saltsjön, gränsen, öfver landet och Helsingfors genom 3 eller 4 landsvägar som hit tillstötter.

6) ligger den lagom långt från gränsen i händelse af surprise.

46. 7/ fins lägenhet till vattunygökvans anläggande nian fästnings-
linjerna.

8/ var redan $\frac{1}{3}$ af hufvudfästningens murning väktad, boningshus,
kaserner och baracker färdiga.

Färfattaren slutar sitt märklige dokument med följande ord: "Såle-
des kan utan betydlig kostnad en gränspästering vid Lovisa nian
kost blifva sluten och nian få ä säkerhet!"

Utbröt så 1788-1790 års krig, som verkade ytterst förlamande på
Lovisa och endast långsamt hämtade sig detsamma efter kriget.

Högt stod staden under den svenska tiden i välmåga under åren
1800-1805. Vid det 19de seklets början egde dess borgare 7 egna
fartyg och innevänerantalet steg 1805 till 2,370 personer.⁹

Frederik den 21 februari 1808 begynte utan föregående krigsförklaring
Finlands sista strid". Under densamma spelade Lovisa ingen roll. Utan
svårslaget intogade ryssarne i staden och lade genast på sina trupper
beräga på de här befintliga magasinerna och kasernerna. I en "Beskrif-
ning öfver staden", inbunden i en afskrift af privilegieboken, omnämna att

⁹ Jag bifogar en tabell öfver Lovisas innevänerantal under skilda tider.

A	1749	mantalskrifva	492 personer	1800-talet	cirka 2800 personer
"	1752	"	723 "	1908	" 3000 "
"	1775	"	1,202 "	hele innevänerantalet	2,198 personer
#	1805	"	"	"	2,370 "
	1808 och 1809	"	"	"	2,154 och 2,094 "

47. Lörisa stad ^{1808 och} 1809 bestod af 368 gärdar och tunder och 8 kvarnar,
hade 19 handlande och egde 5 skepp. Folkmängden var 2154 och 2094
personer.¹⁰

Lilla ofreden hade genom sina verkningar gifvit anledning till staden
Lörisas grundläggning, följden af 1808-1809 års krig var, sedan staden
hvarken höjades eller nedsänktes något af det samma, ett så starkt
bakslag i dess existensmöjligheter, att dess vara eller icke vara till och
med en tid stod på spel. Lörisa hade grundlagts för att tjäna som
handels- och nederlagsort för de då svenska delarna af Nymanegårds
län och Lovö län, men dess kommersiella ställning, dess handels-
förbindelser med inlandet varo konstlade och staden hade icke ens upp-
trätt på en af gammalt hand köp- eller handelsplats. Politisk hade
dess ställning intill 1809 alltigenom varit och därnäst efter Finlands
skiljande från Sverige den naturliga riksgänsen vid Nymanen
icke mera fanns, återtog handeln sin forna väg ned mot Fredriks-
hamn. Men Lörisa fick redan i medlet af det 19de seklet en annan
naturlig uppgift att fylla, det blef och är nu till stor del neder-
lagsorten för de allmänna befolkade och uppodlade Tjälmenningarna.

¹⁰ Under gylla kriget lärer Lörisa, som sagt, ej vidare tala om sig, men i "finiska de-
putaterna" 1809 representerades staden af två personer handlanden P. M. Uranius
vald för Nymanegårds län och borgmästare Carlstedt utredd af staden
(se G. Ohman "Bakgrunden Lörisa jämte omnejd" sid 28.)

48. Under det s. k. orientiska kriget drabbades Loris af en stor olycka, en våldsam brand, som natten mellan den 5 och 6 juli 1855 ledde till stor del af den nu åter uppblomstrade staden i aska. Nya talades efter eldsvådan om stadens flyttning och många olika projekt sågs dagen. Slutligen blef en ny stadsplan godkänd, staten beviljade ett lån på 20,000 rubel och snart hastigt höjdes ny Loris förskönadt och moderniseradt till födelsan. Till när för staden har under senaste tid varit att Helsingfors - St. Petersburg ^{kanal} ~~kanal~~, i stället, som naturligtvis (hade) varit, hade dragits längs kusten genom städerna Borge, Loris ^{Holka} Fredrikshamn och Waborg, men på stora sträckor går fram genom öde bygder, då den med stora skäl hade kunnat dragas genom tätbefolkade och sedan gånghalt vil odlade njöder. Loris sjuk åter ned till en handelsort för närmaste landsbygd; men den sedan detta århundrade existerande Loris-Verjavi ~~kanal~~ skall ~~marknaden~~ bidra till stadens framtida lycka och uppblomstrande. Som jag redan i samband med Loris nämnde gick fältmarskalken Scharschows plan från 1847 äfven ut på, att, i förbindning med den nya gränstads befästande, anlägga en järnväg på den en mil från staden, vid anslutningen till Loris vilken synnerligen strategiskt väl belägen Lorisholmen. Under någon af de närmast följande åren påbörjades arbetet, men synes hafva bedrifvits rätt långt, förmodligen bestående afven det på penningkost. 1848 uppfördes en bestämmande rektangel (se bif. karta) med 117 och 122 meter långa ytterridor. I hörnen

49. Byggses fyra bastioner med inmot 9 meter höga murar och bakom dem s. k. Bombfria kasematter. I skydd af dem restes i söder kommandants huset, en träbyggnad i två våningar, i öster en kasem i när ett stort magasin och i väster en begerbyggnad alla dessa af trä. Framför norda fronten uppmurades ett strandvärk 5 meter högt och inadt detsamma ett mindre hus kalladt "cops de garde" samt två kulkällare. Under ärens löpp komono ytterligare tvåskilda batterier vid stranderna till, men arbetet på dem slutfördes, som sagt, icke. Under Mörssons regemente 1766-1771 och under förra hälften af Gustaf III's regering gjordes, såsom oöfver redan på talan Lörise befästningar förhållits, ej mycket för att hålla dem i stånd. Redan så kriget 1788-1799. Då förstärktes sjöfästningens lilla garnison med 350 man af Nylands regementes andra bataljon och tredje Gustaf inspekterade Löriseholmen på sin resa genom Lörise den 9 juli 1788. Antagligen togo fästningsarbetena ny fart med anledning af hvarskares besök. Efter kungens död besökte fortifikationsgeneralen V. Mannerkantz Stockholm sommaren 1792, sedan han afgifvit sin öfver omtalade rapport om Lörise (se sid 42 anm. 3), åförm Löriseholmen och skrifte beträffande detsamma: "Plundervärken på Löriseholms fästning är alla fullgjorda tillika" med norda strandvärket, samt en del af östra och västra, västen af dessa 2:ne senare strandvärken, såväl som södra är endast provisionellt afstärade under sist kriget. Det blifver därför nödigt att med första fullborda hvad som af

50. dessa strömdösk ättestå för att få denna fästning fullfärdig och
uti fullkomligt stånd så till defension, som magasin, magasin och
boringshus. Befästningsarbetena fortsattes nu till år 1796 och af-
stannade ^{då} antagligen fullständigt, emellertid fästningen iöfverhållande var
färdig vid det följande finsk-ryska krigets utbrott. Svatholms
försvar krigsmänsk år 1808-1809 är kända. Fästet hade man
sin af fulländade, men dock i försvarsskicket varande murer en
besättning af 650 man med 21 officerare och 32 underofficerare
och den, var utrustadt med tillräckligt rikliga proviant- och
ammuniktionsförråd och dess 200 kanoner hade framgångsrikt
kunat hålla en vida starkare fiende än den ryska belägrings-
kåren på afstånd. Svatholm inrestes af ryska batterier på
Björnholmslandet och Myrholmen. Med dyr ed hade kommandanten
major C.M. Geipenberg och krigsrådets medlemmar svurit att
leva och dö tillsammans och Gustaf 18 Adolff. hade gifvit be-
fallning att försvara fästningen till sista man. Men, sedan man
ett skott var lossadt eller någon fiende kanonit man fästningens
kanonhåll, begynte man underhandla och den 18 mars kapitulade
Svatholm snöpligt. Dess intagande kostade ryssarne endast två-
re underhandlingar. Enn fästningen hade ej ett enda människo-
lif gått förlorat ej ens hade en bresch skjutits i murena —
Den ringarna dagningen var af följande lydelse: 1) Att fästningen

11/ (Le Katan) Le G. Ohman „Balaton Sorsis jante omnejd“ sid 66.

51. uppsjöfver i dess nu befintliga skick, med alla dess tillhörigheter, kranar, magasin och förråd.
- 2) Att garnisonen afmarscherar med alla öfriga hedestecken, innan den nedlägger gevär.
 - 3) Att officerar och civila tjänstemän få medföra deras enskilda egendom, likaså manskapet, hvad det kan bär på sig af proviant och beklädnad.
 - 4) Att befälet få bär sina vägar och bo hvor det vill inom Finland, samt återfå hvad som möjligt kan vara det eller detsamma familjer framtaget af de ryska trupperna.
 - 5) Att amaretti måtte äga rum för det förflutna, äfven mot ryska f. d. undersåtar, om sådana finnes på fästningen.
 - 6) Att sjuka vårdas, antingen på stället eller transporteras till So-
visa.
 - 7) Att tid förbehålles för utflyttningen och afmarschen, utan trängsel eller hinder af ryska trupper.
 - 8) Att alla lönlösa af officerar och civila få, efter deras grader, under fångenskapen sådant appointement att de horettomant kunna soutinera sig.
 - 9) Att om fred eller stillerstånd var slutadt inom fästningen öfverlämnas, skall denna kapitulation anses ogjard.
 - 10) Att fångar och missdådare fångade förvaras och kvarhållas.
 - 11) Att en rapport om denna kapitulation, med hvad därtill

52. hörs, obehindradt få afgå till Konungen.¹²⁾

En ryk besättning fanns å fästet intill 1852, då densamma tillika med Kanoner och (anman) krigsmaterial bortfördes. Den 7 juli 1855 antände så under det orientalska kriget engelska sjösoldater ekonomiebyggnaderna på Svatholmen och sprängde en del af ryssarne redan tidigare ödelagda fästningsverk i luften. Därmed var Svatholms saga såsom fästning all. Än i dag kan å stå dess väldiga stjernspade stenmassor, vittnande om tid som var, om årslöj, nöd och utspörring af krafter och penningar på ett förosvärk, som sist och slutligen blef af intet värde igenom vränker och feghet.

Utåt hafvet icke så långt från Svatholmen ligger Begravningsholmen, hvilken tjänstgjort som grafgård åt fästningens besättning. Bland de små, förfallna vårdarna, vill jag blott nämna en sten med redan halft utplånad inskrift:

Fredrik van Schoultz x 1730 + 1803.

och å baksidan

Commandant på Svatholm uti 15 år.

Dessutom finnes en stor och nyare grafsten öfver samme man, hvars gyllne inskrift under träme å bak lögde Kanoner förtäljes:

Fredrik van Schoultz

Commandant på Svatholm f. d. 2 Dec. 1730. d. d. 16 Sept. 1803.

¹²⁾ Se G. Ohman "Bakoten Lovisa jänte anmäld" sid 70.

Den yngsta minnesvärden, ett monument i sin jämnhöjnad,
 antalar på nyss, att under stenen hvilat stoftet af "Svatholms"
 Kommandant Fältingeniören generalmajor Herman Karlowitsch Jillo
 d. d. 17 Feb. 1847 i sitt 53 år."

Egendomar (i Demå socken)

Demå socken har en jordareal af 417 kv. km. och dess folkmängd
 år för närvarande (1908) 9400 personer. Heltill kommer Bifändels
 kapell med ett inrevarantal af 1785 personer. Jordens fördelning
 mellan huse- och allmogemän är ungefär sådan, att i herrans
 ego befinna sig 160 längheter om sammanlagt 95 mantal och
 113 om vidpass 40 mantal egas af bönder. I samma dagar, då
 nästan alla säteri- och frälshemman endast friga af adelsmän
 besittas, steg desses antal i Demå socken till närmot ett fem-
 tiotal och flera medlemmar af samma ätt innehade hvar sitt
 gods, hvorigen de friga riffen för adlige godsägare att anse-
 ligt stiga öfver det halft hundraalet. Menad har under
 tidernas lopp en sammanläggning af mindre frälser egd rum
 och stora gods i några släkters ego skapats. Jag vill här nämna
 något om som några af Demå sockens största, ståtligaste och
 förnämligaste herrsäten, adels gods, som äro en verklig prydnad
 för hela vårt ^{land}. Härvid kan jag ej underlata att påpeka att egar-

54. nes historia äfven så herresätenas historia.

Om den vid Jordann. II omnämnda äldsta urkunden om Penä så his-
toriskt tillförlitlig, så kunna vi icke betriffla att Fetom riddaren
Tait of Lirne eller Feet of Pernis satesgård är socknens äldsta
gods, Penä det redan mot slutet af 1200 talet funnits till. Fetom
ligger alldeles i närheten af den första kyrkan.¹⁾ Numera finnes där-
af endast namnen Stortetom och Lilltetom, båda utgörande benämninga
på delar af Malmgårds herresäte. (Bott hemman i Lilltetom underlyder
Forsby gård) I flera släktled skrefvo sig Feetome än som her-
rar till Fetom, än till det nadjare belägna Kuuskoski, af hvilka
tvänne byalag Malmgårds egendom sedan uppstått. Redan i förra
hälften af 1500 talet finna vi att Feetska och Ceentska ättarna
blifvit befograde.²⁾ Kuuskoski omtalas första gången (utom i
Feetska ättens stamtafla) år 1421, då Kristina Olafsdatter och her-
res son Thomas (Feeth) försälde "Kuuskosche" till en viss Jacob
Vaeckewassare.³⁾ Sedan intalas "Kuuskoski" ej i urkundena förr än
1615, då Gustaf II Adolf i bref af den 17 juni gifver sin trofjänare

- ¹⁾ G. Ohman "Badsten Lovisa jante anord" säger sid 94. "Antagligen var stället för
dena kyrkan ungefär detsamma, där Malmgård fordom Malma en ligger".
- ²⁾ Se G. Hedengren "Malmgårds egendom i Penä socken" sid 7.
- ³⁾ Se G. Hedengren och E. Castens "Ur Penä sockens historia" Svenska folkskolans
Vännas Kalender 1891.

55. och Ryssman öfver ett regemente Plesninge Soldater bolle och
Marhaftig, Ernest Rytz" 7 gäda belägne i Kuuskoskiby i
lifstids försöring. Följande dag skänkte Konungen ytterligare
af gunst och nåde" som det i hans majestats skrifvelse heter, att
Rytzen och hans ähnta bröstarvingar 2 skatter och 3 alnar
jord uti Kuuskoskiby". Slutligen fick samene ädling den
15 septembris 1625 b.p. lögenheter — Kuuskoski och Fetum
att under adelig frihetsfrihet och frälsemanas tjänst njuta,
bruka och behålla till evärdeliga legor och därmed gån beh
lata säsam med sina välförärgade afhänges gods".⁴ Fri och med
detta ä skref sig Ernst Creutz hense till Lavelax och Mahma
eller Malmgård beh inga senare rökunder gifva vid handen att
godset intill våra dagar, i afseende ä anfäng, skulle ytterligare
genom andra lögenheter tillökats. Herresätets omfattar nu en
areal af 7000 tunnland. Dess slottslika Corps de logis ä
på guldåren gjefve Carl Magnus Creutz förestälta under uppfördt
1883-1885 i holländsk renessansstil och ritningen till det
samma ä utförd af arkitekten F. Ljöström. — Den gamla ä-
~~rens~~ vördiga Karaktärsbyggnaden, uppförd mellan 1640-1677,
är nu mer flyttad ungefär ½ km. sydostväst och återad till
för socknens händ folkhögskola, som öppnades 1891.⁵ — Den

⁴ Se C. Castas "Ur Pensi sockens historia"

⁵ Malmgårds gamla Karaktärsbyggnad skildras i ett läroväsendesinstrument

56. Feetska ättar ägde sålunda jord först i Feetan och senare
 äfven i Kuuskoski i ungefär 400 år, men att dessa byar helt
 varit i deras hand är icke troligt, ty att de hafva med säker-
 het andra storbonder vid sidan af Feetane existerat.
 Jag bifogar här en stamtavla för Feetane såsom de äldsta
 innehafvare af Feetan och Kuuskoski. (Se J. Hedengren "Malungärd
 egendomen i Pans socken")

Feetan.

Håkan Jonsson Feet i fjärde hälften af 1300-talet

Jens Håkansson Feet omkr. 1496.

sonen Matts Jonsson Feet omkr. 1540-52

sonen Lars Mattsson Feet omkr. 1555-71

sonen Måten Larsson Feet omkr. 1571-86

sonen Matts Måten Larsson Feet före 1614

sonen Johan Feet-Stjernereutz förte 1648 omkr. 1640

sonen Jakob Stjernereutz 1640-72

salde Feetan till 1675

sonen Ernst Johan Ceutz d.ä. 1675

Kuuskoski.

Traditionella ägare

Jens Håkansson Feet.

Matts Jonsson Feet.

Lars Mattsson Feet.

hvar efter Kuuskoski 1615

gen. särskilda donatorer

öfvergele till

sonen Ernst Larsson Ceutz

och

sonen Ernst Johan Ceutz d.ä.

(forts på ann. 5. sid 55) - på följande sätt: Stufvudbyggnaden består af ett äldre två-
 våningshus, af funktionsmer på ofärdelig stenfot, samt innehåller 16 böningsrum, kök
 och skafferiet, alla väl inredda, samt försedda med färska och andra slags tapeter.
 I underbyggnaden är en källare inrättad - de tvänne äldre flygelbyggnaderna
 innehålla tillsammans 7 böningsrum, jämte begravnings och bönstugor med
 tegeltäckning.

År 1675 kommo således de två tvillingegendomarna Tetan och Huuskoski i hela deras omfattning under samma ägare Creutzarne och sedan dess hafva olika gräns af denna karta (att ägt Malmgård (Huuskoski och Tetan), som för närvarande sedan 1893 innehafves af greffe Gustaf Philipp Creutz. — Jag lämna en plan öfver de medlemmarna af Creutzska ättan som ägt Malmgård hemsäte och afgifvande af tiden under hvilken de olika ägare innehafvt detsamma. (Se f. fl. längrän "Malmgård egend. i Pernå socken")

Ernst Larsson Creutz tillträdde godset 1615. (erhöll Huuskoski gen. donation af Gustaf II Adolf. (se sid 54. 55)

gen. Catarina Pless v. Wichdoff som 1637 erhöll hälften af fastigheten i malmgård
 sonen Ernst Johan Creutz innehade godset 1637-84.
 sonen Ernst Johan Creutz " " 1684-94, som gen. reduktionen öfvergick till brorsonen

Friherre Lorentz Creutz d.y. 1694.

" " " " 1697 köpte Malmgård, Huuskoski-veckaby (västra hälften af Huuskoski) från 1727-1728

g.m. Hedvig Eleonora Stenbock — 1727 befinna sig Malmgård och Sorslaks på samma hand.

sonen Friherre Carl Johan Creutz 1728-1740 i 1728 köpte Malmgård för 9000 d. kpr. och Tetan för 2520 d. kpr.

g.m. Barbo Helena Weede — 1759

sonen Greffe Johan Carl Creutz 1759-88.

58. g.m. Eva Sophia van der Pahlen — 1800 minnade Jettan till sin död 1800
 sonen Greve Johan Adolf Creutz 1788-1804.
 broder Greve Carl Fredrik Creutz 1804-15.
 sonen Greve Carl Gustaf Creutz 1815-51.
 sonen Greve Carl Magnus Creutz 1851-99.
 sonen Greve Gustaf Philipp Creutz 1893 —

Larolaks herresäte omnämnas första gången i historien omkring år 1450^{6/}
 och då i sammanhang med namnet Lars Markkusan eller Mithusan, hvilken
 räknas som den Creutzska ättens stamfader och som af Kongen Carl VII
 Knutsson (Bonde) tillförsäkrats "frihet och frälse" för nämnda egendan.
 Med säkerhet kan likväl icke sägas, om denne man egde hela
 stamman eller endast en del därf. Egendomens historia är dess egares:
 säger friherre V. M. von Bon i sin 1888 utgifna "Beskrifning och
 historia om Larolaks egendan i Penä socken" och genom dessa egares
 flit, omtanke och möda har godset småningan genom sekulerna tillväxt,
 försköts och förskönats, så att det nu, i afseende å arealen, är Penä
 sockens största egendan med 13 fulla tunnland hvar af 2000-2500 t. l. öppen jod
 och med ett cays de logis, som bär vittne om den finska adelns smak
 och storhetsdrömmar, samt utgör ett ståtligt minnesmärke från 1600-talets

^{6/} Se Allardt "Borgi läns sociala och ekonomiska förhållanden" omnämnar, att
 Larolaks antas första gången år 1473.

59. glansfulla stormaktstider. — En lysande period inbröt för Larolaks, då Lars Markussens sons sons son Ernst Larssen Crenitz år 1620 öfvertog godset. Han förstärkte detsamma betydligt och samtidigt förvärfvade han åtskilliga lägenheter i andra trakter (se sid 54, 55, 56) och hans son friherre Lorentz Crenitz d.ä. fortsatte förstoringen. Larolaks öfverfick sedan till friherre Lorentz Crenitz d.y., som hårdt ansattes af reduktionen och förlorade en stor del af sin många gods, men lyckades rädda stamgården undan den store kronofogdens Koning Carl XI. Hans sondotter Hedvig Eleona Crenitz öfverfick Larolaks 1747 genom gifte med lagmannen J. H. van Marian till hvars ätt och hennes sondotter Katharina Elisabeth van Marian öfverledes genom gifte 1811 med landshöfdingen L. F. van Ban till deras ättlingar. Nu innehafves det minnesrika Larolaks af friherre V. M. van Ban, som på ett vackert och pietetsfullt sätt vårdar sig om dess stolte minnen från gångna tider.

Här nedan lämna jag en tabell öfver ägarföljden. (Se v. Bans Larolaks historia)

Lars Markussen	innehade godset ankr.	1450
sonen Ernst Larssen	tillträdde godset eft.	1490.
" Matts Krentsén	" "	1541.
" Måten Mattsson	" "	1565.

† Han torde hafva varit den fäste som antog släktnamnet Crenitz (Se v. Bans Larolaks historia)

60.	sonen	Lars Mårtensson innehade godset	1578.
		g.m. Margaretha Wildeman (Morgongäva)	—
	sonen	Ernst Larsson (Creutz) tillträdde godset	1620.
	"	Friherre Srentz Creutz d.ä.	" " 1635.
	"	" Srentz Creutz d.y.	" " 1677.
		g.m. Fredrik Eleonora Hambock (Morgongäva)	—
	"	Friherre Carl Johan Creutz	" " 1729.
		g.m. Fredrik von Stackelberg (Morgongäva)	—
	döttern	Fredrik Helena Creutz	" " 1763.
		g.m. Johan Kristoffer von Marian d.ä.	—
	deras son	Johan Kristoffer von Marian d.y. innehade godset	1765.
	sonen	Karl Gustaf von Marian tillträdde godset	1811.
	system	Katharina Elisabeth v. Marian	" " 1820.
		g.m. Samuel Fredrik von Bon	—
	sonen	Karl Fredrik von Bon	" " 1850.
	brodern	Friherre Johan August von Bon	" " 1867.
	sonen	Friherre Viktor Magnus von Bon	" " 1878.

För vill med några ord beröra ett af Lenns sockens och hela vårt lands
 ståtaste och ståtfullaste minnen från samma tider, Lenns slott,
 ett arkitektoniskt verk, som otvifvelaktigt fortjänar att i detta sam-
 manhang beröras. Oförinnan den stora portalen finnes en taffla af sten,
 som den nuvarande ägaren låtit uppsätta och som bär följande årtal

61. Fund. 1619 . Ident. 1880.

Perf. 1683 . Rest. 1883.

Det var i det ^{sektet} gyllande (århundradet), i vår stormaktstids mörkgråning,
som byggen för statliga, statslika satesgårdar begynte utveckla sig
bland den finska såväl som bland den svenska befolkningen. Vid den
tiden var Chentz same de mest betydande i Pernå och Savolaks län
de logis bar noggrant vittne om deras dåtida makt. Det stora sten-
huset i italiensk renässansstil, liggande på det högsta planet af den
flacka slätten ungefär vinkelrätt emot Savolaks-äns lopp, är 80 fot långt
51 fot bredt och 14 fot högt till taklistan. Hallarna, som till antalet,
ligga med botten ungefär 6 fot under jordytan. I en af dem skänkes en för-
djupning i grundmurarna och folktraditionen är snar att påstå att den är
början till en numera igenfaller underjordisk gång. Själva byggnaden
är, utom hvad stenföt, kalladhall och yttre knut af beträffat, ända
upp till takkonsolerna uppförd af tegel, antagligen bränd på godset.
Yttre taket var ursprungligen af spån (ä sedan restaureringen 1880-1883 af
glänt) och saknade frontispis. Sjuset till vinden inföll genom några
työcker i taket infällda glas till form och storlek liksom spånfjällen. En
likaledes spånklädd lanternin med spån fäster bildade ^{taket} ~~stättat~~ knut.
Endast stora ingångsdörren fanns ursprungligen (sedan restaureringen 1850-1855
finnes kökshuset och en dörr på södra vägen ledande ut till en tillbyggd be-
branda) och nedre våningens fäster var försedda med järngaller.
Den enda anvälbning i denna trevåningsbyggnads enkla stil bildade

62. jorlustrame med fötter och kapitäl af trä och de murade takkonsolerna,
vilka uppbära en obetydligt utspärande taklist, äfven den af trä. Alla
fönster var enligt gängse bruk försedda med små flyinfattade rutor.
För sin tid och vårt land var detta stenshus liksom både stort och
pyssligt och med berättigad stolthet kunde friherre Creutz Creutz
d.y. efter patulen anbringa Creutzska och Stenbockska vapensköldarne
både uthuggna i kalksten. Under sekulas lopp har slottet både
ut- och invändigt undergått förändringar och varit utsatt för skiftande
öden. Under "Stora fredens" tid sköflades det af både vän och fiende;
ännu i början af maj 1741 hade den svenske armén sitt högkvarter på
Larblaks, men sedan huserade ryssen där likaså i hela vårt land och
hemsätet förhöjades grundligt. Under "Lilla freden" lågo i juli 1742
7000 man ryttars trupper vid Larblaks och därunder skadade eller för-
störde fienden saker till ett, i senare gjorda fästestreckningar, uppskattat
värde af 20,830 daler kopparmynt. Den västra ödeläggelsen drabbade
dock slottet den 25 Mars 1880, då elden från den östra flygelbyggnaden
(uppförd 1798) spred sig och antände kornisen, spåntaket och lästerni-
nen, hvarvid hela takresningen och 3de våningens mellantak blef
lagomas rof. Efter denna olycka undergick slottet en grundlig med
prisvärd pietet förestagen restaurering, så att det nu, som man ^{delvis} fräns
inredningen, nogsnart återtar en ganska trogen bild af ett adligt slott

8) Han var gift med Hedvig Eleonora Stenbock. Bildningen hämtad ur v. Banz
Larblaks historia

63. Från det svenska pädlets stahetstid. — Nedersta våningen upptages af matsal och ekonomisum, i den mellesta är familjens böningsrum belägna och den öfversta våningen inrymmer gästsal och längs hela östra kätvanden den stora festsalen med en jättespisel från 1600-talet, delvis af skulpterad sandsten och med sju dyrbara porträttsanlika, omfattande bl.a. alla egamer med deras gemålars kusterfej ända från Lohantz Creutz d.ä. till Viktor Magnus v. Bon. Bland i öjnens fallande saker från äldre och nyare tid vill jag ännu nämna de i mellesta våningens tak i trappuppgången, i ofvannaturlig stulek målade, träne bussiga Carl Johan Creutz d. S. flyländska dragoner och bibliska takmålningar i par af rummen belägna i samma våning. I stora salen förvaras ^{bl.a.} en hillebard från 1681 (ärsatalet inristadt i järnet) ett exemplar af Grotting Christians bibel (tryckt i Stockholm 1676) ~~och~~ den s. k. Creutzska familjebibeln, hvarest finnes antecknadt åtskilligt anmärkningsvärdt om familjens egore och deras familjer. Lavalaks äger ett arkiv omfattande 3500 band, de äldsta från 1473. (Se för öfrigt Y. M. van Bons "Beskrifning och historia an Lavalaks egendom i Penä socken")

Fjärterby gamla heresäte ligger i en fager trakt på Penä-vikens västra strand. ^{är ett} Detta hemvist för rika minnen, då i tiden vädrens store, och furstar och konungar gästade. Wildemännenas mäktiga ätt, och ^{det} uppgifves af folktraditioner. Under medeltiden hafva varit ett kloster, ^{men utan}

64. all anledning¹⁰⁾. Godset består nu af Fjisterby frälssäten med en
 areal af 3000 tunnland hvar af omkring 450 tunnland öppen jord.
 Den nuvarande slottslíka karaktärsbyggnaden uppfördes 1864-1867
 enligt ritning af arkitekt ~~den~~ Fleideken. Bland föremånen på
 godset vill jag nämna en på pergament handskrifven äldre tysk
 bönbok, försedd med en konstnärlig synpunkt betydande religiös
 afbildningar i synnerligen väl bibehållna klara färger och starkt
 färgglada! Under tidernas lopp har Fjisterby tillhört många af vårt
 lands mäktigaste och mest betydande ätter. (Se f. ö. frj. C. Casters
 "Ur Demå sockens historia") Följande teyfla skall visa ägarföljden
 från den förste historiskt kända innehafvaren intill tid som b.s.

¹⁰⁾ Flertalst mer historiskt riktig, än den förmodar, att de underjordiska massiva grästens-
 källare, som nu ligger under en af ekonomiebyggnaderna, snarare icke haft nå-
 got med ett kloster utan med den Wildemansska ättens satesgård att skaffa.
 En af dessa källare hafva trotsat tidens tand, men största delen af denna jord-
 väring har redan delat själva husbyggnadens öde. (Se C. Casters "Ur
 Demå sockens historia. Svenske Folkskolans ^{värld} Kalender 1891 och Afhandlingens arkeo-
 logiska del sid 28)

¹⁰⁾ Gustaf II Adolf, Hertig Karl Philip och hertig Julius Henrik af Sachsen gifte
 sig 1614 David Fornerman Wildeman och hertig Johan (sedan Johan III)
 antagligen omkring 1560 talet.

¹¹⁾ Angående denna bönbok se Demå-kapseln i Statens Historiska Museum hvil-
 ken förvaras "En andaktsbok med medeltida miniatyrmålningar förvarad på Fjisterby gård."

65. Jakob Waldemasson (Djékn) innehade godset i medlet af 1400 talet.
dottern Kirstina

g.m. Peder Lille, som omkr. 1487 skref sig "hene till Fjisterby"

søn Olof Lille, som omkr. 1535 skref sig "hene till Fjisterby"

g.m. Anna Fleming innehade godset 1566-1575.

søn Torne Olofsson (antog navnet Wildeman) * 1575 - ?

* (Navnet af Lilles skoldemærke, en luden skopman; redereene sjaer det Wildemanske)

søn Arvid Fårnæsson Wildeman innehade godset ? - 1617.

g.m. Anna Björnsson + 1628

dotter Brita Wildeman 12/2 (se wd 66)

g.m. Erik Svantesson Stålam, som dermed forsvandt sig Fjisterby.

dotter Anna Stålam + 1666

g.m. Friherre Klas Rålamb " " " " "

søn Friherre Åke Rålamb sålde 1680 Fjisterby till

Friherre Lorentz Creutz d.y. som innehade godset 1680-1698.

dottern Eleonora Maria Creutz " " " 1751-53 sålde det

till g.m. Ernst Gustaf v. Willebrand " " " 1728-1757.

till Robert Muhl på Fervik " " " 1753-1760.

g.m. Anna Charlotta Faube

dottern Anna Muhl

g.m. Friherre Otto Wilhelm de Geer " " " 1760-1769.

søn Grefve Robert Wilhelm de Geer " " " 1778-1820

66. soren Grefve Robert Fredrik de Geer som innehade godset 1820 - 1847,
Sterbhuset " " " 1847 - 1856.

datter Sophie de Geer

g.m. Friherre Frans Richard De la Chapelle " " " 1856 - 1871.

datter Emilia Sophie De la Chapelle

g.m. Pehr Haster Antell " " " 1871 - 1906.

Sterbhuset. " " " 1906 -

¹² Med Samuel Wildeman, som afled 1672 å Gamnelgård (Willmansgård)
utgick denna fräjdade finska ätt.

Isnäs beläget vid Isnäsviken söder om Tjusterby öden från Gustaf
Wasas tid kända ättan Björnsams stamgård. Läger präst¹³ att
stället i tiden varit ett fiskeritorp underlydande Tjusterby och den
har troligen uppkommit af den anledning, att Wildemanserna ägde
det alldeles i närheten belägna Willmansgård, i våra dagar ett torp
under Isnäs.¹³ Från gamla tider finnes höga anmär, att en hvelf
potatiskällare och enligt underhufvudenas på stället påträffade, öfver-
ledes äldre källare hvelf belägna under den f.d. karaktärsbyggnaden
(som möjl. kan vara från slutet af 1700-talet) och den af gamla tiden om-
gifna gårdsplanen. Den förste i bekundade närliggande ägaren till

¹³ Willmansgårdens öden varo därefter förenade med Fervike (Se C. Laster, "Ur Södra sockens historia")

67. Snäs var Lars Olsson som 1561 adlades med namnet Björnsson,
 från denna ätt Sjöezick godset till Bojansson och kom ²genant köps
 efter stora ofreden i den i Finlands historia frejdlade Amfeltska
 fättens ego, tills det genom Falekenheimarna 1850 Sjöezick i
 ofärlse händes och om Enes af Kamnensserädet J. Askolin. Jag lämnar
 här några data om ägarföljden på Snäs. (Se Claestens "Ur Pema"
 sockens historia". Sv. Folkskolans Världens Tider 1891)

Lars Olsson adlad Björnsson innehade godset i medlet af 1500 talet.
 Söner Hans Olsson Björnsson " " 1566.² - 1571,
 dotter Margareta Björnsson
 g.m. Wäster Nilsson Boije " " 1571 - 160.² (osäkert när han
 dog)
 Söner Erik Mårtensson Boije " " 160.² - 1648.
 Söner Erik Eriksson Boije " " 1648 - 1668.
 (Efterlämnade 5 söner af hvilka ingen skref sig "hene till Snäs" och utträdde
 af hundra avnjaga till dem öfver godset intill århundradets slut.)
 Bolijf jordeböckerna innehade
 Althea Gyllenbring och Fleming Grasse godset från oml. 1700 - 1723 eller 1730
 då de sålde Snäs till
 Friherre Carl Gustaf Amfelt som innehade godset 1730 - 1736.
 g.m. Lorisia Andinoff " " " 1736 - 1741.
 Söner Friherre Erik Amfelt " " " 1741 - 1778.

68. Snen Friherre Erik Wilhelm Arnfeldt innehade godset 1778-1805.
 systerdatter / Ulrika Charlotta Arnfeldt +1836
 g.m. Lars Falckenheim " " 1805-1816.
 Snen Axel Falckenheim⁺¹⁸³⁵ (tillika med modern) " " 1816-1836.
 Lars Falckenheim " " 1805-1816.
 1826 g.m. 2 Kristina Brekman +1845 +
 Snen Richard Falckenheim " " 1836-1845-1850.
 och sålde Snäs till
 svigern Elias Holm " " 1850-1854.
 Lars Wallén (gen. köp) " " 1854-1865.
 (Han inköpte 1855 Willmansgården af de Jeenske-ärvningane på Fersvik)
 Snen Alexander Wallén " " 1865-1878.
 Fredrik Plisner (gen. köp) " " 1878-1879.
 Kristina Emilia Holm (f. Falckenheim) " " 1879-1888.
 dotter Emilia Holm
 g.m. Otto Linderholm " " 1888-1890 talet
 Johan Askolin (gen. köp) " "

Forsby-egendomen intager i anseende till Ägrovädden 4416 tunnland tredje nummeret bland hemsödsen i Pernå socken. Stället ligger nära Pernå- eller Forsby äns utlopp i viken med samma namn och till det gamla Fetsen, hvarest ett hemman underlyder Forsby gård, af afståndet

69. namnt vidpass 3 kilometer. Stammen utgår af Lorentz-fas allodialsäteri (namnet antagligen efter Lorentz Creutz d. y. se egareföljden här nedan) och tillhåller alla större jodkomplexer i Penä, hafva också Forsby skilda lagenheter smärningarna samlats på en hand. År 1564 köpte Finlands dåvarande generalguvernör Hans Larsson Pojonaus egendomen till Fribo och under tidernas lopp har en lysande radika Penä-Ädliga Egt Forsby på samma gång de besittit andra henesäter bl. a.

Arvid Färnnessen Wilderstrand till Fjuterby, Matsen Nilsson Boije till Snås och Lorentz Creutz d. y. till Lavalaks. — Mest känt af Forsby kanske som industriför till följd af det järnbruk, som friherne Lorentz Creutz anlade, dels vid Glanhammariket, dels vid den nedre af forsarna och som 1682 erhöll sina privilegier stadfästas. Det bestod af två stångjärnsbänorare jämte fyra härdar, en stålhammare och ett masu-faktum¹⁴⁾. Bruket och godset bildade en för Penä moderlyska skuld församling, kring en liten rödmålad träkyrka med fristående klockstam.¹⁵⁾

¹⁴⁾ (Se C. Canters "Ur Penä sockens historia") — År 1696 brunn stångjärnsbänorare. Genom Looisa stads och Marie-fas järnbruks uppkomst, detta järnbruk beläget i Thorsby socken minskades höfttillgången och masugnen afstannade 1785. Af samma orsak sildes 1795 en stångjärnsbänorare jämte två härdar till Marie-fas.

¹⁵⁾ Denna bruksförsamling utgjordes af följande lagenheter och byar: Forsby, Bengby, Gæghole, Islandsbote, Gammeby, Rike, Vekaby, Skuuskski, Malungåle och Fetan. (Se afhandlingens hist. del sid 13 anm. 13)

70. År 1691 erhöi brukskyrkan sin förste präst och sedan 1862 står dess plats på backen vid fossen tamm.¹⁶⁾ — Rätt tidigt i tidens blef Forsby, tack vare sitt utmärckta läge, användt som handelsplats icke blott af Lema-borna, utan äfven af angärande socknas skärgårdsbefolkning, men efter det Degebergs uppstått, gick dess handel i någon mån nedåt, men har på grund af dess betydelse som bruks- och industrisamhälle likväl åttat sin betydelse för den omgifvande näjden. Forsby har såsom liggande vid sträckan mellan två städer Hagar och Loris, öfver utnått för allt det elände, som olyckligt föddes krig med Ryssland medförde.¹⁷⁾

Härnadan lämnar jag en tabell öfver ägarföljden på Forsby. (Se C. Carstens "Om Lema sockens historia" (1))

16) Se afh. del ang. kyrkorna. och den hist. delen sid 13. ¹⁷⁾ Se hist. del. sid 25 och 32.

Hans Larsson Björnsen köpte godset till frälse 1564 och innehade det till 1571.
svärsonerna Måten Nilsson Boije innehade godset 1571 - ?

Arvid Förrnessen Wildeman " " 1571 - 1617

(Förligen öfve Wildeman slutligen större delen af godset; han fick 1593 Västerforsby och 1607 för sig och manliga bröstarvingar till frälse 5 skatter i Forsby och 1/2 skatt i Österforsby.)

dotter Beata Wildeman

g.m. Erik Svantesson Stålam " " 1617 - 1629

dotter Anna Stålam

g.m. Friherre Klas Rålamb " " —

71. Soren Fahrens Ake Ralamb innehade godset 1680 och lalde det
 till Fahrens Larentz Creutz d.y " " 1680-1698.
 (Behöll 1680 saterisfahet för Nygård, själfva allodialsäteriet, nu kalladt Larentz-fas)
 g.m. Fredrik Eleonora Stenbock " " 1698-1728.
 dotter Fredrik Ulrike Creutz
 g.m. Grefve Robert Mieroth " " 1728-1733.
 vägen Fahrens Carl Johan Creutz (gen köp) " " 1733-1738.
 Hoffman, Hjerne, Mohrström (gen köp) " " 1738-1767.
 Mohrström (hufvudägare) " " " "
 gen. köp öfverstogo
 Meister, Behn, Falck (Hjerne och Mohrströms sterblus andelar)
 Las Falck (hufvudägare) " " 1767-1778.
 Las Falck " " 1778-1794.
 Soren Las Falckenheim " " 1794-1832. { Han byggde ett
 Johan Frosterus (gen köp) " " 1832-1835. { ståtligt Corps de
 Pa' konkursaktien inropades Forsby af { logis (som Redham)
 vägen Johan Stichaus " " 1835-1854.
 dotter Wilhelmina Stichaus
 g.m. Löjtnant Carstens " " 1854-1869.
 Thure Falckenheim " " —
 Carl Levin " " —
 Forsby sågverks aktiebolag " " —

72. Johan Arkolin innehåller Fesby från 1880 -
(Han låter nu uppföra ett nytt caps del logis af tegel)

Fem kilometer norr om Tjusterby ligger på Peme-vikens västra strand det äldriga hemstället Fesvik i äldsta tider kalladt Fesviki eller Fesvike.¹⁸ Man har sig bekant, att en viss Göran Bojer stallmästare, Eskil Bengtsson egde den lagenhet i Fesvik by, och afseendes 1585-1587 knepsane Bertil Hansson och Per Poitz,¹⁹ Men andra män af bejen d. v. s. knepsar nämnes ^{senare} som lagenhetsinnehafvare ännu 1618 Hal Hansson, Piles Bertilsson och Matten Poitz, men sedan 1630 kan man, i afseende å egendomen, räkna en oafbruten egenfölj.²⁰ - Fesvik hade en areal af något öfver 4000 tunnland. Dess kaps de logis af uppförts af stenk i början af 1700 talet i en symmetriska bärftig och smaklös stil med en hufvudbyggnad i två våningar och därifrån ¹⁰ utgående sidoflyglar i en våning, hvarjessam hela huset för den respektabla längden af 228 fot.

¹⁸ Namnet skrifves äfven Fesviki. Möjligen en afledning af tjäm-i = Fesviki. (C. Casters uppsats "Ur Peme sockens historia").

¹⁹ Släkten Poitz tillhörande de s. k. Weckelaks-knepsane adlades 1763, men introducerades å Riddarhuset först å 1631.

²⁰ Enligt C. Casters "Ur Peme sockens historia" i Svensk Folkskolas Vänner tidskrift för å 1891.

78. I de i tidens stil brissade statorsalonen finnes en värdefull
porträttsamling, bland en synnerligen dyrbar stor duk för-
ställande den franske ministér-kardinalen de Fleury, ett
af de tre originalporträtt som finnes och hvar af de två andra
finnas i Louvre i Paris och i Nationalmuseet i Stockholm.
Under stora ofreden hittade ryssarne 1713 så lätt ned som
till Fervik. Dess jätt förligblifna karkasbyggeri har hafva
tjänat, som stall för fiendens hästar och själfva gårdar under-
kastades en tung inkvartering. Ryssarnes hufvudstypiska lagade
sig dock på den s. k. "Ryssön" en ruinen med Gasta ländets
sammanslagna holme, vidpass en half kilometer från gårdar. Sagnet,
som förasakade traktens befolkning, talrika olyckor, var an-
gripet af en jordvall, hvar af tydligen spår ännu i dag ~~som~~ skid-
jäs. 21) Denna militära inkvartering tado hafva varit her-
besätets enda, men rätt betydelsefulla krigsmåne.
(Jag bifogar fotografi af en stilfull gammal bodar i hvars midflöjel årtalet
1769 finnes utskuret)

21) Se ang. Ryssarnas afh. ark. del. sid 31-33 och hist. del. sid 15. och den
afhandlingen bif. kartan.

Jag afslutar dessa ^{karta} skildrelanden med en framställning af egreföljden
på Fervik i anslutning till C. Castens uppsats "Ur Peni sockens
historia".

74. Robert Guthrie innehade godset (troligen endast största delen)
 dotter Katharina Guthrie " " 1688 - 1636.
 g.m. Johan Robertsson Lichten
 sonen greve Robert Lichten " " 1636 - 1692.
 syster Katharina Lichten
 g.m. Martin van der Frenche " " 1692 — (obekant när han dog)
 dotter Anna Maria van der Frenche
 g.m. Adam Gustaf Muhl " " — - 1714.
 sonen Robert Muhl " " 1740 - 1760.
 g.m. Anna Faube
 (Hän inköpte Tjisterby och Willemsängård se sid 65 och 68. egareföljderna)
 dotter Anna Dorothea Muhl " " 1769 - 1778.
 g.m. Friherre Otto Wilhelm De Geer, " " 1760 - 1769 { * Skref sig "De Geer till Terrik"
 * 1 Den i vårt lands historia så fräjdade De Geerske ättens stamfader
 var en Florent de Hamal de Brichmont död 1191 i Frankrike. En
 hans ättling, Renauld de Hamal, kallad De Geer. 1310. Ätten ad-
 lades äro i Sverige 1641. (Enl. stamtaflan i Terrik)
 sonen greve Robert Wilhelm De Geer " " 1778 - 1820.
 sonen greve Robert Fredrik De Geer " " 1820 - 1847.
 Herbhuset " " 1847 - 1856.
 dottern Wilhelmina Loris De Geer " "
 g.m. Gustaf Robert Thunroth " " 1856 —

75. (Fjärterby fjärgick samma år till Friherre F. R. De la Chapelle
se sid 66 egaföljden och Willmansgård såldes 1855 se sid 68)

På nordligaste udden af Pema sockens största ö, Lavsala, som
i längd mäter 10 och i bredd 3 kilometer, ligger vid Flaskkärr
rundt ett gammalt husesäte, hvilket har sitt namn efter ad,
som numera till $\frac{2}{3}$ underlyder detsamma.²² Lavsala gård
har en jodareal af 3,500 tunnland, hvaraf 341 tunnland öppen
jord. I historien omnämnas godset tidigast 1587, då det blef
frälst i en viss Olof Larssons släkt.²³ I början af den 19^{de}
sekklet brann godsets karaktärbyggnad och sedan dess användes
en 220 årig inspektörbyggnad till krigs de logis. Sedan 1888 be-
finnes sig detta gamla legendar i ättan Legerströms ägo. Dess
öden ses kanske bäst i blick på intressanta historiska data
och dokument i tablan öfver egaföljden.

²² I en finnes dessutom 4 byalag, två med rent finska namn Lavsala
och d. Flaskkärr på dess norra sida och på dess södra sida Rosund
och Flaslök, det sistnämnda bynamnet sammansatt af två
finskandinaviska ord hoss = häst och lock = hage.

²³ Olof Larssons sköldemärke blef då samtidigt en afbanten lindestubbe
med rots under och ett gränt löf på hvar sida om stubben (Möjligen
en adlig ätt med namnet Lindelof eller Lindestubbe? (C. Cantens)

Egreföljden på Lavsalo

(Se C. Castrén's "Ur Loms sockens historia")

Oluf Larsson (Lindelöf eller Lindestubbe?) innehade godset 1587-1590.

Boken och sonen Henrik Olufsson " " 1590-1635.

och Henrik Mattsson Fluggut (innehade en del därpå) 1592.

Jakob Labelhjerta innehade Flugguts del och troligen Sjören hela Lavsalo allmedlet af 1600 talet.

Boken Dorothea Labelhjerta

och Martha Labelhjerta innehade godset och sålde det 1723.

till Friherre Karl Gustaf Arnfelt " " 1723-1736.

sonen Friherre Pålus Arnfelt " " 1736-1769.

sonen Friherre Karl Henrik Arnfelt " " 1769-1774.

dotter Louisa Arnfelt

g.m. Berndt Aminoff

" " 1774-1776.

Jakob af Fosselles (gen köp)

" " (förförde Lavsalo)

dotter Ulrika af Fosselles

g.m. Friherre Berndt Behnander

" " 1776-17-?

Friherinnan Ulrika Falckenheim

" " 17- - 1835

född Arnfelt (se Loms egreföljd)

" " (inköpte Lavsalo)

sonen Axel Falckenheim

" " 1835-1836.

Storhuset

" " 1836-1850.

stypsonen Jakob Falckenheim

" " 1850-1853.

77.		Sterbhuset innehade godset	1853-1860.
	bröder	Lorentz Falckenheim " "	1860.
	svägers	Klas Holm " " under pantbrett	1860-1868.
	g.m.	Kristina Falckenheim " " (gen. köp)	1868-1878.
		Fredrik Hisinger " " (gen. köp)	1878-1879.
		Kristina Holm (f. Falckenheim) " " (gen. köp)	1879-1888.
	dötter	Claudia Sigrid Holm	
	g.m.	Klas Legerström " "	1888-1894.
		Sterbhuset " "	

Lagor

(hvilka jag under en vistelse samman 1907
i Pernå och Liljendal lyckats få hörd af
allmogem)

Östra Pernå

1. Fladom by. En ung man gick en gång att fria, fick ja
och det anstades till bröllopsmåltid och vigsel. Då
sade modern till sin son: Du ska nu kasta vänli ögon
på bruden, då du sitter bak bordet. — På gården fanns
en tacka, som hette Vendla. Loven gick ut ur stugan, drog
ögonen af den och vid måltiden kastade han den på bruden,
hvarpå antet bröllop blef af. (Vasdiman Pettersson)

2. En man, som ville hafva en förständig hustru, gick omkring
till många flickor och ställde frågan: "Hva gör du, då du
fäلتt en föl i degen"? — Men ingen kunde besvara frågan efter
hans sinne. Slutligen rådde han en hustru, en och frågde:
"Hva brukar du göra då byke bönas"? och hon svarade:
"Å, på! — Då jag har hot (mätt) i hand på mej, så tar
"jag" inte råd för att ryggen på dej". Och han blef hans hustru.
(Vasdiman Pettersson)

3. En bonde hade tre döttrar. Den yngsta var vacker, men
långsam i tanke och rörelser. En hustru kan förbi bondens

79. stuga, sig hemsä, gick in och friade. Bonden sade, att
han icke skulle blifva nöjd med henne sedan han var
så trög och ^{han} ville helre gifva honom en af de andra till hustru.
Hem lofvade dock till belåtenhet sköta den saken och gubben
gaf med sig. Under det första året de var gifte, fingo äfven
de andra dottrarna män och till julen bjöd banden sina
döttrar och måga till sig. En dag satte han alla sina tre
döttrar att knäda en dag färdig, för att pröfva huru flitig
hans vackra yngsta dotter blifvit. Dagen kallade han in ^{sin} hems
man, bad honom gå till den arbetande och säga, att den af
dem, som först kommit in i skammarsen skulle få en
skänk (en silfverkanna). Alla tre ströko hastigt leden från
händerna, men sedan de två andra skyndade att tvätta den,
rusade den yngsta direkt in till fadern och fick silfver
kannen; hvarest bonden sade till sin hustru, hemsmanen: "Ja, nej
ser jag, att du fått henne kvick". (Kvinnan Pettersen)

Tredje Loken

Tjisterby.

Matte Ville stod på stranden vid Rånäs (Tjlek) och
Fulman (Djåfulen) på Lövösalö. Han ville öfver
sundet och ropade: "Matte Ville, Matte Ville, bra barn,
kan och frakta mej yri". Matte, som var en mycket

80. Snäller och gudfruktig man for då med sin båt öfver sundet, då han såg en fin och elegant hene på andra sidan och vände af artighet båten akterst mot land, för att "fulman" skulle hafva bättre att stiga i. Men, när de kommo ut i sundet, började båten sjunka, medan djäfvulen satt i detsamma. Då märkte Matte Villo hvem det var han fraktade, men litade till Gud, att Han skulle hjälpa honom. När de kommo till Rönns vill Matte sätta förtärfven till, men med bälvan var han artig igen och satte båten akter mot land. Då Fulman kommit i land, sade han hänande: "Ha, ha, ha, Matte Villo, nu fick jag vara dej!" — (Enligt Matte Villes egen berättelse till Gladimor år 85 äro gänarna, som gifvit mig denna och följande saga)

En grame beklagade sig för Matte Villo öfver lifets vedervärdighet. Då bad denne honom gå till kyrkogården, där gräfer upp det gräste hufvudet och fråga det, hvad det under lifstiden lidit, ty "våra förfäder huro sand i påsar, vi släpa den med häst" och varden blir nog med tiden och för hvarje generation allt lysare och bättre.

Biros-grottan eller Biros-håle nära Farestby i Liljendal
 spökas i allmogens fantasi. Det berättas, att i grottan bor
 en jätte, som brukar bjuda dem, som besöka honom på pan-
 kakor och vannbröd. När regn eller stark köld är att vänta,
 eldar han duktigt och det ryker ur grottan. En sandag lär
 jätten hafva slungat en man, som på ett dåligt ärenda kom
 till honom, ut på en äng i närheten. (Folkskolläraren Vallenius)

På kvällarne skall folk hafva hett hammarslag från
 Hellsbäret, ett bärg ^{vid} på vägen till Floran by i Liljendal.
 Det är Moach, som hammar och spikar på sin ark och be-
 kom bäret (restvat) i en tät granskog skall han vara be-
 gräfsen. (Albin Bengts. Floran by.)

Jag bifogar till sist en festerkning öfver namn mundtligt och
 skriftligt meddelade eller tagna de olika handlingar, kartor m.m.

Namn

Bostäder o. d.

1 Adsholm.		22 Lignars.	i Andersby.
2 Åstrans.		23 Lennas.	i Fladon by
3 Blombacka.		24 Knappars.	i Fasarby.
4 Læssas.		25 Læssas.	i Florsom by.
5 Mickos.	under Forsby	26 Letas.	i Loftrask by.
6 Brinkas.	i Hagerby	27 Olles	
7 Backas.		28 Lennas.	i Fladon by.
8 Habböle.		29 Loms.	i Fasarby.
9 Lkaddars.	i Fladon by	30 Lustigkulla	Ferrik.
10 Lustigs.		31 Bajarsl.	i Kyskoly.
11 Ldo.		32 Follas.	i Pitkäjärvi by
12 Sandvikes.		33 Lyskas.	i Garpsom by.
13 Dunkakäll.		34 Boas.	i Humskoski by.
14 Mestlaks.		35 Ajuungs.	i Garpsom by
15 Lillsidos. ²		36 Lekkias.	i Forsby
16 Postas.		37 Lættom.	Garpsfärd.
17 Rån.		38 Lestas.	i Vasterforsby
18 Vårboas.		39 Salomos.	" "
19 Barkom	i Överforsby	40 Starkens.	" "
20 Rofvans	i Fladon by.	41 Bronkas.	i Överforsby
21 Lompas	i Hummansby.	42 Rukunas.	" "

^o
Akrar I

(Gårda = åker)

1	Margården.	(Lparitas	Maras
2	Bäckåken.	"	"
3	Linsåken.	"	"
4	Rödgrindsåken.	"	
5	Mickosåken.	"	
6	Krognåken.	"	
7	Nyåken.	"	Maras
8	Röckoklang.	Maras	
9	Soldatåken.	"	
10	Riåken.	Strömfor	
11	Storåken.		
12	Bornelandet.		
13	Dunabacksåken	(i Kristineborg)	
14	Bäckåken.	"	
15	Flumåken.	(Backas; Grevbölle arkiv)	
16	Lånåken.	(Näse? Backas; Grevbölle arkiv)	
17	Sångstrand.	"	
18	Rödjegården.	"	
19	Nissgården.	(utåker: Backas 1784; Grevbölle arkiv)	
20	Landsvägsgården	"	"
21	Hällargården	"	"
22	Torpåken.	"	"

Åkrar II

- 23) Brunnlandet (utåker i Backas 1784; Grevbölle arkiv)
 24) Soldatens gård " " " "
 25) Allmänningens gård " " " "
 26) G. Krognars bergsäker (= Krognarsäker?;) " "
 27) Krognars gård utåker i

Utåkrar i Spinitas 1784 (Grevbölle arkiv)

- 1) Magårdan.
 28) Haggsäker.
 151) Hemäker.
 29) Blanstesäker.
 30) Badstugaäker.
 31) Mårkispeltoäker.
 10) Riäker
 7) Nyäker

Utåkrar på Maras 1784

- 32) Rihagen.
 33) Bågsäker.
 34) Kruksäker.
 35) Hollandet.

på Bångby

- 36) Storaäker.
 37) Småbågsäker.
 38) Färnsäker.

på Grevbölle

- 39) Holbackäker.
 40) Wäpversäker.

Ängar I

1) Öttfallet.	Ispruntas	Örlandsbôle
2) Käret.	"	
3) Skogängen.	"	Mars 1784. Backas (G. bölak)
4) Stigbols äng.	"	Mars " Backas.
5) Majan.	"	
6) Ljansen.	"	Mars.
7) Krogsängen.	"	
8) Skomars mossan.	"	Mars
9) Malbergsmossen.	"	
10) Flankranken.	Mars	
11) Myggen.	"	
12) Rudjan.	"	
13) Rostamossan.	"	
14) Mösskäret.	"	
15) Björkkäret.	"	
16) Fallängen.	Kristineborg	
17) Backängen.	"	
18) Lillängen.	(Näse?)	
19) Lomedjögården.	"	
20) Bisagården.	"	
21) Lotarängen.	"	
22) Marängen.	"	

Sånger II

23)	Ängislandet.	Fladom.
24)	Vadnängen.	Näse
25)	Fräskängen.	"
26)	Smultenkanet.	"
27)	Leduskanet.	Påfjalsby.
28)	Flapuskännet.	"
29)	Kvernhusan.	Fladom.
30)	Fimberhusan.	Påfjalsby.
31)	Mösskarsängen.	Bäckas (1784; Gegebole arkiv)
32)	Nyängen.	"
33)	Björnkarsängen.	"
34)	Bäckasbrännan.	"
35)	Råmassan.	"
36)	Glebetespotten.	Lurens Fladom.
37)	Narsängen.	Fladom.
38)	Ahara (åker?)	Iskilom.
39)	Höbängsängen.	Mickelysiltan.
40)	Brånens äng	Fladom.

Sånger på Bångby (Gegebole arkiv)

41)	Bröängen	42)	Lavallappen
43)	Långkanet	44)	Graskännet

Bärg

1	Myggbärg.	(Erlandsböle)
2	Stankbärg.	"
3	Koppbärg.	"
4	Ribärg.	11784 i Backas; Grevböle arkiv)
5	Lokkebärg.	"
6	Margårdsbärg.	"
7	Ormtjärnsbärg.	"
8	Räkulla	"
9	Mickosbärg.	"
10	Lasabärg.	(Nässe)
11	Ryssbärg.	"
12	Rätleksbärg.	"
13	Felegårdsbärg.	(Bärgby)
14	Bärgby, Vargbärg.	"
15	Färnäs bärge.	"
16	Lekarbärg.	nåna Lovisa.
17	Hög bärge.	Larvslöf.
18	Fredriksbärge.	
19	Brastebärg.	Fasarby.

Broar

- 1 Råbro. (1784: Backas; Greghole arkiv)
- 2 Ljångsbro. (Inl. syninstrument från nyare tid.)
- 3 Hjisterby åkerbro. "
- 4 Råbbas bro. "
- 5 Gerby bro. "
- 6 Rysas bro. "
- 7 Råambo. "
- 8 Bråambo. "
- 9 Boga-råbro. "
- 10 Års bro. "
- 11 Røgers bro. "
- 12 Rungsbro. "
- 13 Startågsbro. "
- 14 Fallmåssabro. "
- 15 Starbäcksbro. "
- 16 Sellas bro. "
- 17 Lilla bro. "
- 18 Lomans bro. "
- 19 Lunds bro. "
- 20 Yttermalmskämsbro. "

Holmar

1	Gravö.	23	Flammskä.
2	Fallholmen.	24	Aspskä.
3	Bazholmen.	25	Likholmen.
4	Likholmen.	26	Starkushallen.
5	Angsholmen.	27	Forsö.
6	Fallholmen.	28	Ryssö.
7	Löfö.	29	Kalkö.
8	Blommasö.	30	Lvatholmen, (Lvatholm)
9	Föhrholmen, (Finnholmen)	31	Begge/singsholmen.
10	Ledholmen.	32	Stekholmen.
11	Landholmen.		
12	Högholmen.		
13	Bottholmen.		
14	Ljalsundsholmen.		
15	Bigarö.		
16	Källö.		
17	Långholmen.		
18	Altarskä.		
19	Angsöholm.		
20	Rödsundsholmen.		
21	Stakholmen.		
22	Ön.		

Källor

- 1 Springkällan.
- 2 Myrkällan.
- 3 Handhankikällan.
- 4 Lins källan.
- 5 Håstagskällan.
- 6 Rikällan.
- 7 Lejpes källa.
- 8 Rätallskällan.

Obs! Namnets öfversättning
med ang- och åker-namn.
(Från Sprinkas b.c.)

Malm

- (Malm eg. sandig, gråbevärd slät, tjocka bäg)
- 1 Högman. (Sien öster om Lema vik)
 - 2 Sängdalsmalm.
 - 3 Brånmalm.
 - 4 Wierhammsmalm
 - 5 Delamalm
- Laasalo. }
Jervik. } Le Jervik
Hårdan.

Fiskläger

- 1 Getvarp.

Sund

- 1 Rödösund
- 2 Granholmsundet (Fidskift för
Fiske och Fiske nov 1898)

Uddar

- 1 Flarudden.
- 2 Lökudden.
- 3 Rorsudden.
- 4 Backhamnsudden. väster om en långsmal vidd å
Rödsundsö.

Vikar

- 1 Javastriken.
 - 2 Mörtviken.
 - 3 Vellingeviken.
 - 4 Flarviken.
 - 5 Biskopsviken.
 - 6 Stadsviken.
- Röjsund bys mark.

Fjärdar

- 1 Baggefjärden. utanför Baggnäs (Gezboles arkiv)
- 2 Gerbyfjärden.
- 3 Lillbjärdens. (Fidskrift för fjärdar och fiskare nov. 1898)

Kallor

Tryckta

- H. Gebhard "Den ocellade jordarealen och dess fördelning" del III
H. Hauser "Antikvarisk fäskningsresa i Nyland 1876"
G. Nervoander "Uppsats i tillämnigen Hufvudstadsbladet för den
 21 maj 1899 nr 135 benämnd "Uppdagande af kalk-
 mälningar i två nyländska kyrkor."
Hj. Appelgren "Svenskarnes invandring i Finland"
 Sammelverket Nyland Del VI
 Kartverket "Atlas öfver Finland"

Otryckta

Handlingar rörande Lemnå socken
 och Lihundals kapell (i Lemnå och Lihundals kyrkolorne
 i Statens Historiska Museum).

Handlingar tillhörande Lemnå kyrkoarkiv.

Handlingar tillhörande Lemnå sockenarkiv.

Anteckningar nr vol. A 1060 i Borgå domkapitels arkiv.

Handlingar i Segerby gälds arkiv.

Handlingar uppbreddade i Jervik gäld.

Handlingar uppbreddade i Guezbøle gäld

Lovisa stads rådsprotokoll. (arkiv)

Källor

Frysakta.

- J. A. Flipping "Beskrifning öfver Perna socken i Finland".
C. Carstens uppsats i Svenska Folkskolans ^{väring} Kalender för 1891
 "Bidrag till Perna sockens historia"
- V. M. van Bom. "Beskrifning och historia an Lovlaks egendom
 i Perna socken"
- J. Hedensten "Malmgård egendom i Perna socken"
G. Ohman "Badorten Lörisa jämte omnejd"
V. B. Meirander "Ur Perna sockens historia och folklif"
Lagus "Finska adelns gods och ätter"
G. M. Lehybergson "Lärobok i Finlands historia"
G. E. Nyjō-Barkinen "Finlands historia"
R. Danielson "Finska kriget 1808-1809 och Finlands krigare"
G. Björkin "Finska kriget 1808-1809"
A. Allardt "Boja läns sociala och ekonomiska förhållanden"
A. Kiander "Wiborgs och Boja stifts heradsminnen"
Ad. Neovius "Lyskornas i Boja stifts Inventariersedlar
 Bibliotek och Arkiv."
- J. Fagot "Beskrifning öfver Perna socken belägen i Skarvåden
 vid Finska vikken uti Nyland och Degerby Höfdinge-
 läne" (I Svenska Vetarskaps-societets skrifter)
 (Universitetsbiblioteket)

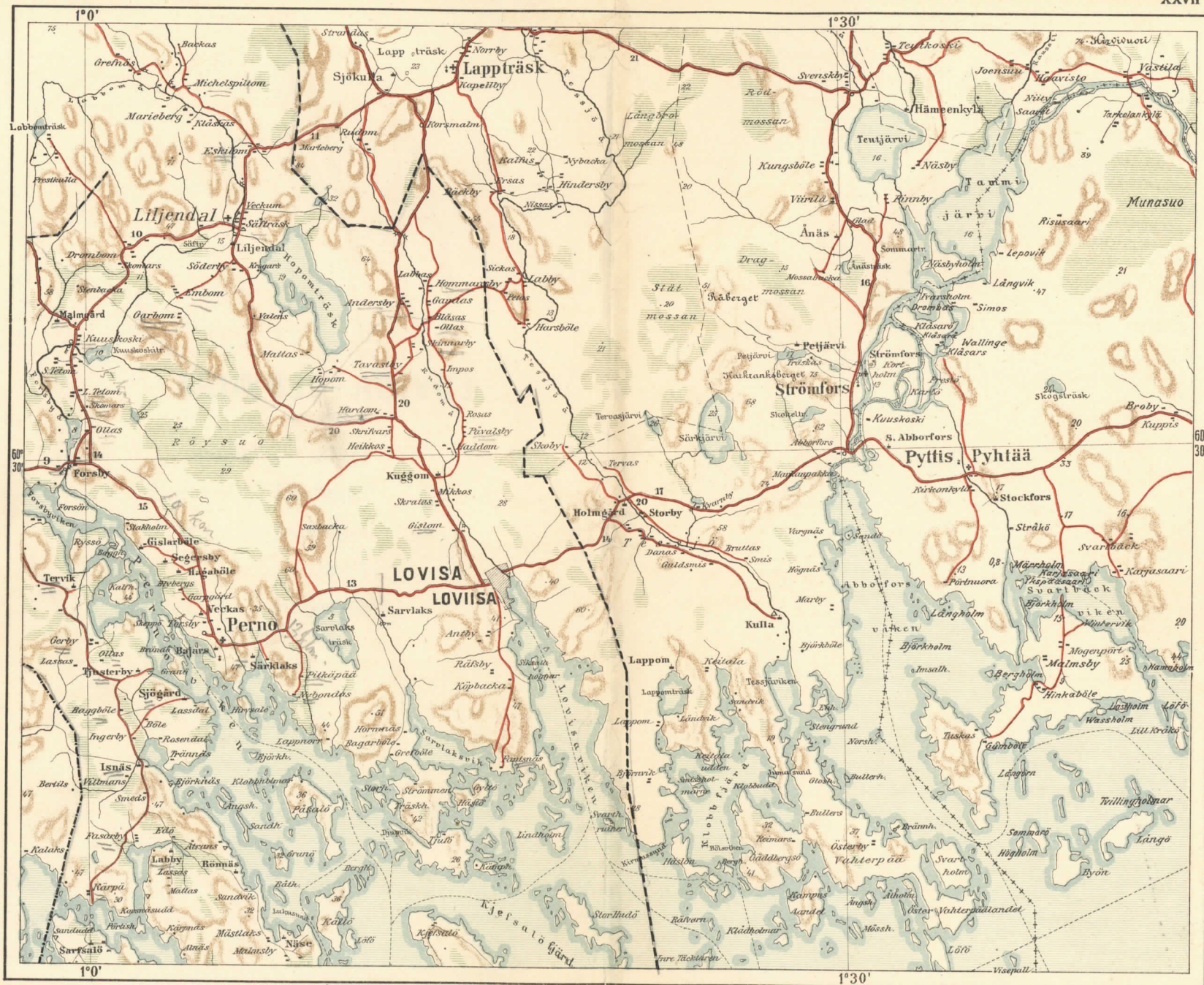
Lallor
Fyktä.

Suomen Museo . Finskt Museum , 14de årgången?

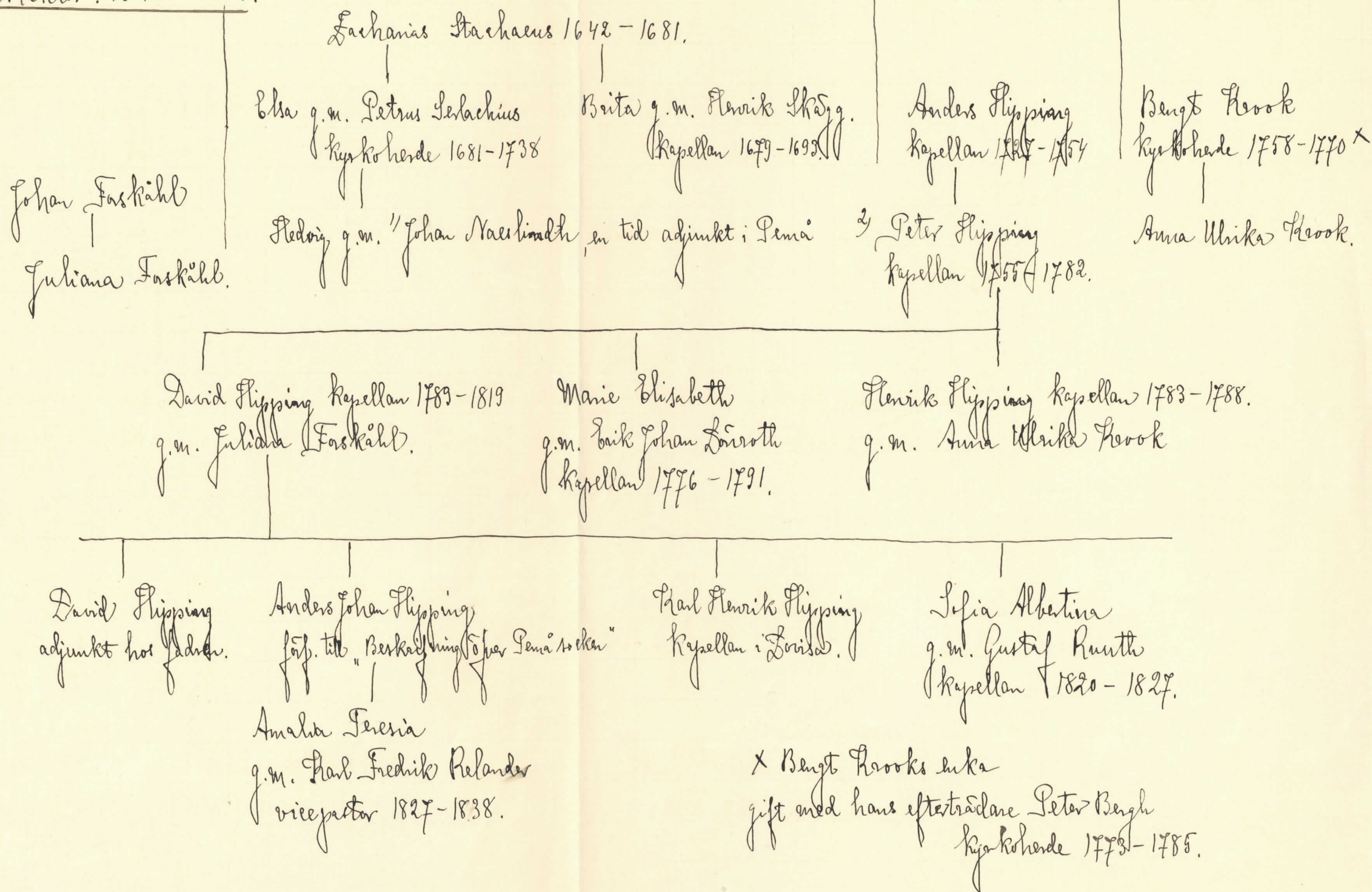
Suomi . toinen jaks . osa 6.

J. W. Ruuth " Björneborgs stads historia "

A. Hackman " Die Eisenzeit Finnlands "

Pema prästsläkter. 1642 - 1838.

Fotografien

Stensättningen
i färdhåll
banan
i

Skinönsby
skog

(se afhandlingens
arkologiska del
sid 22)

Gammal bod på Fervik gård

(Väderflöjeln besiktad 1769)

(Fotografier tagna samma 1907)

Exterior
of Pemi kyrka.
sedd från
västra
södra (högland.)
inången.

Interior of Siljandals Kapellkyrka

Sarvlaks Corps de logis.

Malongards Corps de logis